

PREŠERNOVE LAVRE

FR. KIDRIČ

IV

Podatki, ki nimajo druge dokumentacije, so ali iz ljubljanskih župnih matic ali iz seznamov ljubljanskih hišnih posestnikov 1782 (uradni šematizem), 1796, 1805, 1815, 1822, 1828, 1833, 1840.

Do trgovcev, najpomembnejšega meščanskega sloja takratne Ljubljane, se je obrnil Prešeren v drugi polovici 1832 s takim prezirom, kakršnega je bil v tej zvezi zmožen samo predstavnik čistega estetskega tipa:

Lani je slepar starino
še prodajal, nosil škatle,
meril platno, trak na vatlé,
goljfal tujce in prijatlje;
letas kupi si grajšino.

Toda četrte bukvice Kranjske Čbelice s temi hudimi verzi so se valjale še pri ljubljanski cenzuri, ko je začel hoditi njihov avtor za dekletom, ki je moralo imeti do istih trgovskih ljubljanskih slojev sto ozirov: spomladi 1833 se je namreč zaljubil v 17letno Julijo (rojeno 30. maja 1816), hčerko Antona Primca in njegove žene Julijane, rojene Hartl.

Med študiranci ljubljanski Primci in Hartli nikoli niso imeli posebnih predstavnikov: Jožef Hartl, morda Julijin stric, je bil 1827 distriktni fizik (IB 1827, 68); Janez Primic, Julijin brat (rojen 17. februarja 1813), je obiskoval 1823 do 1830 gimnazijo, 1830 do 1832 filozofijo, a je med študijami umrl (28. marca 1832).

Velika večina Julijinih bližnjih sorodnikov je že več desetletij „nosila škatle“. Izmed tistih, ki so bili spomladi že med rajnimi, so pripadali sloju ljubljanskih trgovcev: Julijin oče Anton Primic (rojen v Ljubljani 25. decembra 1781, umrl 1. avgusta 1816); stari oče Janez Krstnik Primic (rojen okoli 1741, pač na Kranjskem, umrl v Ljubljani 13. junija 1802); stara mati Terezija Primic, rojena Fajdiga (rojena okoli 1738, umrla 2. novembra 1824); stari oče Janez Krstnik Hartl (rojen okoli 1745, umrl v Ljubljani 26. novembra 1817); teta Marija Lucija Wurschbauer, rojena Primic (umrla 3. januarja 1810). Izmed živih Julijinih sorodnikov so „še prodajale“ tri njene prave tete in dve pravi sestrični, ki so vzele trgovce: Jožefa Alborghetti, rojena Primic, Marija Rozalija Kaus, rojena Hartl, Marija Ana Vogou, rojena Primic, ter sestrični Marija Gregl, rojena Alborghetti, in Jožefa Krisper, rojena Alborghetti (o njej: Trgovski tovariš 1934, 49).

Take tete sicer Julija po vsej priliki ni imela, o kateri bi bila mogla reči besede, kakršne rabi 1831 Dohtarjeva sobesednica:

Ni še vmrla teta moja,
teta moja, dekletko staro,
de bi, dohtar! mi opravljal
za njo dedino bogato.

Marija Franciška, ki se je narodila Janezu Krstniku Hartlu 30. avgusta 1778, res ni zabeležena v Ljubljani niti v poročnih niti v mrtvaških maticah, toda ne smemo pozabiti, da njenega imena tudi v konskribcijskih tabelah ljubljanskega magistrata za dobo od 1830 dalje ni. Vsaj pod imenom Hartl torej v Ljubljani 1831 ni živel: mrtva? v samostanu? poročena izven Ljubljane?

Julijine tete, ki niso imele trgovcev, so imele ugledne višje uradnike. Jožefa, rojena Hartl, ki je mlada umrla (12. aprila 1822), je imela v drugem zakonu sodnika Jožefa Laurina, ki je bil spomladi 1833 že dalje časa dvorni svetnik in predstojnik krvavega sodišča v Milanu (N 1845, 107—108). A najmlajša njena teta Marija Ana, rojena Hartl, se je 1825 poročila z gubernijskim tajnikom Francem Skamperlom.

Nekoliko sta se Julijana Primic in hči Julija ponašali najbrž tudi s primesjo plemiške krvi: Julijanina mati, žena Janeza Hartla, je bila namreč iz rodu Lasacherjev pl. Weyerpergov.

Julijina deda sta dobila v Ljubljani istega 1769. leta meščanske pravice (MMK 1903, 86).

Janez Primic je bil pač Kranjec, ki je z dežele prišel v Ljubljano. Ko je dobil meščanstvo in se 1770 oženil, je bil še navaden kramar, a dne 18. oktobra 1777 si je že kupil hišo (na zemljevidu iz 1827 je to Kapucinsko predmestje 43, dandanes pa Wolfova ulica 6). Umel je „prodajati“, ker je postal 12. januarja 1786 lastnik prodajalnih lop št. 5, 14, 16 in 17 na Franciškanskem mostu, ki jih je kupil vsako za 321 gld. (gradivo dr. Andrejke iz magistratnega arhiva); magacin je imel pač v meščanskem špitalu (na zemljevidu iz 1827 je to menda št. 271 ob mostu).

Janez Krstnik Hartl je bil že 1769 „trgovec“, a vsaj že 1780 je stanoval v lastni hiši, v kateri se mu je rodila 27. marca 1787 tudi hči Julijana, poznejša Primčevka (na zemljevidu iz 1827 je to št. 239, dandanes Mestni trg 19). Pozneje je kupil še eno hišo v Kapucinskem predmestju. Hišo v mestu, ki jo je po očetovi smrti dobila hči Jožefa, poročena Lavrin, po Lavrinkini smrti pa njeni otroci, je Prešeren poznal, ker je 1819/1820 v njej stanoval, ko se je ubijal z Lavrinovo otročadjo (DS 1926, 249).

Na očeta Antona Primca, ki ga je vzela jetika, ko je bilo hčerki komaj pol leta, je morala Julija le s hvaležnostjo misliti. Po smrti Janeza Primca je prevzel trgovino s krojnim blagom (manufakturo) ter postal lastnik hiše v Wolfovi ulici in lop na Frančiškanskem mostu. Ko se je 23. junija 1807 poročil, si je vzel stanovanje v hiši svaka Alborghettija (to je bila na zemljevidu iz 1827 v Mestu št. 265, dandanes v Stritarjevi ulici št. 1: Krisperjeva hiša). V tej hiši se je tudi Julija rodila. Veljal je vsaj že 1807 za „trgovca“ (šematizem), in sicer za uglednega, ker ga je imenoval guverner Bertrand 29. novembra 1811 obenem s štirimi tovariši za člana ljubljanskega trgovskega sodišča (Dimitz IV, 344). Lopo št. 5 je 1815 prodal za 950 gld. Dasi mu je bilo ob smrti 34 let, je vendar zapustil ženi in otrokoma poleg hiše, treh trgovskih lop in magacina najbrž še precej kapitala.

Julijina mati Julijana, ki je morala 1816, z 29 leti, sama prevzeti skrb za otroke, se je menda kmalu po moževi smrti preselila v hišo v Kapucinskem predmestju, katere lastnik je postal 1823 njen sin (Andrejka). Novi zakonski zvezi se je odrekla. Trgovino s krojnim blagom je obdržala ter jo vodila s precejšnjo spretnostjo. Trgovske lope na Frančiškanskem mostu, ki so pač dajale njenemu podjetju značaj kramarstva, je prodala: št. 14 leta 1818. Martinu Megušarju za 300 gld., št. 16 in 17 leta 1824. Alojziju Hofmanu za 1700 gld. Trgovino je imela poslej v dostojnem lokalu (gre pač za hišo št. 271 na zemljevidu iz 1827, torej za prostor, ki pripada danes Mayerjevi trgovini (primerjaj Zvon 1879, 53, in Slovan 1912, 207). Trgovina je donášala Primčevki po vsej priiliki lepe dobičke: v konskribcijski poli je 1830 zabeležena kot „Handels-frau Wittwe“, ki plačuje 50 gld. dohodninskega davka (LZ 1934, 120).

Gospa Julijana je bila dovolj bogata, da je svojima otrokoma mogla najeti domačega učitelja, in dovolj pametna, da je to tudi storila, ko se ji je zdelo potrebno. V dobi od jeseni 1824. do poletja 1828. leta je bil domači učitelj pri Primčevih Valentin Pretnar (Slovan 1912, 207), Blejec, po starosti le dve leti mlajši od Prešerna, po študijah pa štiri: 1824/1826 je študiral v Ljubljani filozofijo, 1826/1830 bogoslovje (katalog). Primčeva hiša je bila na tako dobrem glasu, da je mogel Pretnar tudi kot bogoslovec ostati v njej, dokler je študiral kot eksternist. Poučeval je oba otroka (Slovan 1912, 207), torej ne samo gimnazijca Janeza, ki je bil odličen dijak, ampak tudi Julijo, ki je hodila k uršulinkam. Pretnar je pač tudi 1828/1830, ko je bival v ljubljanskem semenišču, in od 1830 dalje, ko je kaplanoval na deželi, prihajal k Primčevim ter ostal njihov svetovalec.

Vsaj 1830/1832 Janez Primic in Julija nista imela domačega učitelja, ki bi bil v hiši stanoval, ker ga konskribcijske pole niso zabeležile. Genljiva storijca o „mladem doktorju“, ki bi bil na povabilo Julijinega brata prišel k Primčevim, a moral hišo spričo „ostrega spopadka“ med sinom in materjo „pred obedom“ razburjen ostaviti (LZ 1934, 120), pripada pač dobi 1828/1832. Vsiljuje se misli ime Franca Omejca iz Mengša, odličnega Janezovega sošolca. Vprašanje o vzrokih eventualnega „ostrega spopadka“ mora ostati nerešeno...

Julijina mati si je skušala vzgojiti vdane uslužbenke. Okoli 1830 je „vzela za svojo“ malo Ano Jelovškovo, delavčevo hčerko, kateri je bila krstna botra (rodila se je Ana 6. julija 1823), da jo napravi za dobro hišino (LZ 1934, 120; Jelovškova, Spomini 14). Njen poslovodja je bil v času, ko je bila mala Ana v njeni hiši, Andrej Malner, Prešernov znanec (Jelovškova 83), poleg njega je bil zaposlen v trgovini še Bernbacher (Slovan 1912, 207, 320), menda Jožef. Malner je imel hrano pri Primčevih (Jelovškova 83), a stanoval je v prostorih, ki so pripadali menda k Primčevkini trgovini (konskribcijska pola na magistratu za dobo 1834/1851 pravi, da stanuje v Mestu na št. 271, ki „je last ubožnega zaklada“).

Dokler je imela trgovino, je Julijina mati pač tudi sama „merila platno, trak na vatlé“. Toda okoli 1832 se je Primčevka odločila, da izroči svojo manufakturno trgovino Malnerju (Slovan 1912, 207, 320; prim. Trgovski tovariš 1934, 49, 192, 193; po gradivu dr. Andrejke pozna „Ausweis der in Laibach befindlichen Schnittwaren... Handlungen“ iz 1831 še Julijano Primic, medtem ko je izjavo o prispevku za ustanovitev trgovske šole 16. septembra 1833 že podpisal Andrej Malner).

O vzrokih, da je podjetna Primčevka trgovino opustila, se dá zopet samo ugibati: sinova smrt? ozir na hčerino bodočnost? želja po miru?

Ko je Prešeren spomladi 1833 začel gledati v Juliji edino zdravilo za svojo depresijo, je bila njena mati še lepa dama 46 let (Zvon 1879, 54). Ani Jelovškovi, ki je ostala pri Primčevih le do 1836. leta, so ostale v spominu le grobe črte njene fiziognomije: da je bila „ošabna, silno pobožnjaška in skopa ženska“; da ni rada niti hodila v gledališče, v kazino ali na posete niti marala sprejemati gostov, izvzemši „nekatero posebno odlikovane duhovnike“; da bi se bile v njeni hiši šopirile „hinavščina, pobožnjaštvo in oholost“; da je zahtevala tudi od edine hčerke, da se „mora brezpogojno pokoravati materini volji“ (Jelovškova, Spomini 13 in 14). Nekatere črte je v tej sliki pač treba omiliti, nedvomno pa gre za tip gospodarsko usmerjene, praktične in ponosne ženske, ki je strogo pazila na tradicionalni dekorum in zunanjo pobožnost, imela

malo globljih kulturnih potreb, a si pogoje za srečno bodočnost svoje hčerke predstavljala po svoje. K Primčevim so prihajali na posete nedvomno samo ljudje, ki jim je zaupala: Pretnar? Dagarin, ki je Julijo krstil? Pavšek? bivši Prešernov šef, finančni prokurator Anton pl. Scheuchenstuel, kateremu je rajni Primic v francoski dobi pripomogel do službe? Scheuchenstuelovih šest otrok, izmed katerih je bil Anton Prešernov sošolec, a mlajši Jožef izza 1830 v službi pri ljubljanskem sodišču? morda celo škof Wolf, ki je Julijo pozneje poročil? Scheuchenstuel je bil Bavarec, žena Antonija domačinka, hči deželnosodnega svetnika Antona Gollmayerja (SBL I, 220). V Ljubljani so imeli nad streliščem pod gradom dve hiši, a so stanovali drugje.

Prizadevanja slovenskih preporoditeljev v gospe Juliji nedvomno niso imela uvidevne somišljenice.

Ljubezen pesnika, ki je umel prizadevanja pridobitnikov tako bridko ironizirati, a je imel malo zmisla za vrednost denarja in praktične zahteve življenjske borbe, je trčila na mnogoštevilno, strnjeno in zavarovano fronto izrazitih gospodarskih tipov s posebno tradicijo, katerih odpor bi bila utegnila streti le pogumna deklica, ki bi bila v Prešerna tako elementarno zaljubljena kakor pesnik v njo. A to Julija ni bila.

Julija ni bila samo zelo bogata nevesta, ker ji je bratova smrt doto izdatno povečala, ampak je spadala tudi med lepa dekleta takratne Ljubljane. Podoba (DS 1921, priloga k številu 1), ki jo je začel slikati Langus proti koncu 1833 ali v začetku 1834 (DS 1923, 85—88), obrača nase pozornost z nežnim, okroglim obrazom, velikimi, modrimi očmi, lepimi rjavimi lasmi ter zmisлом za modo in bogat okras. Slika napravlja nekoliko hladen vtis brezstrastne, a inteligentne „čednostne žene“. Če se je vznejevoljila, so utegnile dobiti njene oči posebno trd in jezen izraz (Jelovškova 14). Imponirala s postavo pač ni, ker je bila majhne rasti in šibka (Jelovškova 14, LZ 1905, 14, DS 1921, 37), a nadomestila je ta dva nedostatka menda z ljubkostjo. Eno ramo je imela nižjo od druge (Jelovškova 14, LZ 1905, 14), toda je umela to menda prikriti.

Dokazati se dá, da njen pojav ni bil samo za Prešerna mikaven. Francè Prešeren iz Zabreznice, ki je bil za osem let mlajši od pesnika (RDHV VI, 188), je še 1858 užival ob spominu, kako dražesten je bil Julijin obraz v dobi, ko je navduševal pesnika (LZ 1905, 14). Tudi na Trdino je napravila trajen vtisk, dasi ji je bilo že 42 let, ko jo je prvič videl (LZ 1905, 141 in 142). Res se dádo izslediti tudi nasprotni priče: Ana Jelovškova je mogla s priznanjem omenjati le Julijino „posebno lepo, bleščečo polt in rdeče, rožnato obličje“ (Spomini 14); njen bivši domači učitelj Pretnar je kratko pribijal, da „ni bila lepa, da se je malo

po strani držala" (Slovan 1912, 207); in tudi tržiški zdravnik Pirc, ki je Julijo kot ženo večkrat videl pri Urbančičevih, je menil, da je pač bila duhovita, a ne prav lepota (DS 1921, 39 in 40). Toda ta razlika v presojanju Julijine zunanosti kaže le, da Primčeva edinka ni bila prepričevalna lepota, ki bi silila veliko večino k občudovanju, ampak svoj vrsten tip mile ženske, kakršen ustreza predstavam nekaterih mož.

V osebnem občeivanju je pridobila, dasi ni bila osebnost, ki bi se znala uveljaviti proti močni tuji volji: bila je sicer pobožna (DS 1921, 37), vendar se je v družbi mladine, zlasti moške, rada šalila in smejala (Jelovškova 14); njena izobrazba sicer ni bila temeljita in pač ni presegala izobrazbe njenih ljubljanskih vrstnic (LZ 1905, 14), toda imela je prirojeno duhovitost (LZ 1905, 14; DS 1921, 40) in mnogo večjo potrebo, citati zabavno knjigo (Jelovškova 13; LZ 1905, 143) in hoditi v gledališče (LZ 1905, 14) kakor pa njena mati; od matere se je razlikovala tudi po prijaznosti in srčni dobroti (Jelovškova 14 in 15; LZ 1905, 143). Gesla slovenskih prepovediteljev pa so ji bila nedvomno prav tako tuja kakor njeni materi. Slovensko ljubljansko narečje je sicer že izza otroških let gladko govorila, a rajši je govorila nemški (Jelovškova 15; primerjaj LZ 1905, 14, 142, 143, 145): nemščina, ki jo je slišala kot otrok iz ust staršev in si jo izlikala v šoli, je bila zanjo ne le tradicionalni poslovni, korespondenčni in razgovorni jezik za občeivanje z inteligenti, ampak tudi „materin“ jezik, a v slovenščini je zrla le „deželni jezik“.

Važni migljaji govorijo za domnevo, da je bila Julija spomladi 1833 še prosta, čeprav je več ko verjetno, da sta jo stari in mladi Scheuchenstuel že imela v računih in da je mladi Jožef pl. Scheuchenstuel zahajal k Primčevim že z namenom, da dokaže Juliji svojo ljubezen in si pridobi njeno srce in roko.

Da Prešeren ni opazil Julije vsaj že 1831, ko je stopila 30. maja v svoje 16. leto, ni nič tako posebno presenetljivega, zlasti če upoštevamo, da ga je vleklo takrat še drugam. Primčevko je izza svojega hofmajstrovanja v hiši njene sestre 1819/1820 pač poznal, toda ni se mogel ponašati s pripadnostjo k maloštevilni družbi, ki jo je gospa Julijana sploh sprejemala (LZ 1934, 120).

Julijinih korakov v družbo pa 1831 do 1833 ni oviralo le materino odklonilno stališče do družbe sploh, ampak so jim bile na poti še razne druge okoliščine. Izpolnjeno 16. leto je bil za dekleta po ljubljanskem družabnem kodeksu važen mejnik, ki jih je šele usposabljal za družbo (DS 1933, 513). Pozimi 1831/1832 torej stroga gospa Julijana pač še ni rada slišala prošenj, da bi spremljala 15letno Julijo na ples, a tudi eventualne prošnje, da bi šli v gledališče, je tem laže odbijala, ker je sin Janez najbrž dalje časa bolehal na jetiki kakor oče (Jelovškova 87), dasi

je 28. marca 1832 nenadoma ter brez spovedi in obhajila umrl, ker se je „bolezenska snov navalila na možgane“ (ČZN 1906, 16). V času od 28. marca 1832 do 28. marca 1833, v dobi uradnega žalovanja za bratom, dami seveda nista smeli hoditi na ples ali v gledališče. Na odhodu sta hodila pač že vsaj od 1832 „na Dvor“ pri Kamniku (prim. Jelovškova 15) ali na grad Turn Pred dvorom nad Kranjem, kjer je gospodaril Janez Nepomuk Urbančič, ki se je okoli 1832 poročil z Jožefo Terpinčevo iz Kranja (DS 1923, 86).

V trgovini ni Primčevka hčere menda nikoli zaposljevala. Življenje v Ljubljani po šolski dobi, torej vsaj že od 1831, je potekalo Juliji največ med stenami „domačije“ v Kapucinskem predmestju, a gospa Julijana ni spadala med matere, ki trpijo, da njihov deklíč postaja ob oknu in pase oči. Primčeva gospodična je posedela nad ročnimi deli, med delom brala nemške knjige, prisluškovala resnim razgovorom med materjo in posetniki, a semtertje imela tudi svojo družbo, ki pa je smela biti večja in glasnejša le ob posebnih prilikah (Jelovškova 14), na primer 22. maja, ko je obhajala svoj god.

Verjetno je, da je Julija tudi na sprehod in v cerkev hodila po večini v spremstvu matere. A veliki teden 1833, t. j. dnevi od 1. do 7. aprila, je bil prvi teden po roku, ko je smela odložiti žalno obleko ter se pokazati v svetlejši.

Ker nam več razlogov brani zavreči realistično razlago soneta „Je od vesel'ga časa teklo leto“, moramo pesniku verjeti, da gre za slučajno srečanje v trnovski cerkvi na veliko soboto, t. j. 6. aprila 1833. Vznik nove Prešernove ljubezni se torej ni pripravljala ob daljšem spoznavanju in sobesedovanju, ampak pesnik se je zaljubil na prvi pogled. Kdor v tako ljubezen nerad verjame, naj se spomni Prešernove depresije in naj se vpraša, ali ni bil ta izraziti estetski dostopen vplivu posebne milobe, ki jo utegne dobiti pobožno razvnet obrazek nedolžnega in vernega dekleta v prazniško razsvetljeni cerkvi...

Prešernovo ljubezen do Julije je redila po vsej priliki bolj duševna kakor telesna plat spolnega nagona. Vse kaže, da je pesnik prav v svoji „Julijini dobi“ seksualne zahteve najlaže krotil. „Mlad ribič“, ki:

Več lét mu žárki zvézde lepé
ljubézen síjejo v mládo srcé,
mu v prsih budéjo čisté željé.

In to kljub temu, da so bile njegove sanje o soglasju Julije silno kratkotrajne.

Verjetno je, da je Julija kmalu po veliki noči 1833 opazila, kaj ji hočejo povedati sanjavi pogledi mladega vitkega moža z dolgimi lasmi.

Ali je vedela, da je pesnik, ki mu je vsa pokorna slovenska in nemška beseda? Morda je rajni brat kupil prvo in drugo knjigo Čbelice, kjer so pa bile Prešernove pesmi signirane samo z „Dr. P.“? Tretje knjige, kjer je polno Prešernovo ime, brat gotovo ni več mogel kupiti, ker je bil 12. aprila 1832, ko so jo dotiskali, že mrtev. Tudi vprašanje, ali so bili Primčevi naročeni na „Illyrisches Blatt“, ni rešljivo. Čeprav niso bili, jih je mogel Dagarin, Pretnar ali kak drug duhovnik poučiti, da objavlja tu in v Čbelici pesmi tisti dr. Prešeren, o katerem je „moral“ Pavšek 28. marca 1833 guberniju pisati, da je „njegova fantazija dobila hud moralični udar“ in da velja za njegov „najpriljubljenejši predmet“, to je ljubezen, oznaka, da „vihti svinjski zvonec“ (ČJKZ VII, 184 in 185). Gotovo je na Prešernovo ljubezensko poezijo postala polagoma tudi Julija pozorna. Verjetno pa je, da je nase obračala tudi one pesnikove ljubezenske konfesije, ki so 1832 in 1833 izšle, a nastale iz misli na drugo deklico: „Že miru srčnemu nevarne leta“ v tretji knjigi Čbelice, a zlasti še Gazele, ki so bile gotove sicer že davno pred veliko nočjo 1833, a jih je pesnik, ko je nova knjiga Čbelice zadela na ovire, objavil 13. julija 1833 v ljubljanskem nemškem tedniku.

Toda Julija res ni imela s Prešernom nikoli „kake resne zveze“ (LZ 1905, 144). Bilo ji je pač že ob prvih dokazih Prešernove ljubezni precej jasno, da mu ljubezni nikoli ne bo mogla vračati. Ker mu nikoli ni hotela biti zvesta, mu nikoli ni mogla postati nezvesta. Psihološko osnovo za ta njen odnos do pesnika so utegnili pripravljati razni momenti: Prešernov glas? bojazen pred materjo? misel na Jožefa pl. Scheuchstuela? Toda glavna komponenta je bila nedvomno ta, da se Prešeren Juliji ni dopadel, kakor že pred Julijo raznim dekletom ne, ki so bila njemu všeč. In nikdo ni upravičen, da bi Juliji zaradi tega bral levite, kajti pesniški talent ni tista sila, zaradi katere bi se bilo dolžno njegovemu nositelju ukloniti vsako dekle.

Vsaj že pod jesen 1833 je bilo to jasno tudi Prešernu:

Zbežale so te sánje krátko-časne,
biló blisk nágel upanje je célo,
ki le temnéjši nóč stori, ko vgásne.

— — — — —
Od tód ni věč srčè biló veseló...

In šele sedaj, ko srce ni moglo biti več veselo, je začelo iskati besed in simbolov za ponazoritev bolesi — svoje in lepote — njene.

O Prešernovi nesreči sta vedela več mesecev menda le pesnik in Julija. Vsi kranjski visokošolci na Dunaju so mislili, da je pesnikova Lavra „imaginarna oseba“ (LZ 1900, 726). Tako so sodili celó tisti visokošolci,

ki so bili med velikimi počitnicami 1833 v Ljubljani, in Matijev brat Janez Čop, ki si je z bratom živahno dopisoval in septembra 1833 v Benetkah ž njim menda tudi govoril (SBL I, 99).

Akrostih Sonetnega venca, ki je izšel 22. februarja 1834, je torej na vse strani učinkoval kakor bomba. „Kaj pa to pomeni?“ Vsi izprašujejo: mati, sorodstvo, Scheuchenstuelovi, pesnikovi prijatelji. Julijine oči so dobile jezen izraz (LZ 1905, 144). Nemški soneti, ki jih je prinesel „Illyrisches Blatt“ maja 1834, in četrte bukvice Čbelice, ki so bile dotiskane julija 1834 ter prinesle poleg drugega Glosa, Romanco od Dohtarja, Strunam in Gazele, torej zopet vrsto ljubezenskih konfesij, ki so vzklike iz misli na drugo deklico, a se sedaj dale spraviti v zvezo z Julijo, so duhove še bolj razburili. Glosa je bila Julijinim sorodnikom pač dobrodošla. Kdo bi dvomil, da je kazala gospa Julijana sedaj še manj volje, hoditi s hčerjo v kazino ali v gledališče in da je še bolj pazila na okno in vsak hčerin korak. Julija pač ni imela 1834 običajnega poletja, dasi ga je preživela z materjo morda na Gorenjskem, in 1834/1835 ne prijetne zime, ko se je v Ljubljani morala Prešernu izogibati.

Meseca julija 1835, morda kak teden pozneje, ko je Prešeren izgubil Čopa, se je Julijina pot definitivno odločila, ker je stari Scheuchenstuel na smrtni postelji od ponosne in previdne Primčevke dobil zagotovilo, da sme sin Jožef upati na hčerino roko.

Avgusta 1835 nas sreča situacija, ki ni prav v skladu s Primčevkinim obnašanjem ob smrtni postelji starega Scheuchenstuela: „Omejc je pri Primčevih, v nekaj dneh pojde v Kamnik, kjer je zaradi izpremembe zraka tudi Julija.“ (Janez Čop Jerneju Zupancu 21. avgusta 1835.) Omejc je pač visokošolec Franc Omejc, ljubljanski tovariš Julijinega brata. Ali je vodila ljubezen tudi njegov korak?

Pozimi 1835/1836 je morala Julija iz ozirov do mladega Scheuchenstuela ostajati doma: uradna zaroka in skupno nastopanje zaročencev v javnosti sta bila v dobi žalnega leta po smrti starega Scheuchenstuela, torej v dobi od 13. julija 1835 do 13. julija 1836 izključena. Poleti 1836 sta mati in hči pred kolero bežali iz Ljubljane k Urbančičevim „na Dvor“, pač pri Kamniku (LZ 1934, 121), ker je bil Kranj sam hudo okužen. Da je bila Julija za javnost še vedno prosta, dokazuje zmota kamniškega zdravnika dr. Trpinca, ki se je skušal po tem Julijinem bivanju v Kamniku za njeno roko resno potezati.

Mnogokaj govori za pravilnost domneve, da je gospa Julijana šele pozimi 1836/1837, ko je začela z Julijo v družbi Jožefa pl. Scheuchenstuela zahajati v kazino, priznala pred svetom, komu je namenjena njena hči (LZ 1934, 121 in 122). A obenem pač zaradi hčerine šibkosti

in bolehnosti ni hotela dovoliti, da bi se bogata Julija pred 24. letom poročila (Jelovškova 14).

Prešeren je medtem 1835 s prošnjo za advokaturo v Ljubljani drugič propadel (RDHV III, 69 do 72). A če bi bil Prešeren advokaturo tudi dobil, bi to misli Primčevih dam o njem najbrž ne bilo izpremenilo. Pred Ano Jelovškovo se je Prešernovo ime v tej hiši samo enkrat imenovalo: imenoval ga je 1835 le pesnikov prijatelj Malner, ki je pred damama bral Prešernovo „Zapušeno“, a zaman čakal znaka, da bi jih bila genila (LZ 1934, 283 in 284). V času po Aninem odhodu od Primčevih, torej po uradni zaroki, so govorili Primčevi o pesniku še manj: „Pri Primčevih so to stvar popolnoma ignorirali, tudi bi se ne bil nihče upal Primčevki govoriti o Prešernu in njega pesnitvah“ (Slovan 1912, 320: po pričevanju Marije Merlak, ki je bila po Aninem odhodu za sobarico pri Primčevih, a se 11. novembra 1838 poročila z Malnerjem). Valentin Pretnar je brez dokazov dolžil, da je bil Prešeren zaljubljen samo v Julijin denar (Slovan 1912, 207).

Po vsej priliki 1835 in 1836 še tudi Prešeren ni imel gotovosti o tem, s kakim upanjem je gospa Julija olajšala dohod bivšemu njegovemu šefu. V objavah njegovih ljubezenskih izpovedi po 22. februarju 1834 ni bilo več Julijinega imena, „Illyrisches Blatt“ jih je prinašal 1836 celó brez pesnikovega podpisa (Žigon, Kronološki pregled, 34 in 35). Vse to je pripomoglo, da se je zaročena Julija „sčasoma potolažila in mu odpustila“, morda se celó veselila, da jo je opeval. Na tistih kazinskih plesih 1836/1837, ki so dali pesniku o izbiri njegove izvoljenke popolno gotovost, „se je šalila“ tudi z zavrženim pesnikom (LZ 1905, 144: po pričevanju novomeškega prošta Arka, kateremu je Julija to sama povedala). Po treh letih izza priznanja v Sonetnem vencu je Prešeren z ljubljeno in opevano Julijo morda tudi kako besedico izpregovoril, čeprav je sam pozneje baje trdil, da nista nikoli govorila (Levec, Zvon 1879, 54: po pričevanju dr. Pirca z dne 9. februarja 1876, v Državni knjižnici Ms. 456, št. 73).

Ob spoznanju gotovosti se je rana v srcu pesnika, ki je z vsem bitjem hrepenel po dopolnitvi ob Juliji, opasno razširila. Toda to je bilo poslednje čiščenje pred ozdravljenjem. Pesnik je jemal zdravilo pomembne učinkovitosti: zdravilo, ki ga je jemal na plesišču, so bili papirčki z zabavljicami na Julijo in njene tekmice (LZ 1905, 13: po pričevanju zabrežniškega Prešerna, ki je v istem času tudi sam metal po istem plesišču slične zabavljice); drugo zdravilo je bilo tisto Prešernovo notranje doživljanje te ljubezni, ki je dobilo vidno podobo v poslednjih Prešernovih pesnitvah iz „Julijine dobe“.

Vsebina Prešernovih pesnitev od jeseni 1834 do srede 1837 opravičuje za to razdobje pesnikovega oblikovanja nadpis: vse misli zvirajo 'z ljubezni ene.

Velika večina Prešernovih pesnitev iz tega razdobja so neposredne ljubezenske izpovedi: Sonetni venec; Ni znal molitve; Sanjalo se mi je; Bilo je Mojzes; Warum sie wert; Liebesgleichnisse; Mars'kteri romar; Velika, Togenburg; Vi, ki Vam je ljubezni tiranija; Kam; Je od vesel'ga časa; Oči bile pri nji v deklet so sredi; Kadar previdi učenost zdravnika; Matiju Čopu; Wohl groß war, Toggenburg; Wohin; Zgodí se včasih; Odprló bó nebó po sodnjem dnevi; Auftun wird sich, wenn das Gericht vollendet; Na jasnem nebi mila luna sveti.

Izvemši Kam imajo vse te konfesije obliko soneta. Toda kakor Prešeren pesnitev iz Julijine dobe ni po kronološkem redu nastanka objavljaj, tako tudi sonetov v čast Juliji v Poezijah ni po kronoloških vidikih razvrstil. A čitatelj, ki se je dokopal do približne kronološke zapovrstnosti teh konfesij, je dobil plačilo: čudovit Prešernov ljubezenski dnevnik iz dobe 1833 do 1837 se razgrne pred njim. V tem dnevniku preseneča marsikaj: prepletanje ljubezenskih in preporodnih motivov v Sonetnem vencu, osredotočenost na ljubezensko rano v naslednjih sonetih; iskrenost in skoraj pobožna sramežljivost pesmi — niti „prs snega zapeljivosti“ si ne upa Juliji omenjati kakor prejšnji in poslednji adresatki svoje ljubezenske poezije. A zlasti presenečajo tudi intimne podrobnosti iz realnih okoliščin te ljubezni: brezuspešno iskanje v „oknu domačije“, v gledališču, na sprehodih, na plesišču; Julijina umetnost „nemško govorit“; Julijin klobuk; nestrpno poizvedovanje, ali ima pesnik „upanje plačila“; slika, ki jo je izgotavljal Langus v svojem „domovanju“ (po konskribcijski poli iz 1830 bi bila to na zemljevidu iz 1827 števil. 138 v Mestu); Julijina jeza; god; tekmeč; huda mati; itd.

Ob dveh adresah se je treba ustaviti: Zapušena obravnava sicer snov Krištofbirtove Rezičke (LZ 1934, 283 in 284), a hoče ganiti tudi Julijo; Un dan si začela... z dne 23. aprila 1836 velja sicer Krištofbirtovi Pepci, a je le gostilniško nagajanje brez sodelovanja ljubezni.

Motivi za iskanje snovi vseh Prešernovih lirsko-epskih pesnitev iz 1834 do 1838 so usedline misli na Julijo: za Krst si je prikrojil snov pesnik, ki si je hotel olajšati skrajno resignacijo; Prekopu je kumovala misel, da bi pesnik storil najbolje, če bi se s samomorom spravil strogi Juliji (Severa) s poti; Neiztrohnjeno srce je zraslo iz misli, da mora biti konec pesnikovega oblikovanja, če se Julija definitivno odloči za drugega; Zdravilo ljubezni opozarja na idejo, da more le smrt ozdraviti od ljubezni, kakršna je pesnikova do Julije; Ženska zvestoba je samotolažba

pesnika, ki hoče poraz pri Juliji paralizirati s splošno obsodbo ženskega spola; Ribič je obupni klic pesnika, ki ne more več s čistimi željami zreti v zvezdo — Julijo, ki je že blizu strelca — Scheuchenstuela, ter že čuje korak usode.

Tako ostanejo brez zveze z mislijo na Julijo v dobi 1833 do 1838 le polemične nemške pesnitve, elegija „Dem Andenken des Mathias Čop“ ter priložnostni drobiž (v moji izdaji 214 do 219).

Razpoloženje, ki ga je netila ljubezen do Julije, je vplivalo tudi na Prešernovo prevajalsko delo: Prevajanje Byronove povesti o Parisini, ki je bila čisto drugačen tip ko Julija, je odlagal in odložil; svoje stvari je prevajal v nemščino pač predvsem zaradi Julije (v moji izdaji 255 do 259); med pesnitvami, ki jih je prevedel iz poljščine (v moji izdaji 266 do 270), je Mickiewiczova Resignacya naravnost odgovarjala pesnikovemu razpoloženju spomladi 1837, ko je njegova ljubezen do Julije umirala, a njegovo srce postajalo prazno.

Osnovni ton Prešernovih pesnitev iz „Julijine dobe“ je povsem enoten: obupna elementarna ljubezen do stroge, prevzetne, neomečljive deklice.

Leta 1837. po 4. marcu, ko je izšel prevod iz Mickiewicza, je napravil Prešeren napis za grob svoje ljubezni do Julije: „Prosto srce: Sem dolgo upal in se bal...“ A čutil je potrebo, da se hrabri s pozivom na svojo pesniško misijo: „Osrčenje: Kdo zna...“

Z akrostihom v Sonetnem vencu je Prešeren Julijo nehoté ujezil, ker se je v presojanju položaja zmotil, na plesih 1836/1837 jo je dražil namenoma, a oboje je pozneje družil v enotno predstavo: „Ich weiß es, ich habe die Primie mit meinen Liedern ungemein — geärgert“ (Levec, Zvon 1879, 55: po pričevanju dr. Pirca, Ms. 456, št. 73). Ni izključeno, da je namen, jeziti Julijo, sodeloval tudi v drugi polovici 1837, ko se je začel sestajati z Ano Jelovškovo, bivšo Julijino hišino (Jelovškova, Spomini 19—20).

Ko se je Julija 28. maja 1839 poročila s Scheuchenstuelom, je pesnika ta rana le še v zelo samotnih ali v posebno razgibanih urah zasklelela. Sonet je svojo privlačnost zanj izgubil: slovenskega ali ljubezenskega ni spesnil niti enega več.

Sonet „Vi, ki Vam je ljubezni tiranija“, v katerem se je vnovič obračal proti miselnosti ljubljanskega trgovstva, je izključil iz vrste stvari, ki jih je hotel objaviti. Tudi v Nebeški procesiji ni porabil prilike, da bi ljubljansko trgovstvo postavil na poseben oder.

ZGODBA STAREGA MORNARJA

ODLOMEK IZ POTOPIŠA „MED POTNIKI IN MORNARJI“

BRATKO KREFT

Godba na palubi je igrala samo do polnoči. Kdor še ni hotel iti ob tej uri spat, je lahko šel v bar, ki je bil odprt do ene. Potem je moralo vse utihniti. Luči so ugasnile in počasi je zavladal na ladji nočni mir. Bedeli so samo mornarji in častniki, ki so imeli nočno službo, in se izmenjavali vsake štiri ure; navadni mornarji so morali vzdržati vso noč.

Težko se je bilo zaplesti v pogovor z mornarji. Oni sami so bili nezaupljivi do potnikov. V njih so videli le ljudi, ki imajo denar in zato brezskrbno življenje. Na drugi strani pa je bila med potniki nekakšna morala, da ni spodobno pogovarjati se z navadnimi mornarji. Hodili smo drug mimo drugega kakor tujci in jasno se je čutil prepad med nami. Mornarji so sicer prijazno odgovarjali, če jih je kdo izmed potnikov kaj vprašal, toda ta prijaznost jim je bila predpisana, ni prihajala iz srca. Videl sem med njimi tudi mrke, osorne obraze, ki kljub navidezni prijaznosti niso mogli prikriti v svojih očeh mržnje do gospôde, ki je zvečer pozno v noč plesala in prepevala, podnevi pa se brezskrbno solnčila in kopala v ladjinem bazenu. Videli so dame in gospode, katerih edina in največja skrb je bila, da bi solnce čimprej in čimbolj ožgalo njih kožo. Vsakdo je hotel biti črn in če bi bil na ladji kakšen čudodelen zdravnik, ki bi predaval o temi „Kako postanem v enem dnevu zamorec“, bi imel mnogo zvestih in hvaležnih poslušalcev in vsaka paluba bi bila zanje premajhna. Mornarji so bili ogoreli in črni od dela. Morali so ga opravljati na solncu, in čim bolj je pripekalo, tem težje jim je bilo pri delu. Prav nasprotno kakor pri potnikih, ki so v kopalnih oblekah ležali po vseh ladjinih kotih in koncih in stegovali svoja telesa zdaj v to zdaj v ono stran. Že solnce je delilo mornarje in potnike v dva tabora. Eni so komaj čakali nanj, drugi so se mu izogibali, eni so se lahko kopali v dokaj udobnem bazenu, drugi so se morali zadovoljevati s prhami v zaprtih in temnih prostorih.

Že več večerov sem na zadnjem ladjinem koncu opazoval starega, mrkega mornarja, ki je imel nočno službo. Vedno iznova sem iskal prilike, da bi se zapletel z njim v pogovor. To ni bilo lahko, kajti pred potniki sem se moral čuvati, da ne pridem ob dober glas, ker se pajdašim z moštvo na ladji, na drugi strani pa sem bil kot potnik prav tako deležen nezaupnosti in mržnje mornarjev. Tako sem se moral boriti na dve strani in dolgo je trajalo, preden sem se spoznal vsaj z nekaterimi

mornarji, ki so po daljšem razgovoru postali zaupljivejši. Toda podnevi si pred ljudmi nismo mogli tega pokazati. Šele zvečer, ko je bila tema in pregled po ladji težji, ker si se lahko izgubil v kakšen temen kot čisto zgoraj na „strehi“, smo ostali delj časa skupaj in se pogovarjali. Tako sem zapravil precej časa, da sem prelomil ločnico med nami in da sem preskočil prepad med potniki in mornarji. Starega mornarja sem tako rekoč, ne da bi bil on to vedel, oblegal več večerov. Dvakrat sva si bila že toliko blizu, da bi skoraj začela pogovor, pa je vedno prišlo kaj vmes. Ali je prišel kakšen drug potnik zraven in me mimogrede ogovoril, ali pa je bila v meni še prevelika plahost pred starim, z brazdami razoranim obrazom. V svoji meščanski obleki sem se mu lahko zdel sovražnik, ki se samo za zabavo ponižuje s svojega meščanskega viška k njemu. Mislil bi si lahko, da je on zame nekakšna svojevrstna zver v zverinjaku, ki so si ga prišli ljudje ogledat iz radovednosti. Nihče si ne bi mislil, kako težko se je spoznati s sočlovekom, kako težko se mu je približati, da ti vsaj malo odpre svoje srce in ti zaupa.

Neki večer, ko sem bil v boljši družbi do „policijske ure“, sem se ga spet spomnil. Ko so vsi iz moje družbe utrujeni od solnčenja in plesa, od pohajkovanja, kopanja in flirtanja odšli spat, sem se napotil k njemu. Prazno mi je bilo v srcu in hotel sem najti človeka, pred katerim bi mi ne bilo treba skrivati svojih misli in čuvstev, s katerim bi se lahko pogovoril brez meščanskega bontona in vseh tistih navidezno lepih, zlaganih besed, brez pudra in šminke, ki sta prevladovala med potniki. Od časa do časa sem se pregrešil s kakšno prostaško besedo, izražajoč v cinizmu svoje sovraštvo do vsega, kar me obdaja.

Naslonjen je bil na ladijsko ograjo in je gledal v noč. Pozdravil sem ga in pristopil. Odzdravil mi je, toda nič več. Naprej je zrl v temno, pozno noč in kadil cigareto. Zdaj pa zdaj, ko je močno potegnil cigaretni dim vase, sem v cigaretinem žaru videl njegov obraz. Oči so bile brez bleska, mrtve, tope, kakor da so slepe. Pozneje sem vedel, da nimajo več bleska, ker so utrujene in ker ničesar več ne vidijo pred sabo.

Začel sem govoriti. Pogovor je bil prisiljen in poln iskanih besedi, kakor se to zgodi, če se prvič sestaneta dva mlada zaljubljenca. Midva nisva bila zaljubljenca, kaj še, toda začela sva o vremenu, lepoti noči, o mesecu in zvezdah, ki se zrcalijo na morski gladini... In tako dalje. Vse to sem bedasto brbljal, mornar pa je samo na lahno prikimaval. Videl sem, da vsega tega on ne vidi, da so vse te lepote zanj mrtve. In prav ta njegova nepoetičnost, prav ta hladnost do nočne lepote in morja me je naposled opogumila, da sem stopil čisto k njemu in začel razgovor s povsem druge, neprisiljene strani. Počasi se mu je razvezal jezik in ko sem mu ponudil še cigareto, sva prišla v živ razgovor. Med navadnimi

mornarji je bil on edini precej star. (Že nad šestdeset let.) Vsi drugi so bili mladi ali vsaj mlajši ljudje. Zato sem ga najprej vprašal, kako to, da mora še v teh letih opravljati službo.

„Nisem mornar po poklicu, temveč po potrebi in stiski. Vse življenje sem se izogibal tega zame najbolj dolgočasnega poklica, na stara leta sem se mu moral vdati. Dragi moj gospod, to je dolga povest, povest štiridesetih let težkega dela, ki ni rodilo niti toliko sadu, da bi lahko na stara leta mirno živel v skromni koči pri svoji osiveli in stari ženi...“

Govoril je mirno, brez čuvstva, kakor bi pripovedoval o nečem tujem, vsakdanjem, o nečem, kar je hladno, trdo in kruto dejstvo, o nečem, kar je sklenjen račun, račun z deficitom.

In začel je pripovedovati, na kratko in brez zanosov, mirno in brez strahu je odgrinjal zastor nad svojim življenjem:

Ko je v Avstriji odslužil vojaški rok, se je napotil v Ameriko kakor že mnogi drugi pred njim in za njim. Vsakdo, ki se je kdaj napotil v Ameriko, je šel tja sreče iskat, ker je doma ni našel. Toda ta sreča ni bila nič drugega kakor prevarana misel, da se bo tam lažje živelo, da bo boljši zaslužek in da si bo zato kaj prihranil. Tako se večina prevara in navadno po dolgih letih obnemore. Videl sem ljudi iz Prlekije, ki so z istimi mislimi šli tja dol šele pred nekaj leti, ko je bilo že vendar povsod znano, da ni sreče ne v Ameriki ne kje drugje, da je treba povsod težko delati, da so povsod na vseh krajih in koncih skrbi in težave za malega človeka in da je edino, kar je zanj lahko dosegljivo: lakot in smrt. Toda človek je nepopoljšljiv. Kljub vsem ugovorom se odpravi na pot, da že po nekaj tednih piše domov razočarano pismo. Ko je šel on v Ameriko, štirideset let je že minilo od takrat, je bilo vendar bolje. Amerika se je šele razvijala in na tisoče možnosti je bilo za delo, čeprav delo ni bilo lahko. Sklenil je oditi v Ameriko še zaradi nečesa drugega. Doma so ga silili, naj gre med mornarje; se bo vsaj od časa do časa lahko vrnil domov; toda o tem ni hotel nič slišati. Tudi njegov oče in dva njegova brata sta bila mornarja. Vsi so poginili sredi morja, ki jih je pogoltnilo. Sovražil je morje in zato si je v Ameriki poiskal delo pri rudniški družbi in kopal in sekal skale premoga globoko pod zemljo. Delal je in spravljaj, ker mu je ostalo od zaslužka in po nekaj letih se je bilo res nekaj nabralo. To je bil od ust pritrgan denar. Da ga je mogel prihraniti, se je moral odreči kajenju in vinu in vsem veselicam, ki si jih je tako želelo mlado srce. Še žensk ni pogledal, ker ženske stanejo denar, mi je dejal — naj bo, tako ali tako, z žensko je vedno strošek, če ti ga ne napravi ona, si ga pa v svoji zaljubljenosti napraviš sam. Tudi v organizacijo ni hotel stopiti, kar so mu nekateri tovariši zelo zamerili in včasih ga je kateri izmed njih zaradi tega celo ostro napadel, čeprav je bil sicer dober „ka-

merad" in ni klečeplazil niti pred lastniki niti pred pazniki ali kom drugim. Živel je pač svoje življenje in čakal, da bo kupček dovolj velik, da se bo popeljal domov na dalmatinsko obrežje. Vzel bo mlado dekle za ženo, kupil si bo zemljo, postavil hišico in živel...

„Nekega dne pa me je zmešal sam hudič. V mestu se je ustanovila delniška družba, ki je nameravala zgraditi električno železnico. Zbirali so delnice in razvili tako agitacijo, da je marsikateri izmed nas podlegel. Obljubljali so visoke obresti in to me je zapeljalo. Pred očmi mi je bila kočja v domači vasi in nasedel sem. Pol leta so delali, nato so prenehali. Zmanjkalo je denarja, kapital je bil premajhen, razen tega pa so se zgodile neke nepravilnosti. Izgubil sem ves prihranek zadnjih let. Vse mi je toliko zagrenilo življenje, da sem sklenil vrniti se v domovino. Mesto ni dobilo električne cestne železnice, jaz sem izgubil denar in moj sen o kočici in majhnem vinogradu v Dalmaciji se je odmaknil v nedogled. Ko sem na zadnji postaji stopil iz vlaka, me je bilo sram, da bi se bil najrajši vrnil nazaj v Ameriko. Očital sem si, da sem jo prehitro zapustil in da se mi bo zdaj vsa vas smejala. No, pa je še nekako bilo. Dobil sem službo v neki tovarni, vmes sem delal kot pristaniški delavec. Saj je šlo, toda počasi in slabo. Ostalo je premalo in če bi delal tisoč let, bi komaj spravil toliko, da bi se lahko dobro oženil. Včasih me je vse skupaj razjezilo in sem se napil. Tudi kaditi sem začel. Nekega lepega dne sem se kar brez posebnega premišljanja oženil in pripeljal v domačo hišo svojo ženo. Oče je bil takrat že mrtev in istega leta se je na majhnem tovornem parniku, ki ga je dal kapitan preveč obtovoriti, da ga je vihar prevrnil, ponesrečil moj starejši brat. S svojo smrtjo mi je napravil prostor v očetovi hiši. Žena je še isto leto porodila sina in na jesen sem se spet vkrcal. Po daljšem iskanju in romanju sem našel delo.

Zdaj sem hotel biti previdnejši. Počasi sem se spet odrekel kajenju in pijači in tudi ženi sem bil precej zvest, četudi vse to nikakor ni bilo lahko. Zaklel sem se, da ne dam denarja iz rok, naj bo kakor hoče. V prostem času sem bral in tudi v organizacijo sem vstopil. Takrat je bila že toliko napredovala, da je bilo brez nje težko dobiti delo. Razpredla je svoje mreže po vsej Ameriki. Ustanovili smo svoj konzum. Zdaj mi je tovariška čast branila hraniti denar doma. Tovariši so vedeli, kako varčujem, zato so pri ustanovitvi računali na moj denar. Mislil sem si: za našo stvar gre, ne smem jim odreči, razen tega pa so prav tako zagotovljene obresti, in dal sem. Vse je šlo lepo v redu. Pošteno, kakor se med tovariši spodobi. Nekega dne pa je izbruhnila stavka. Družba nam je hotela odvzeti nekaj naših pravic in znižati mezdo. Borba je trajala dva meseca. Oblegani od vseh strani smo se morali na koncu vdati. Toda to še ni bilo najhujše. Konzum nam je bil med štrajkom edina opora, le da se je na

koncu izčrpal. Stavka je vse požrla in konzum je moral napovedati konkurz. Klel sem, da se je kar bliskalo okoli mene. Klel sem usodo in tiste, ki nam milostno režejo kruh. Kaj bo iz mojega življenja, kaj bo iz mojega sina? Tisoč misli, tisoč vprašanj je blodilo v moji glavi. Postal sem nestrpen in včasi me je zgrabila taka nagla jeza, da se nisem mogel obvladati. Tako se mi je zgodilo, da sem nekega dne dodobra namlatil delavca, ki je bil med štrajkom stavkokaz, pozneje pa je celó vohunil med delavci. Nič ni pomagalo. Zdaj je bilo treba bežati. Nisem mu sicer napravil nič hudega, toda vedel sem, kako se deli pravica. V ječo nisem hotel, pa če bi bilo samo za mesec dni. Potepal in skrival sem se nekaj časa, dokler se spet nisem znašel na zadnji postaji v Dalmaciji. Lačen in brez denarja. Ko sem stopil v očetovo hišo, je bil jok in škripanje z zobmi, kakor se to pravi. Mati in žena sta jokali, tudi moj sin je pomagal, jaz pa sem škripal z zobmi in klel. Toda kaj je vse to pomagalo?! Človek je kakor živina. Delaj in delaj, na koncu pa crkni! Še je bilo v meni moči, zato ker sem lahko sovražil, ker sem koval maščevanje. Čas gre neusmiljeno preko vseh človekovih čuvstev. Vse je ničevno pred njim in tako sem se pomiril tudi jaz. Zaklel sem se, da nikoli več ne pojdem v Ameriko. Besedo sem držal skoraj petnajst let. Prišla je vojna in oba s sinom sva morala na fronto. Sin je že v prvih mesecih vojne padel v Galiciji, jaz pa sem romal iz kraja v kraj, z bojišča na bojišče, krogle zame ni bilo. Pač pa sem ozebel na tirolski fronti in to me je spravilo v etapo. Avstrija je propadla, vojne je bilo konec in povsod je zavladalo veselje, polno upanja in vere. Toda to je bilo le za kratek čas, kajti nobeno upanje in nobeno veselje ne more izpremeniti dalmatinskega kamena v rodovitno zemljo, ki bi nasitila njene prebivalce. Še mrliča pokopavamo pri nas v kamenje, kar se bo vam zdelo mogoče celó imenitno, toda če se spomnim iz vojne bogatorodne ukrajinske zemlje, kjer smo včasi pokopavali svoje padle tovariše v mokro, zaradi obilnega dežja kar močvirno zemljo, se mi milo stori. Tista zemlja je mastna, kakor bi jo bil nekdo pomešal z maslom. In nič naj ne tarnajo ljudje, ki prebivajo na taki zemlji, pa jim je hudo, ko spuščajo mrliča v jamo, kjer se je zaradi prevelikega dežja nabralo nekaj vode, da rakev kar pljusne vanjo. Naposled vendarle obsedi na zemlji, voda pa se odcedi. Nič naj ne tarnajo, pravim, kajti zemlja je zemlja, mi pa nismo na zemlji, mi smo na suhem, kraševitem kamenju in pri nas se človek še po smrti ne združi z materjo zemljo, temveč s kamnom, ki mu je bil vse življenje trd očim ...“

Mornar je utihnil, kakor da je končal. Visoko na ladji je plapolala trobojnica. Veter je pihal in pod nama so šumeli morski valovi.

„Dež bo!“ sem dejal.

„Mogoče.“

Nič več, samo to je rekel, jaz pa sem mislil na zgodbo njegovega življenja. Nič več nisem vprašal, dovolj sem slišal. Mirno je kadil cigareto, menda že peto ali šesto. Nenadno se je obrnil k meni: „Ali mislite, da je moja povest že končana?“

Osupnil sem ob tem vprašanju. Ne vem, kako sem ga bil poslušal, mislil sem, da je že končal.

„O, dragi moj gospod, ni še konec! Po tolikih in tolikih letih človek pozabi na nekdanje gorje in začne iznova. Tako je bilo tudi pri meni. Mati in hčerki sta mi rekli, naj še enkrat poskusim srečo in naj nikomur tam doli v Ameriki ne zaupam denarja. Naj ga rajši pošiljam domov ali pa v kakšen domač denarni zavod. Ubogal sem in šel. Vse je šlo po sreči. Prišel sem pravkar v veliko povojno ameriško prosperiteto. Tri leta sem delal, štiri, pet let in pošiljal denar v domovino. Po petih letih so me ženske poklicale domov. Zadosti si hodil po svetu, zdaj se vrni in ostani doma, so rekle in jaz sem šel. In še to so mi pisale, naj ne izzivam usode, saj sem si zadosti prihranil, kaj bi hlepel po bogastvu. Vesel sem se vračal v domovino. Vendar sem jo ukanil, to prekleto usodo! ...“

V Zagrebu sem moral stopiti iz vlaka in čakati na zvezo z Dalmacijo. Imel sem časa tri ure. Prtljago sem pustil na kolodvoru in šel v mesto. Stopil sem v gostilno in tam sem našel znanca iz svetovne vojne. Beseda je dala besedo, on je pripovedoval svoje, jaz pa svoje. Tudi o prihranjenem denarju me je vpraševal. Hotel je vedeti, če se težak vračam domov. Povedal sem mu, da je denar že davno doma, namreč v domači banki. Strašno je bil radoveden. Hotel je izvedeti, v kateri. Kaj bi skrival, sem si dejal in povedal sem mu, da sem ga naložil v „Triglavski banki“.

Tedaj se je zgrozil in jaz sem prebledel, še preden mi je povedal, da je banka propadla.

Kako sem se tisto noč vozil domov, sam ne vem. Le to vem, da je bila vožnja od Zagreba do zadnje postaje v Dalmaciji daljša kakor vsa pot iz Amerike v Evropo. To je prav za prav vse. Suho poročilo, kaj ne, kakor kakšen „kompaniraport“. Koliko mrtvih? Niks! Koliko živih? Niks! Samo en star mornar! Nur ajn Matros!“

Še teh norčavih besed, pomešanih z vojaško nemščino, ni izgovoril v smehu. Gledal sem ga in gledal ter se spomnil, da se ta človek sploh ni nikoli smejal. Smeha ni poznal. Vzelo mu ga je življenje.

„In zdaj sem tu na potniški ladji. Nikoli nisem hotel biti mornar, na stara leta pa me je vrglo na ladjo. Vsako noč imam službo. Podnevi spim doli v kabini, ponoči slonim tu na zadnji palubi ob ograji, kadim cigareto in ...“

„In mislite na nekdanje dni.“

„Zdi se mi, da nič ne mislim. Samo kadim.“

„In vaša žena?“

„Čaka na moje pare, da bo lahko plačala davek. Preživel sem vse brate in podedoval kočo z majhnim vinogradom. Toda vino nima cene. Ena hčerka se je omožila, druga je še doma! Zdaj imam kočo, vinograd, ženo in hčerko, toda živeti ne moremo od tega. Zato sem moral v službo na ladjo.“

Bilo je skoraj tri ura zjutraj. Stisnila sva si roke in se poslovila. Po dnevi se nisva videla nikoli. Čeprav ni ves dan spal, je ostal vedno v spodnjih prostorih; le enkrat sem ga videl, kako je pokukal iz spodnjega stopnišča. To je bilo v Carigradu. Mesece in mesece je stražil ponoči in se za dan sploh ni brigal več. Zanj ni bilo nobene lepote na morju, ne v novih mestih, nikjer. Ne veselja ne žalosti, ne dneva ne solnca.

To je bil edini človek na ladji, ki se ni znal več smejati.

Človek brez smeha...

„Nur ajn Matros!“ kakor je dejal sam.

D. H. LAWRENCE

M I R A N J A R C

Če je pesnikovo poslanstvo, razvihariti dušo, očistiti jo razumske navlake in jo napolniti z novo močjo, razvneti jo za objem življenja, kakor se ji razprostere v vsej širini, globini in veličasti prabitnosti, tedaj je angleški romanopisec D. H. Lawrence velik pesnik. Stilno in idejno pripada tisti predhodni generaciji, ki je v angleški književnosti pripravila tla upornikom proti nadvladi razuma, mirnega opazovanja in spravljive objektivnosti. V novelah, romanih in esejih (od leta 1911. do leta 1930.) je prikazoval borbo za osvobojenje življenja iz okov prisiljenega samozatajevanja, svetohlinstva in intelektualizma, v katerih je tudi on trpel; prebadal se je s spoznanji, ki so za ozdravljenje človeka in družbe morda prenevarna, morda tudi preveč enostranska, ker so subjektivna. Prav ognjevitost, bojevitost in prepričevalnost njegovih polemik, razprav in esejev, ki so hkrati komentarji k njegovi epiki, dokazujejo izrazito subjektivni značaj njegovega celotnega dela, ki so mu bila vzmet, netilo in hranivo doživljenja v ozkem krogu osebnega življenja. Brezobzirno vrtanje po lastni rani, gledanje na življenje kot na problem lastne bolečine, izoblikovanje posebne, v najširšem zmislu — terapevtične ideologije, to so tipične lastnosti pravega subjektivista, ki

so naposled tudi Lawrencea pritirale v moralista, čigar leposlovna proza je predhodna podoba njegove poznejše filozofije. Zato se mi zdi važnejše in plodonosnejše, da se seznanimo z Lawrenceovo ideologijo, kakor pa, da proučujemo njegovo delo z estetske strani, tembolj, ker se nam ob njej odkrije hkrati obraz povojne angleške literarne generacije.

David Herbert Lawrence se je rodil leta 1885. v Eastwoodu pri Nottinghamu, kjer je v rudarskem okolju tudi preživel mračno mladost. Njen vpliv je razgrnil senco na vse življenje tega skrajno občutljivega pesnika, pobarval in usmeril pa je tudi njegovo pisateljsko tvornost. Mladi David je v medsebojnem neskladnem razmerju staršev pogrešal tiste zdrave ubranosti, brez katere ne more ugodno uspevati tako tenkočuten otrok, kakor je bil Lawrence. V svojem velikem, umetniško mojstrskem romanu *Sinovi in ljubimci* (Sons and Lovers, leta 1913.) je prikazal nottinghamski rudarski okraj in odstrl zaveso nad najbolj važnim obdobjem svojega življenja. Njegov oče je bil čuten, življenjski človek, s toplo, robato šaljivostjo, rudar, medtem ko je bila njegova mati nežna, puritansko resna in ponosna ženska. Rada se je razgovarjala o religiji, filozofiji ali politiki. Tako bistveno različna človeka sta se čedalje bolj odtuževala drug drugemu in mladi Lawrence je moral gledati mučne prizore naraščajočega sovraštva med očetom in materjo, ki je dovedlo naposled do popolne odtujitve med zakoncema. Tedaj se je mati z vso strastjo razočarane žene oklenila svojega sina, ki ji je po svoji mehki naravi zelo sličil.

„Bil je bled, tihoten otrok (piše Lawrence o Paulu Morelu, ki je njegova zrcalna slika), z očmi, ki se je zdelo, da venomer prisluškujejo, in z močno, visečo spodnjo ustnico. Videti je bil za svoja leta prestar. Na svojstven način se je vživljal v čuvstvovanje drugih ljudi, posebno svoje matere. Kadar je bila žalostna, je to takoj opazil in tedaj je bil še on nemiren. Zdelo se je, da je njegova duša polna posebne pozornosti do nje... Svojega očeta je sovražil... Pogosto se je predajal sanjarjenju. Bil je telesno slaboten in mati ni nikoli upala, da bo živel. Pa se je vendar v tem mladem telesu skrivala velika življenjska moč... Tako rad je spal pri svoji materi. To ga je krepilo, hkrati pa ga je tako zbližalo z materjo, da ne bi več mogel živeti brez nje. Sanjal je, da bo nekoč imeniten slikar; v lični hišici bosta živela sama z materjo in življenje bo radostno in čudovito...“

Podoben je bil ujetniku, ki venomer pravljiči iz sebe, da se ne bi zavedel krute sedanjosti.

Njihova hiša je ležala ob umazani, strmi cesti. Bila je staro, grdo, osamljeno poslopje z velikim prizidnim oknom, ki je zbujalo vtisk mračnosti. Kako ga je vlekle v solnčni svet, v mladost, k dekletom. Življenje ob materi pa ga je čedalje bolj zastrupljalo, dokler se ni v njem

uprl samosvoj človek, ki je imel pravico do individualnega razmaha svojih sil. V dozorelem mladem možu se je pričela borba, ali naj se odloči za mater ali za ženo, iz katere ga je rešila šele materina smrt. A ob tej smrti se je šele zavedel, kako silno je ljubil svojo mater, ki mu je bila hkrati tudi ideal ljubljene žene.

„... Ležala je kakor speča deklica. S svečo v roki se je sklonil nad mrtvo. Podobna je bila deklici, ki spi in sanja o ljubezni... Bila je spet mlada... Zdaj zdaj se bo morda prebudila. Oči bo odprla. O, saj je še vedno pri njem. Nagnil se je nad njo in jo strastno poljubil. Tedaj pa mu je legel na usta leden mrzaz. Od groze se je kar ugriznil v ustnice. In ko jo je pogledal, je začutil, da je ne bi mogel nikoli, nikoli zapustiti... Divje je bil ljubosumen na pogrebce...”

Odsej je mati v njem še bolj oživela. Do druge ženske kar ni našel poti. Proč, proč od vseh ljudi — to je bila edina rešilna misel.

„Misli je na svojo mater in pozabil na Miriamo... Samoten je stal sredi veselja. Časa ni bilo več, vse — samo ogromno prostorje. Kdo bi mogel reči, da je njegova mati nekoč živela, zdaj pa, da ne živi več? Nekoč je bivala v nekem določenem kraju, zdaj biva v nekem drugem — to je vse. Njegova duša pa je ni mogla zapustiti, kjerkoli je pač bila. Odšla je v noč, on pa je bil še vedno pri njej... Od vseh strani je prodirala vanj mogočna temna tišina in ga hotela, neznatno iskrico, pogasiti; in vendar je bil, čeprav tako ničeven, neugasljiv. Noč, ki se je v njej vse izgubljalo, je goltala solnce in zvezde in vse stvari. Zvezde in solca, peščica svetelih zrn, so se od strahu sklenili v krog in se objemali v temi, ki je segala preko njih vseh... tako mogočna, da je bil on, neskončno majhen, prav za prav samo točka ali vendar ne nič. „Mati!“ je zastokal, „Mati!“ Bila je edino bitje, ki ga je ohranjalo sredi te neurejenosti. Zdaj je odšla in se spojila z neskončnostjo. Kako je hrepenel po dotiku ž njo, po tem, da bi jo imel poleg sebe.

Ali ne, ni se hotel vdati. Odločno se je okrenil in se odpravil proti zlatemu svetlikanju iz mesta. Pesti je imel stisnjene, usta zaprta. Tja v temo, za njo, ni hotel ubrati poti. Spešil se je proti pritajeno žuborečemu, žarečemu mestu.“

V tem romanu je Lawrence prikazal vso težo svoje mračne mladosti. Dasi je po stilu naturalist, pa vendar očituje v svojem delu neko značilnost, ki ga loči od mirnih, objektivnih pripovednikov. Ta značilnost se kaže v lirčni razžarjenosti, v katero je potopljeno pripovedovanje, in v prizadevanju, izraziti najskrivnejša dogajanja v duši, ki se upira vsemu, kar utesnjuje življenje. Že v tem romanu slutimo bodočega glasnika vitalnosti, ki mu je pripadla naloga, pospešiti razpad puritanske miselnosti v angleški prozi in napraviti iz nje — v strah čuvarjem morale in svetohlinstva — odkrit izraz nepotvorjenega življenja.

S smrtjo mladosti pa v tem razdvojenem človeku ni umrla dediščina neskladnih roditeljev. Po očetu je prejel močno čutno nráv, po

materi pa nagnjenje do poduhovljenja nagonov. Strast po erotičnem doživljanju se je borila z vplivom puritansko čednostne vzgoje, po kateri je moral gledati na življenje ko na golo izpolnjevanje dolžnosti in doseganje nekakih idealov, ki so jih oznanjali mrtvi varuhi družbe in Cerkve. V Lawrenceu se je prebudil dolgo zatajeni muzični dionizični človek in se razjokal nad ubitim življenjem.

V svojem velikem romanu *Mavrica* (Rainbow, leta 1915.) se je še globlje približal osrčju čutno duševnih konfliktov. V širok epski prostor je postavil star kmetiški rod Brangwenov, ki žive na svojih tleh že od vekov ukoreninjeni, ubrano z letnimi časi, občutljivo za utripanje zemlje. V povezanost človeka z zemljo pa poseže klic daljave. Potomci se čedalje bolj odtujujejo grudi in slednjič pade Uršula Brangwen, junakinja tega romana, kot žrtev svojega življenjskega nagona. Kot učiteljica je postavljena v svet, ki ne pozna več nobenih prvinskih odnošajev med ljudmi, tako da se zdi njena prabitna ljubezenska sla že nekaj bolnega, nekaj, kar razodeva grozo ustvarjanja, kar pa se izživlja samo v jalovih krčih, saj ne najde ničesar, ob čemer bi se utešila. Njen ogenj usiha ob plehki povprečnosti, ob praznem ljubimcu, ob perverzni tovarišici. Tej nesrečni ženski je usoda odrekla polno življenje, ki so ga poznali še njeni pradedi, ki so se spokojili v nemi veličini zemeljske popolnosti.

Novi ljudje, ki si domišljajo, da so gospodarji zemlje in njenih sil, so le nesrečni sužnji svojega napuha, življenjsko hromi, obsojeni v jalovo igro sladostrastja. Namesto da bi jim v ljubezenskem sožitju utonila zavest kakor v ozdravljajočem spanju, pa se jim ta zavest razumskega jaza še poveča. Namesto da bi se ljubili samo z nemimi telesi, se ljubijo z možgani.

„... Poljubil jo je, da bi poudaril svojo voljo nad njo, ona pa ga je spet poljubila, da bi s tem izrazila svoje premišljeno veselje. Vedela sta, da je ta igra predrzno, nevarno tveganje, in da se igrata z ognjem, ne z ljubeznijo. V njej je razsajal vihar ni upor proti vsemu svetu — morala ga je poljubljati iz kljubovalnosti, medtem ko se je v njem prebudila nekaka vratolomnost, prav za prav nesramnost, sploh nekaj, kar ga je trgalo stran od tiste skupnosti sožitja, ki naj bi v njej izgorel... Ona ga je skušala kakor široko razprostrta, v solnčavi trepetajoča roža, izzivala ga je in on je sprejel to izzivanje; v njegovi notranjosti se je nekaj zakrnilo. In navzlic njunemu smejanju in kljub razigranosti je šlo preko njiju trepetanje solz... Čutila sta minljivost vsega... Oba sta ob tem izživljala svojo samozavest: on se je čutil nasproti njej neskončno moškega, ona pa neskončno očarljivo. Sicer pa, kaj naj bi jima takšna strast nudila višjega ko stopnjevano zavest lastnega jaza v nasprotju z vsem drugim svetom? In prav iz tega občutja sta dihalo žalost in minljivost, kajti duša vendar koprne po zlitju z neskončnostjo kakor po nečem najvišjem.“

Vzporedno z degeneracijo ljubezni odkriva Lawrence tudi degeneracijo družbe in države. Demokracija na primer je tudi tak moderen izrodek vladavine. „... V demokraciji se povzpno na vrhove le požrešni in umazani ljudje, prav zato, ker so edini, ki se upajo siliti naprej. Le propali narodi so demokratski. Aristokracija naj vlada, toda krvna aristokracija, ne denarna. Danes pa vladajo tisti, ki imajo denar in zmisel za pridobivanje denarja, saj vladajo samo v imenu denarja. Kako sovražim to enakopravnost na podlagi denarne posesti...“

V *Maurici* je prikazal Lawrence skrajne posledice erotičnega sožitja ljudi, ki se družijo v laži, prenapetem individualizmu, v nemoči, podlosti in na podlagi „morale“. Konec takih zvez je popolen razkroj v duši: sovražstvo, obup in smrt. Smrt pa je životarjenje zunaj povezanosti (re-ligije) z vesoljem: ali v okviru mehanizacije in prosvetljenosti ali pa v kompromisu med „dovoljenim in nedovoljenim“. Kako pretresljiv je krik človeka, ki se v uri spoznanja zave, kaj je pravo življenje!

„V vsem, kar je videla, je skušala odkriti stvarstvo živega Boga namestu stare, okorele, jalove oblike minulega življenja. Včasí jo je napadla groza. Včasí je izgubila ravnovesje, izgubila je občutek za resničnost, in doživljala je samo še grozo pred starim kalupom, ki je oklepal njo in ves svet... Svet more vendar znoreti... in čutila se je tako nesrečno, da je bila kar iz uma... Tedaj pa je opazila, da je bleketajoči se trak bežečih oblakov slabotno barval del hriba. Na vse je pozabila in se razburjena ozrla tja v negibni blesk in videla, da nastaja mavrica. Na enem kraju se je prav močno zablestelo in njeno preplašeno pa vendar upajoče srce je iskalo sence mavrice na njenem vznožju. Čedalje močneje se je razcvitalo barvno blestenje, ki se je skrivnostno oživljalo iz nečesa, dobivalo oblike in se izbočilo v motno, široko razpeto mavrico. Lok se je bočil čedalje krepkeje, dokler se ni ustavil kakor ogromna zgradba luči, barv in nebeškega prostorja, sveteč nad propalostjo novih hiš na položnem hribu, z vrhom dotikajoč se svoda neba. In na zemlji je stala mavrica. Umazana človeška sodrga, ki se je luskinasta in samotna plazila po zemlji, je še živela in mavrica se je bočila nad njeno krvjo. In mavrica se bo v njihovem duhu morda prebudila v viharo življenje in ljudje bodo vrgli raz sebe okorelo odelo svoje trohnobe in bodo znova brsteli kakor nova, čista, gola telesa v novo rast k luči in vetru in k čisti nebeški mavrici. V mavrici je videla novo stavbo iz zemlje, ki se je vzpela iznad stare, razpadljive propalosti hiš in delavnic, v njej je videla svet kot enoto žive resnice, ki so jo znova zgradili in jo dostojno priličili nebesnemu oboku.“

V tej veličastni pesnitvi se skriva neka temna modrost iz pradavnine, ko se je še v mitosu zrcalila enotnost človeka z vesoljem. Kot pravljичni kraljevič išče Lawrence poslej skrito kraljično življenje, ki jo čuvajo zmaji današnje civilizacije. Lawrence ne pozna več miru. Nestalen prebira službe, izpreminja bivališča, potuje iz kraja v kraj, večno na begu pred „trohnobo novih hiš in delavnic“, na lovu za nepokvarjenim na-

ravnim človekom. Pesnik prehaja v gorečnika, ki ni napovedal boja samo uradnim angleškim krepostim, marveč tudi svetohlinski morali celotnega belega človeštva. Angleška družba je njegova dela proglasila za nevarna in izrekla nad njimi svoj anatema. A to ga ni oviralo, da ne bi še brezobzirneje razgalil rane civilizirancev, ki je zanje našel novo zdravilo v neukročenem izživiljenju spolnosti.

V romanu *Lady Chatterley in njen ljubimec* (Lady Chatterley and her Lover) je razbil vse okove, ki so mu doslej vezali besedo, čeprav so ti okovi njegovo umetnost mnogo bolj pospeševali kakor pa nebrzdavnost fanatičnega oznanjevalca. Če se v *Ljubečih ženah* (Women in Love) izgublja v modrovanjih, debatah in razčlenjevanjih notranje razkrojenih ljudi, ki pripadajo višji družbi, in riše ljubezensko strast v vseh odtenkih, je v *Lady Chatterley* skušal z vso silo svoje prepričevalnosti poveličati orgiastični ples telesa, ki z ognjem krvi zažiga vse vezi duha, povračajoč se v stanje animalske nature. Dva svetova si stojita nasproti: svet hirajoče, jalove višje družbe, ki kaže še edine znake usihajočega življenja v trudnih, brezplodnih pogovorih in v vestnem izpolnjevanju dolgočasnih družabnih dolžnosti, in svet čiste nature v vsem vekovitem razkošju tvornega življenja. V ta čisti svet se spet vrača gospa Chatterley, ki je bila leta in leta priklenjena na hromeža moža. Ta žena, ki čuti že od mladosti kipenje neodrešenih pekočih zemeljskih sokov, najde v objemih mladega gozdarja spet novo življenje.

Posamezna poglavja tega romana so po svoji svojstvenosti prav edinstvena v angleški literaturi. Naturalist in lirik sta se prelila v orfejskega pevca, ki poje himno veličastnemu vstajenju Adama in Eve v raju, ki nad njim ne bedi več mrka postava. Lawrence je odstrl še poslednjo tenčico nad misterijem spolnega sožitja, ki ga je povzdignil v kult. S tem delom, ki je izšlo v Florenci kot privatna izdaja (v Angliji je cenzura že Mavrico prepovedala), je stopil Lawrence na razpotje v svojem ustvarjanju. Ali naturalizem in psihologija ali oznanjevanje neke nove religije? A to že ni bilo zanj več vprašanje, ko se je čez noč zavedel, da stoji sredi borbe. Kakor je nekoč Tolstoj vznemiril svet s Kreutzerjevo sonato, tako je zdaj Lawrence s tem romanom izzval ogorčenje vseh idealistov in moralistov, zaradi katerih je napisal še polemičen dodatek, knjigo *Obramba Lady Chatterley*, v katerem je označil „Lady Chatterley“ kot pošteno, zdravo knjigo, živo potrebno prav mladim ljudem. Lawrence je začutil dolžnost prikazati telesno življenje kot enakovredno duhovnemu in opozoriti človeštvo, da izvira vse zlo iz nadvlade duha. Nadvlada duha je razdrila harmonijo med telesom in dušo. Puritansko zaničevanje telesa je zavedlo v svetohlinstvo in perverznost, kajti telo

se ne dá zatajiti nemaščevano. Telesna doživljanja, vir najnevarnejših radosti in najstrašnejših bolečin, ki nas spremljajo od rojstva do smrti, so vsebina našega življenja. Na tihem priznavamo prvenstvo telesnemu življenju, ker nezavedno čutimo, da smo le po telesu spojeni z vesoljem, odkoder dobivamo življenjske sile. Zakaj pa se tedaj javno sramujemo tega prvobitnega življenja in se ponášamo z „višjimi čuvstvi“: z ljubeznijo do bližnjega, z resnicoljubjem, s čutom za pravičnost, za čast, z ljubeznijo do Boga, ko so vendar ta „višja čuvstva“ v nas že davno mrtva in se mi šopirimo samo z lažjo. Morda ni bilo stoletja, ki bi bilo bolj ubožno resničnih čuvstev in bolj bogato sentimentalnosti. Krinka in potvarjanje, nezaupljivost in zahrbtnost — to so naša resnična čuvstva, in ker nismo zmožni drugih, stopamo med ljudi s tem ponarejenim denarjem in se še čudimo, če nas zadene reakcija v obliki sovraštva, utrujenosti, oslabiljenosti in nevrastenije. Najhuje pa grešimo v ljubezni. Kino in jazz učita, kako naj se vedejo moški in ženske med seboj. Poudarjamo moškost, poudarjamo ženskost, skratka v svoji življenjski bornosti stopnjujemo svoje jaze do viška samozavesti neke dozdevne moči. Misterij spolnosti smo ponižali v perverzno. Če je žena izgubila naravno, dinamično privlačnost, more le še z umetnim lepoticenjem vplivati na moške. Fetišizem je pravo ime taki ljubezni. V srcu pa so postali ljudje mrzli, slabotni, cinični, ker so se, domišljavi svobodnjaki, le dozdevno otresli srednjeveških spon zvestobe v ljubezni in spoštovanja do družine, ne zavedajoč se, da mora človeštvo, ki ne živi v teh „sponah“, propasti. Humanizem in protestantizem sta s svojim osvobojevanjem osebnosti razkrojila družbo, razdvojila človeka. Edino katoliška Cerkev se je zavedala svete skrivnosti življenja, ko je tolikrat rajši žrtvovala osebnost, da je rešila celoto.

„Ritem kozmosa je nekaj, česar ne moremo zavreči, ne da bi si s tem osiromašili življenja. Prvi kristjani so sicer skušali stari poganski ritem kozmičnih obredov ubiti, kar se jim je do neke mere posrečilo. Ubili so planete in živalski krog na nebu, morda zato, ker se je astrologija izrodila že v vražarstvo. Tudi letne praznike so hoteli ubiti. Ali Cerkev, ki ve, da človek ne živi samo od človeka, marveč tudi od solnca, meseca in zemlje, je spet uvedla posvečene dneve in praznike skoraj v istem redu, kakor so jih imeli pogani, in krščanski kmetje so šli spet po isti poti naprej kakor njihovi poganski predniki z molitvijo ob zori, opoldne, po solnčnem zahodu, z nedeljo (tu je prestanek starega kroga planetne sedmice), z Veliko nočjo, s smrtjo in vstajenjem Boga, z Binkošti, z Janezom Krstnikom, z Vsemi svetimi, z Božičem in s Tremi kralji. Stoletja je živelo ljudstvo pod vplivom Cerkve v tem ritmu. In spodaj, v ljudstvu je vera za večno ukoreninjena. Če velike ljudske množice izgube svoj religiozni ritem, so za vedno mrtve...“

Namesto „srednjeveškega vraževerja“, kakor je moderno svobodenjaštvo že tolikrat imenovalo vero, malikujejo zdaj množice politiko, trgovino in znanost. Utilitarizem, cinizem, sentimentalnost — to so sadovi doktrin, ki so človeku oslabile kri in osušile v njem korenine organske zvezanosti z zemljo, z letnimi časi, s kozmosom.

„Spet moramo najti živo in solnčno zvezo z vesoljem. To nam omogoči dnevni ritual... Le če se spet povrnemo k staremu obrednemu življenju, bomo spet našli pot do izgubljenega raja. Znanost je omrtvičila vesoljstvo: solnce nam ni več božanstvo, marveč samo še plinska krogla; mesec ne več boginja, marveč le puščavska zemlja, in naša zemlja ni več rodna Demeter, marveč le zgrbančena skorja, po kateri drdrazo vlaki in avtomobili. Nazaj, nazaj v mitos, v mistično zvezo med človekom in živim vsemirjem, med možem in ženo...“

Klic „nazaj v mitos“ se oglašja tudi iz obširnega dela *Psihoanaliza in podzavest* (Psychoanalysis and the Unconscious), v katerem je Lawrence po svoje razložil vse pojave življenja kot izraze kozmičnega ritma. Po skrivnostnem ritmu živi vse stvarstvo, od bilke do človeka. Utripanje krvi, delovanje telesnih organov, rast in razvoj človeka, ljubezen in sovraštvo, spajanje in odbijanje — vse se godi po živi zakonitosti. Če hočeš živeti plodno in tvorno, zdravo in središčno, moraš biti ritmičen. Vsi organi so enako važni, zato se morajo razvijati skladno, podzavestno. Naloga vzgoje je, obujati muzičnost, omejevati nadmoč možganskih funkcij, kajti logika ubija življenje. Ne individualizem, pa tudi ne kolektivizem, marveč harmonično zlitje množic v obredih. Vse naše telesne, duševne in duhovne zmožnosti so odvisne od dotoka življenjske sile (indijske „prane“) iz vesolja. To silo pa prejemamo le, če ritmično živimo, če se prilagajamo ezoteričnim zakonom nature. Povratek k zemlji, v primitivnost je vsebina najglobljega koprnjenja slehernega človeka, ki se je zgrozil pred praznim breznom moderne civilizacije. Lawrenceov povratek k zemlji pa je čisto drugačen kakor Rousseaujev. Lawrence se zateka v modrost starega poganskega sveta, „čigar poslednji živeči priči sta bila Egipt in Grčija... Zdi se mi, da so v takratnem velikem svetu učili veliko vedo in kozmologijo kot ezoteriko po vsej zemlji, v Aziji, v Polineziji, v Ameriki, v Atlantidi in v Evropi...“ (Iz Predgovora v Psihologijo.) Še živi stari poganski svet, je Lawrence odkril v Mehiki, kjer je kakor sovražnik evropske kulture bival več let.

Roman *Pernata kača* (The Plumed Serpent, leta 1925.) je plod njegovih doživetij v zadnji dobi njegovega življenja. Lawrenceu so potomci starih Indijancev nosilci neke velike kulture, ki bi utegnili kedaj preroditi hirajočo civilizacijo evropskih narodov. V tem romanu je Lawrence v prvi vrsti glasnik nove religije. Kot prepričan vernik vidi v pokrajini in ljudeh samo svoj subjektivni problem: borbo med giba-

njem za poživitev stare ameriško-indijanske kulture in uveljavljanjem evropstva. Dejanje je omejeno na ozek krog oseb, pokrajina je prikazana lirično kot dekorativno okolje.

V irski ženi Kati, značilni intelektualki, ki je prišla v Mehiko le na oddih, se prične ob stiku z indijanskim vodjem Ramonom razkol, ki jo dovede do tega, da se po brezuspešni dolgotrajni tihi borbi za ohranitev svojega jaza, izkorenini iz preteklosti in sprejme indijansko Mehiko za svojo novo domovino. Roman izdihava skrivnostno tujstvo tega pradedninskega sveta, kjer se odličnost druží z zanemarjenostjo, divja čutnost z duhovnostjo, nežnost s krutostjo, kjer z nezaupanjem sprejemajo gringite (Američanke in Angležinje). Ta zagonetni svet haciend, preko katerih polzi čas kakor večnost, je venomer na preži. Vse, kar je tuje, je sumljivo, tudi krščanstvo je sumljivo, saj je odstavilo stare bogove. Ali stari bogovi spet vstajajo. Irska izkoreninjenka Kate doživlja prebujenje spečega božanstva ob bobnanju indijanskih bobnov, ob obrednih plesih in spevih, ki uspravajo sinove Pernate kače v globoka zamaknjenja.

„... O, saj nismo izgubljeni! Kvecalkoatl je z nami ... O, Kvecalkoatl, polóži v skrivnost mojega trebuha temotno lepi spanec in izlij name zvezdno olje ...“ In evropska žena se vrže v naročje ljubljenu možu, ki se ima za božjega sla staromehičanskega boga Kvecalkoatla (Pernate kače). Okrog nje se sklene čarobni krog misterijev. Odslej bo njeno življenje v sozvočju s solncem in mesecem, z zemljo in nebom. Vsako njeno dejanje bo posvečeno. Nova blagovest se bliža, blagovest kozmične združitve vseh bitij. Božanski Ramon govori v sveto tišino zamaknjenih vernikov:

„Zvezdni sin se vrača k človeškim sinovom z velikimi, svetlimi koraki. Pripravite se za sprejem! Umijte se! Namazilite si roke in noge, usta in oči, ušesa in nos, prsi in popek in skrite dele svojega telesa, da vas ne onečisti več noben mrtvi dan, noben prašek, nobena zlobna stvar! Ne glejte več z včerajšnjimi očmi, ne slušajte več z včerajšnjimi ušesi, ne dihajate, ne vohajte, ne okušajte, ne jejte in ne pijte več kakor nekoč! Ne poljublajte več z včerajšnjimi usti, ne dotikajte se več z včerajšnjimi rokami, ne hodite več s prejšnjimi nogami! V svoje žene vdirajte z novim telesom, položite vanje svoje prenovljeno telo, zakaj včerajšnje telo je mrtvo in strohnjeno, nad njim plove Ksopilote. Odložite prejšnje telo in si privzemite novo, kakor je to storil bog, ki se vam bliža. Kvecalkoatl prihaja v novem telesu kakor vzhaja zvezda iz senc smrti ... Koliko je ljudi, ki nimajo nič božjega v sebi, temveč samo zmožnosti. To so sužnji ... Marsikdo pa nosi v sebi božjo iskro, ali viharji nasilja mu jo upihnejo, stroji mu jo zaduše ... Človek pa, v katerem se ločita duh in kri, pade v oblast smrti in zvezde ugasnejo ... Politika in nauk socializma umijeta prav za prav le površino jajče lupine. Jaz pa hočem iti v sredo jajca in pospešiti, da se iz jajca zleže ptič ...“

Kar je Lawrence teoretski razpravljal v svoji *Psihologiji*, je tu pesniško izoblikoval: življenje na višji stopnji razvoja. Doživljenja v Mehiki so le še poglobila podlago njegovega svojstvenega nazora, hkrati pa obogatila njegovo dušo s podobami, ki je v njih našel najprimernejši izraz svojega poslanstva. Iz potopisnih zapiskov in dnevnikov vidimo, s kako tenkočutnim posluhom je spremljal življenje indijanskih rodov, ki mu je, žejnemu kozmičnih dogajanj, razodelo najgloblje skrivnosti pradavnine.

Zamaknjen v nevarne čare oživiljenega mita je ustvaril eno najpopolnejših svojih mojstrov, novelo *O ženi, ki je odjezdila* (*The Women who Rode Away*, 1925), v kateri vidijo nekateri angleški kritiki vrh Lawrenceove epike. Fabula te vzorne novele, ki ji je osnova večno nasprotje med mrtvim, skomercializiranim svetom računarjev, trgovcev in banikirjev, pa med hrepenenjem po spojitvi z vesoljem, je enostavna: mlada žena bogatega podjetnika ubeži možu in domu, zaide med Indijance, doživi med njimi prerojenje vsega svojega dosedanjega življenja, ki ga dopolni z žrtveno smrtjo. Mož te žene, ki sovraži civilizacijo, je pristen trgovec-podjetnik, dober zakonec, delaven, skrben, kapitalističen človek, ki ga ne razburjajo „indijanske zadeve“. („Kaj vem o misterijih! Vse skupaj so prazne poganke marnje. To vendar ni nič čudovitega. Človek, ki pozna London, Pariz, New York, se pač ne bo ogreval za taka divjaštva.“) Njegova žena, ki na tistem čedalje bolj trpi ob tem vzornem možu, pa se vname prav za „taka divjaštva“. Nekega dne, ko moža ni doma, dá brez posebnega premisleka osedlati konja, ga zajezdi in zapusti dom, hrepeneča po tistih daljnih gričih, kjer za njimi prebivajo skrivnostni Indijanci. Na potu jo zajamejo rdečkožci in odvedejo v indijansko selišče, kjer se strmeča evropska žena prične zavedati resnic, ki jih doslej še slutila ni. Vse njeno kratko odmerjeno ji življenje je le še priprava na smrt: njeno belo telo naj bo odkupnina, s katero se bodo Indijanci spet spravili z užaljenimi bogovi.

„Beli ljudje“, ji govore ti svečeniki, „ne vedo nič. Podobni so otrokom z igračami. Mi pa poznamo solnce in mesec... Bogovi belega človeka bodo razpadli v drobne koščke... Beli človek je oslabelemu Indijancu ukradel solnce. Obdržal ga pa le ne bo. Beli mož ne ve, čemu mu solnce, bela žena ne ve, čemu ji mesec... Bela žena mora umreti. Kakor veter mora pripihati v solnce in mu povedati, da ga Indijanci pričakujejo z vrati, odprtimi na stežaj... Indijanec bo dal belo ženo solnčnemu bogu, ki se bo spet vrnil k Indijancem...“

Take modrosti posluša mlada Evropka, ki čedalje bolj prehaja v duševno ozračje teh davninskih ljudi, izgublja svojo osebnost, dokler ni samo še slepo vdana božja služabnica, kakor vsi ti sinovi in hčere

prastare kulture, izvrševalka višje volje. Z žrtvovanjem same sebe se „bela žena spet povrne v izgubljeni raj zlatega veka“. Pot te žene z doma v smrt v indijanskem selu je beg evropskega človeka iz sedanje civilizacije v kozmičnost. S to novelo se je Lawrence dotaknil skrivnostnega osrčja religije: zlitja z vesoljem po misteriju žrtvovanja.

Lawrence veruje v prerojenje človeštva po stiku s skritimi zemeljskimi silami. Zanj je kri nosilka življenja. Krvna žrtev pa je tisti akt, po katerem se izločeni iz življenja, usihajoči v intelektualizmu spet očiščeni vračamo v kozmični krog. Spolnost, umetnost in religija so tedaj najmočnejši izrazi življenja. Lawrence pojmuje življenje dinamično.

Poslednja spoznanja pa je zbral v treh knjigah, ki so hkrati miselni vrh in sinteza njegovega celotnega dela: knjiga *O možu, ki je umrl*, *Eseji o etruščanskih mestih* in *Apokalipsa*. V njih je poslednjič in še odločnejše kakor kdajkoli prej obtožil umsko, evropsko-ameriško civilizacijo smrtnega greha nad življenjem. V Toskani, nekdanji domovini Etruskov, se je poglobljajal v duhovnost zagonetnega naroda, ki so ga Rimljani iztrebili do korenin. V Etruskih je Lawrence domneval (kakor v Indijancih) poslednje potomce mitičnega atlantskega človeštva. Njihova umetnost je bila odsev intenzivnega fizičnega življenja, nepokvarjenega po „estetskih idealih“, kakršne so malikovali Grki in Rimljani.

Apokalipsa je njegova oporoka. Ne smemo je soditi z vidika teologov in profesorjev zgodovine in filozofije, glejmo nanjo kot na simbolično pesnitev velikega pesnika, ki ga je toliko preganjala amuzična, intelektualna okolica njegove dobe. *Apokalipsa* je kritika našega gledanja na Razodetje, na krščanstvo, na življenje sploh. V njej je Lawrence sintetično ponovil izpoved svojega življenjskega nazora.

„Med našo krvjo in solncem obstoji večno živo razmerje in prav tako večno živo je razmerje med našim živčevjem in mesecem. Če se izločimo iz harmonične zveze s solncem in mesecem, tedaj se oba izpremenita v uničujoča zmaja razdornosti in se nam upreta. Solnce je veliki vir življenjske moči v krvi. Če pa se solncu upremo, češ: kaj pa je solnce drugega kakor plinska krogla, tedaj se življenjska sila solnčne luči izpremeni v razkrajajočo silo, ki nas uničuje. In ista zakonitost velja za mesec, planete in velike zvezde, ki so ali naši stvarniki ali pa uničevalci. Ne moremo jim uiti. Eno smo s kozmosom. Kozmos je veliko živo telo, čigar posamezni deli smo mi. Solnce je veliko srce, čigar utripanje prodira v naše najtanjše žilice. Mesec je veliko, žareče živčno središče, ki nam večno uravnava gibanje... Mi pa smo stik s kozmosom izgubili, in solnce in mesec nam ne dajeta več svoje moči... Kozmično življenje smo izgubili, solnce in mesec v nas sta mrtva. Naj še tako polegamo na obrežju goli kakor svinje, solnca v sebi ne bomo oživili. Tako solnce nas samo rjavi, notra je nas razkraja. Le z molitvami, s svetimi obredi se bomo spet približali solncu in mesecu. Te molitve pa moramo nositi v krvi, ne na ustnicah...“

„... Prvi kristjani so kozmos prekleli in šele katoliška Cerkev je spet obudila zvezo ž njim. Po reformaciji pa so spet protestantje raztrgali to zvezo in kozmos zamenjali za mrtvi univerzum golih sil in mehanističnega reda. Abstrakcija pa je pričetek počasnega umiranja živega človeka. To počasno umiranje sta še pospešila znanost in tehnika, plodova smrti...“

Kakor hvalnica stvarstvu in življenju se glasi zaključni odstavek *Apokalipse*:

„Živ biti — to je za človeka čudež vseh čudežev. Naj bodo nerojeni in mrtvi obdarjeni s še takšno modrostjo, vendar ne poznajo lepote in čudovitosti življenja v telesu. Naj kar mrtvi zro onostranost, razkošna sedanost telesnega življenja pa je naša. Plešimo od radosti, ker živimo v mesu, ker smo del živega, utelešenega kozmosa. Kakor je oko del mene, tako sem jaz del solnca. Moje noge se zavedajo, da sem del zemlje, in moja kri je del morja. Moja duša ve, da sem del človeškega rodu, moja duša je organski del velike človeške duše, kakor je moj duh del mojega ljudstva... Jaz sem samo del velike celote, ki ji ne morem uiti. Pač lahko svoje vezi zatajim, raztrgam jih in se razdrobim. Tedaj bom osirotel.“

Naše lažnive, neorganske vezi, posebno te, ki se nanašajo na denar, moramo vendar že pretrgati in obnoviti žive, organske vezi s kozmosom, s solncem in z zemljo, s človeštvom, z narodom in družino. S solncem pričnimo, vse drugo bo prišlo počasi samo od sebe.“

*

S hvalnico solncu se je od sveta poslovil Lawrence († 1930), označevalec polnega življenja, ki ga njegovo slabotno sušično telo ni moglo sprejeti, kakor ga sprejme animalsko zdrav človek. In morda prav zato, ker je bil v njem duh močnejši kakor telo, se je boril proti duhu in povzdignil telo na oltar svoje vere. Vsak veliki gorečnik se razvije v označevalca tiste ideje, o kateri sluti, da je zanj neutelesljiva, ki pa ji služi vse življenje s takó popolno vdanostjo in jo napolni s svojo življenjsko silo v toliki meri, da življenjsko tvorno vpliva na človeštvo. Rousseau, Weininger, Nietzsche, Tolstoj so take neskladne osebnosti, ki so potegnile višino spoznanja in doživljanja, in v njihovi vrsti stoji tudi Lawrence.

Njegova dela so nekak lastni življenjepisi, kajti resnični pesnik oblikuje le samega sebe v vseh osebah, ki jih predstavlja. Zmisel njegovega poslanstva je bil v tem, da je povzdignil notranjo vrednost čustev, intenzivnost občutkov in strasti nad intelekt. S tem si je naprtil zaničevanje, posmeh in preganjanje vseh intelektualcev. Lawrence ni hotel zapustiti človeštvu novega načina mišljenja, ki bi bil spet nov prisilni okvir, pač pa nov način čutenja, življenja in ljubezni.

„Kaj je bilo Lawrenceovo poslanstvo na zemlji?“ vzklika pisateljeva zvesta prijateljica gospa Mabel Dodge. „Ni bil ne Peter ne Pavel, sploh

ni bil katerikoli apostol. Tudi Kristus ni bil. Pač pa Janez Krstnik, ki je pridigoval v puščavi.“ Bil je izmed tistih osveževalcev, ki se pojavijo v človeštvu vselej, kadar pretijo uničujoče sile mehanizacije, da bi zamorile življenje. Nova izrazito antiintelektualna gibanja v Evropi potrjujejo, da je prišel njegov čas.

Biti predhodnik pa pomeni v tako viharjih obdobjih mnogo več, kakor biti formalno dovršen umetnik v mirni dobi ustaljenih oblik.

NA KONICI

MARIJAN FUCHS

Ha! Norec pleše!

Norec kreše se

ob sebe! Norec

bije se in suče

v neprestanem krogu!

Kakšen borec!

Ha-ha-ha-ha-ha!

Lastno kri pohotno pije,

norec, norec divje vpije!

Gibi rok — in nog — telesa

— nihče jih ne vidi!

Mir, praznota, hlad ga stresa,

ki zija mu vsepovsod nasproti!

Zvoki blazni, zamolčani,

zadušeni, poteptani

— kdo jih sliši? Kdo vé zanje?

Norec! Daj, umiri se, ukrôti:

Niso-li ti plesi, gibi, spevi — samo sanje?

Noč je tiha — utoni vanjo!
Noč je divja — plani vanjo!
Večnost diha nemo, mirno,
večnost niha brezobzirno
preko blaznih, praznih hipov!
— Divja je temà, kipeča zmeda,
vendar polna neusmiljenega reda!
Strgaj muke! Blazni lev — zarjovi!
Iz kroga stopi — v strogi mir se vtopi,
— lev!

PRED VRATI NOČI

MARIJAN FUCHS

Zdaj je večer —
v mrak poltiho daljni zvon
za večerni mir prosi.

Kmalu bo noč
in nikogar ne bo več pri meni —
vsi bodo zapustili moje srce.

Vsi bodo odšli iz mojega srca —
tiha bo temà,
in zvezde bodo neslišne na svoji poti.

Hladen bo dih noči,
mrtve bodo oči — —
Sam, sam bom ko uvela roža
na mizi zapuščenega dekleta.

ROMANCA O SREČI

MARIJAN FUCHS

*Kmalu bom sam,
izgubil se bom v hram
neizmernosti,
kjer ni teh muk, kjer ni teh ran,
kjer žitja zadnji je pristan!*

*Jaz pa bom kmalu čisto sam
med daljnimi svetovi onkraj mesečine!
Brez žgočih utripov blazne bolečine!
O, jaz se bom dvignil k vam!
... tiho bom stopil čez prepad —
in se potópil v blagi hlad ...*

*In meni bo sladkó
sredi te prostranosti,
meni bo lepo
sredi te razvalovanosti
večne noči!*

PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

22

Dragi!

Če bom kaj napisal za „Almanah“, Ti še sporočim; posebno me veselí, ker bo menda, kakor sem čul, družba nekoliko mešana. —

V Ljubljano ne morem; zdaj vsaj še ne. Bil sem že čisto pripravljen, pa me je obšel kar nekak strah — kakor da bi se napravljal v ječo. Za zdaj — sem se vrnil k „Informaciji“, da imam vsaj stanarino plačano. —

V kratkem — ta teden — Ti pošljem še nekaj malega za „Slovana“, Hribarju pa bom pisal za par forintov. —

Ali bi mi ne mogel napraviti usluge? Poskrbi mi, če mogoče, od „Dram. društva“ kak prevod. Morda Havelnovo „Mater Skrb“ ali kaj podobnega. Jaz tičim zdaj tako globoko v dolgovih, da mi je vsak zaslužek dobrodošel. Najboljše bi bilo, zame namreč, če bi mi mogel pripraviti kak prevod še pred prvim. —

V Belgradu so se menda jako postavili naši ljudje. To sem vedel. Ampak — daj, — daj se portretirati z ordnom pa mi pošlji sliko... Nazadnje pa ima stvar vendarle tudi drugo stran: avstrijskega ordna pač ne boš dobil nikoli in Franc Jožef tudi slovenskih slik ne bo kupil! —

O Gregorčiču in Gjalskem si si lahko sam mislil, da ne bom pisal. Gregorčič je od svojega 2. zvezka dalje senilen in je zato najboljše, da se molči o njem; Gjalskega pa premalo poznam. —

Zdaj je pri Schwentnerju v tisku moj roman „Gospa Judit“ in izide najbrž že prihodnji mesec. Veseli me, da sem bil tako grob kakor se spodobi.

Z dramo gre počasi dalje, ker imam drugega dela in pa skrbí preveč. No, ne mudi se nikamor. Apropos — kdo je dovolil Kvapilu mojo dramo „popravljeni“? Konec res ni veliko prida, ampak 1. dejanje se lahko igra kakor je — to sem videl — zadnje dejanje pa je (in mora biti) tako, da ga sploh ni mogoče „popravljeni“, razen posameznih malenkosti. Pisal bom Kvapilu. Saj mi itak ni veliko na tem, če pride reč na oder ali ne. —

Včeraj smo demonstrirali. Prav čedno je bilo. Vse skupaj je bila prava dunajska „Hetz“ in efekt je bil ta, da nisem videl še nikoli ob ponedeljkih toliko pijancev na cesti nego danes. —

Zdaj je Zupančič tukaj — vsaj eden človek! Doslej sem bil vendarle preveč sam in to napravi človeka čemernega. —

Ta teden torej Ti nekaj pošljem in sicer to pot stvar, ki bo „za ljudi“; prišla mi je namreč na misel — kriminalna zgodba! —

Z lepim pozdravom

Dunaj 24. okt. 904.

Tvoj

Ivan Cankar.

Dragi Govekar! — Pravkar mi piše Zupančič, da si se bil Ti izrazil, da sem Ti izročil črtico „Javna resnica“ *brezpogojno* za „almanah“. Prosim Te, poišči moje pismo in ga preberi. Izročil sem to črtico izrecno v prvi vrsti „Slovanu“, ki jo je tudi plačal, a šele v drugi vrsti almanahu (menda z besedami: „če hočeš, pa jo daj“... i. t. d.). Vendar pa sem tudi jasno omenil, da hočem biti med „mladimi“. Saj nisem vedel (in še danes ne vem!), kako mislite reč pravzaprav grupirati, le to vem,

da hočejo biti nekateri „mladi“ skupaj. Da bo stvar jasna, izjavljam: *Kjer bosta Zofka in Zupančič, tam in nikjer drugod hočem biti jaz.* Drugače pa vzamem svoj spis nazaj in naj ga objavi samo „Slovan“.

Z lepim pozdravom

Ivan Cankar.

Dopisnica z dne 17. 12. 1904.

O p o m b e k 22. in 23. p i s m u. Na proslavo stoletnice prvega in zmagovitega ustanka srbskega naroda in obenem na proslavo kronanja kralja Petra I. so bili v drugi polovici meseca septembra 1904 v Beogradu kongresi srbskih, hrvatskih, slovenskih in bolgarskih akademikov, zdravnikov, naravoslovcev, umetnikov in literatov. Na vseh kongresih smo bili aktivni in inicijativni tudi Slovenci! — Sijajna podoba žive jugoslovenske sloge v tistih časih je bila prva jugoslovenska umetniška razstava v beograjskem vseučilišču z blizu 600 umotvori 110 jugoslovenskih slikarjev, kiparjev i. dr.

Jugoslovenski umetniki, književniki in časnikarji pa so tiste dni sklenili, da „se izda (citiram lastne stavke iz članka „Jugoslovenska kulturna vzajemnost“ v „Slovanu“, 12. št., 1904) tekom prve polovice leta 1905. *almanah* z vzornimi reprodukcijami v Belemgradu izloženih slik in kipov, hkratu pa naj jugoslovanski pisatelji brez razlike izpolnijo 40 pol, t. j. člani vsakega naroda po 10 tiskanih pol.“

Vodstvo uredništva literarnega dela je prevzel literarni estēt in zgodovinar univ. prof. Jovan Skerlić, organizacijo literarnih prispevkov Slovencev pa jaz. Sklical sem v Narodni dom sejo, ki so se je udeležili urednika „Ljubljanskega Zvona“ in „Doma in Sveta“ in nekateri književniki vseh treh takratnih leposlovnih in znanstvenih mesečnikov. Na predlog urednika dr. Evgena Lampeta smo udeleženci sklenili, da zbere vsak urednik prispevke svojih sodelavcev in jih odpošlje čimprej dr. Skerliću. Vsi prispevki naj bi bili kratki, da skupno ne presežejo 10 tiskovnih pol. Iskali smo torej le črtice, pesmi in kratkih esejev.

V februarski številki „Slovana“ 1905 sem poročal:

„Slovenski pisatelji so poslali početkom t. m. v Beligrad svoje literarne prispevke pod naslovi „Slovan“, „Lj. Zvon“ in „Dom in Svet“. Sodelujejo skoraj brez izjeme vsi naši najboljši starejši ter mlajši in najmlajši literatje, t. j. okoli 50 pisateljev. Bolgari, žal, so tako nesložni med seboj, da se do zaključka našega lista sploh še niso odzvali ljubeznivemu povabilu srbskih tovarišev. Iz Belegagrada odpotuje zategadelj redakcijski odbor v Sofijo, da poizkusi razkol med Bolgari odstraniti. Kakor Slovenci, bodo tudi Srbi in Hrvatje v almanahu prav dobro zastopani.“

Almanah pa je bil pokopan že v zarodku, a ne le zaradi med seboj nespravljljivih Bolgarov, nego zlasti iz gmotnih razlogov. V Beogradu smo pač sklenili, da „se izda“ almanah, ne pa tudi, kdo je ta „se“... Ogromni album z najmanj 100 polami, med temi 60 pol „z vzornimi reprodukcijami slik in kipov“, bi tudi veljal ogromno; kdo naj bi ga založil in kdo kupil? — A Srbija je potrebovala denar za svoje hujše „gade“, — saj se je že pripravljala prva balkanska vojna proti Turčiji...

Jaz osebno sem imel s ponesrečenim almanahom samo velikanske sitnosti in neznosna otepavanja: pisatelji so zahtevali neprestano ali honorar ali spis nazaj. Pisal sem rajnemu Skerliću nešteto urgenc, a ostal brez vsakega odgovora. Končno mi je Skerlić vendar vrnil ves zavoj rokopisov brez pripombe.

Škoda za almanah! Toda če se je z denarjem, ki naj bi se bil porabil za papir, rajši nakupilo nekaj sto pušk, ki so pomagale zmagati pri Kumanovem, pa že lahko rečemo, da je bilo za bodočo Jugoslavijo bolje tako. Saj je v naših dušah ostala živa ideja, ki je končno vendarle zmagala!

Tudi Cankar se je je oklenil, postal njen glasnik in prav zato kasneje med vojno tudi mučenik...

Da zaključim leto 1904., naj priobčim še Cankarjevo pismo Zofki:

XI

Draga Zofka!

Seveda dovoljujem socialistom vprizoritev moje komedije „Za narodov blagor“. Tudi s tantijemami sem zadovoljen. Samo da bi bil prevod dober; in pa izpuščati se ne sme ničesar. Dovoljujem tem rajši, ker v Ljubljani te komedije nečejo igrati: napadena je rodoljubna buržuazija; tako je izključena s slovenskega odra vsaka satira! —

Trdno Ti tudi obljubljam, da Ti napišem vsaj krajšo stvarco za knjigo, ki jo nameravaš darovati otrokom. Prosim Te pa, potrpi vsaj do praznikov. Tudi Zupančiču porečem; morda ima kaj. Zdaj je na Dunaju.

Draga Zofka, nikar mi ne zameri, da tako trdovratno molčim. Ko bi vedela, kako mi je pri duši, bi razumela, zakaj ne morem dopisovati z nikomur, zakaj ne maram nobene družbe. Celo z Zupančičem se srečava le redkokdaj, komaj vsak teden. Jaz se le čudim, da ne gre z mano tudi duševno zmirom bolj navzdol — takó pa vidim v svojo tolažbo, da je moje pero še zmirom gibko in ostro dovolj.

Saj bi življenje ne bilo tako ostudno, če bi si ga človek sam ne napravil takega. Kaj bi tajil — jaz sem sam kriv! Solnce ni krivo, če ga ne vidi človek, ki gleda v tla. — Časih se mi zdi, — in resnica je pač! — da ostane vsa moja moč na papirju, po neumnosti darovana vetrom, razdana brez hvaležnosti, siloma ponujena ljudem, ki je niti ne marajo. In za to bore življenje ne ostane nič več. —

Nekaj veselega Ti moram povedati. Zadnjič sem bil po naključju (ker sem moral biti; drugače bi itak ne bil prišel) pri „Vesnanih“, mladih slovenskih umetnikih. To so fantje! To je življenje! Stradajo kakor turški psi — pa še ne vedó ne tega! Delajo neprestano, sanjajo, študirajo in so sami sebe veseli! Med njimi par izvrstnih talentov: Birolla, Smrekar, Gaspari i. t. d. Tam sem se za par ur sam pomladil in najbolj vesel sem bil, ko sem videl, da so tudi oni dobili veliko od mene in da so mi hvaležni.

Ali Ti nisem pisal zadnjič zaradi vprizoritve „Kralja na Betajnovi“ v Pragi? Bral sem v „Slovanu“, da je Kvapil (kdo je to?) z mojim do-

voljenjem „popravit“ prvi in tretji akt. Jaz nisem *nikomur ničesar dovolil*, že zategadelj ne, ker me nihče prašal ni!

Prvega akta *sploh* ne sme nihče spreminjati, ničesar v njem črtati. Če pa misli kdo „popravljal“ 3. akt, mora mi prej sporočiti, kakšne spremembe je ukrenil. Ni mi toliko ležeče na vprizoritvi, da bi si pustil svoje delo, pa naj bo še tako slabo, kaziti od kogarsibodi. Kaj bi ne imela Ti priložnosti, da bi to reč sporočila dramaturgu? Če imaš priložnost, Te izrecno ovlaščujem. — Da bo stvar še bolj jasna, Ti povem, katere spremembe bi dovolil; nobenih drugih nego te-le v 3. aktu: Sodnik se mora s Kantorjem tikati, govoriti z njim prijateljski; uloga adjunkta *odpade popolnoma*; dalje *odpade* vzklik nekega kmeta: „Uklenjenega ženejo!“ — To je *vse*. Te spremembe ima ljubljansko gledališče pisane; nanj naj se torej obrne praški dramaturg. Jaz ne občujem z njim, dokler ne bo sam toliko evropejski, da mi piše. —

Preveč sem govoril o tej malenkosti; oprosti! Prišla mi je bila baš na misel. —

Drugace — nič veselega, nič žalostnega. Kakor jesensko jutro — vse sivo, pusto, dolgočasno. Še umrl ne bi človek v taki puščobi. — Prihodnji teden izide pri Schwentnerju moja knjiga „Gospa Judit“. Radoveden sem, kaj porečeš. Grenak in grob sem bil, ker sem *hotel* biti. Prišlo mi je vse naravnost iz srca. Kadar jo prejmeš, mi sporoči, kako Ti je pogodi karakter Judite; narisal sem ga z ljubeznijo. In res je: ena sama ženska, ki je *zares* ženska, je več vredna, nego ves tisti gnili moški zarod. Mislim na domovino. Jezili se bodo pač, a to mi bo na veliko radost. —

Še enkrat, draga Zofka, bodi dobra in usmiljena in odpusti mi vse moje grehe: molk, neslani pesimizem, dolgočasno samopomilovanje, pre zgodnjo starost, profesionalno literatstvo, sentimentalnost, talent i. t. d. i. t. d. Tako, kakor Ti tudi jaz odpuščam Tvojo srečo in Tvoj optimizem. In piši mi kaj: vselej sem vesel Tvojega pisma.

Lep pozdrav Tvoji mali in Tvojemu možu.

Bog Te živi!

Ivan Cankar.

Dunaj o sv. Miklavžu 1904.

„Kralj na Betajnovi“ in „Za narodov blagor“ v Pragi. Bivši naš igralec Karel Hašler je „oskrbel prevod“ Cankarjeve drame „Kralj na Betajnovi“, ki jo uprizori Narodní divadlo v Pragi. Tako sem poročal v „Slovanu“ (na str. 350., II. letnik) bržčas po kakem praškem listu ali pa po kakem pismu iz Prage; po istem viru sem tudi zabeležil: „I. in III. dejanje pa je na pisateljevo željo deloma popravil dramaturg Jaroslav Kvapil.“

V pismu name dne 24. oktobra in na Zofko o sv. Miklavžu (6. decembra) 1904. omenja Cankar to beležko v „Slovanu“; iz obeh omemb je vidno, da

Cankar Kvapilu ni dovolil „popravljati“ in da sploh dotlej ni bil ž njim v dopisni zvezi. Meni je Cankar omenil, da bo pisal Kvapilu, a od 24. oktobra do 6. decembra tega še zmerom ni storil, ker je o sv. Miklavžu pisal Zofki, naj posreduje pri Kvapilu v njegovem imenu. Kako je bilo dalje s to afero, se ne spominjam...

O praški uprizoritvi komedije „*Za narodov blagor*“ pa sem poročal v „Slovanu“ (str. 157, III. letnik):

„Karakteristično za naše literarne razmere in za stališče, ki ga zavzema napram izvirnim slovenskim dramatskim delom slovensko gledališče — v katerem ne odloča literarna, nego le gledališka vrednost igre — je zopet dejstvo, da je doživela Cankarjeva socialnopolitična satira šele po 4 letih svojo premijero, a ne v Ljubljani, nego v Pragi v malem Pištčkovem gledališču. O tej slavnosti je pisal „Čas“: «Vse v tej igri je v posmeh: osebe, prizori in dialog. Posmeh, ki čuti potrebo, biti ekskluziven in napraviti iz ljudi najpohabljenjše kreature. Mnogo ponižanja in ljubosumja je čutila duša, iz katere je izšel ta posmeh. Mogoče je res videla, kako so nadarjeni in bistri ljudje Ščukove vrste morali kot sužnji vezati čevlje bedakom, pijanim od svoje slave! Mogoče živi pisatelj v deželi, kjer se drzna in intrigantna podjetja posebno dobro posrečajo. V slovanskih deželah je pač res tako. Ako bi bila komedija Cankarja proizvajana na večjem odru v podrobnejšem, svežejšem in ugodnejšem naštudiranju, potem —! Satira spominja mnogo na Gogoljevega „Revizorja“. — Iz Prage nam poročajo: «Dne 28. februarja se je igrala v Pištčkovem divadlu na Kral. Vinogradih v Pragi Cankarjeva igra „Za blagor naroda“. Gledališče je priredilo cel ciklus socialnih iger, domačih in tujih; kot tretja se je igrala Cankarjeva. Gledališče je bilo razprodano. Igro je prestavila s pisateljevim dovoljenjem Zdenka Hásková: „Pro blaho naroda“. Dasi igralci niso posebni umetniki, se je občinstvo vendar smejalo satirični duhovitosti in veselo ploskalo perečim resnicam. Veseli nas, da se Čehi zanimajo za naša dela, in uspehi Z. Kvedrove, A. Aškerca in A. Funtka na tujih odrih kažejo, da bi bilo tudi pri nas lahko drugače.»

Menda mi je poslala to poročilo Zofka Kvedrova; da sem ga priobčil, čeprav sem bil odbornik Dramatičnega društva, dokazuje, da se s stališčem repertoarnega odseka Dramatičnega društva v marsičem nisem strinjal, a sem se mu moral uklanjati ali pa izstopiti. Res je, „napadena rodoljubna buržuazija“ gledé satire „*Za narodov blagor*“ ni popustila. Stališče se je šele izpremenilo, ko je bil izvoljen nov odbor z novo upravo gledališča; iz osebnih razlogov sem bil prostovoljno in do skrajnosti naveličan borb in spletk odstopil tudi jaz iz vodstva.

(Dalje prihodnjič.)

ČRNA ROŽA

MIRAN JARC

Tisto popoldne je ležala nad Petrinovino čudovito mirna jesen. S široko zleknjenih polj med mehko zelenimi holmci je šlo v svetlo prostorje med nebom in zemljo neko tako spokojno dihanje, da so morali še ljudje, ki so polni sebičnih misli in brig, občutiti to sveto tišino odpočivajoče se prirode. Kar igračkasto neznatni so se zazdeli ljudje s

svojimi težavami, postavljeni v ta neizmerni, na veke neizpremenjeni prostor. Na gričih so se svetile cerkvice, v dolini selišča z belimi krčmami in domovi, ceste in pota, in vse to je bilo zdaj videti daljno in tihotno in ubrano, kakor za okras lepote žejnim očem. V tem okrasu je bila sleherna črta enako važna in potrebna za skladnost celote. Vrišč, ki so ga zagnali otroci na cesti, podeči se za žogo iz cunj, je bil prav tako važen za soglasje vseh pojavov kakor vpitje dveh žensk, ki sta klicali te otroke domov. In Agata s svojo kokošjo družino na dvorišču se je sama sebi zdela prav tako pomembna v vesoljstvu kakor vsakdo drugi z navidezno bolj odgovorno nalogo. Agata je podila vso kokošjo družino skupaj. To opravilo pa ji je vsakikrat prizadejalo čez mero jeze in razburjenja: „Te hudobne kokoši“ je niso ubogale in je niso. Ko jih je imela skoraj že vse skupaj, pa se je ena premislila in ji ušla izpred kokošnjaka, za njo pa vse druge. Dostikrat pa so jo pri tem lovu opazovali sosedovi otroci, ki se niso mogli dovolj nasmejati hudi Agati.

„To je že od sile,“ se je starka jezila in pozibajoče se stopicala med rumenim drobižem, „saj pravim: piščeta in otroci — to je najhujše za starega človeka. Lahko hlapcu, konji imajo pamet, lahko kravarju — živina je priklenjena. Kako pa meni: ali boš priklepal kokoši in otroke?“ In kadar je bila že vsa iz sebe, so se ji sosedovi nagajivci ponudili v pomoč in ji skrivaj še bolj dražili putke, tako da zabavi ni bilo kraja. Zdaj pa je to vsakodnevno zabavo prekinila mamica Katra, debelušasto ženšče, ki je vedelo za vse dogodke v vasi. Pristopila je mrmrajoč in stokajoč o slabih časih, da bi zapletla Agato v pogovor.

„Sliši, no, Agata! Pa je menda res, kar pravijo, da so pri vas prišli ob vse? In da bodo neki gospodje iz mesta prevzeli vso Petrinovino . . .“

Agata pa se je delala gluho, sukala se okrog kokošnjaka in vpila nad otroke, naj ji „zija“ pomagajo. A okrogla Katra se ni dala odpoditi: „Bo pa že res. Saj so bili dopoldne gospodje pri vas. Plevnar pa, pravijo, je odkuril za vedno v svet. Saj sem rekla, da ne bo s tem človekom prišlo nič dobrega v to hišo. Božja volja . . . Veste kaj, Agata, ali . . .“

„Tak pojdi no proč, vse kokoši mi boš splašila . . .“ jo je Agata prekinila, ko da se ne briga zanjo. Ali v srcu jo je zeblo ko še nikoli ne v življenju. Ali je živa resnica vse to, kar šepčejo ljudje? Marta ji naravnost ne pove ničesar. Ampak, kaj je treba še govoriti. Agata vse vidi. Teden dni je od tega, kar je gospod odpotoval. Z gospo Marto sta se prepirala. Zaradi Lene.

„Ali gre Lena od hiše ali pa jaz“, se je razburjal gospod. „Ali je Lena gospodar ali jaz?“

Marta je mirila, on pa ni odnehal. Prav tedaj pa je Lena prihitela v sobo. Agata jo je videla, kako se je še ure pozneje vsa tresla od ogor-

čenosti. „Agata, ta človek se je predrznil stopiti v mojo sobo . . . po predalih mi je stikal . . .“

„Tak tako!“ je kriknila Lena vpričo Marte in njenega moža, „Ti se upaš celó v naši hiši nadaljevati svoje podlosti! Ali si iskal denarja v moji sobi? Za ženske, ki jih vzdržuješ?“

Ni še utegnila dopovedati, ko je Marta kriknila in pobledela ko stena: „Lena! Lena! Prizanesi mi!“ in iskala oporišča, da ne bi omahnila.

„Prosim, odstrani se!“ je velela Lena Plevnarju, ki je za čudo brez odpora in nemo odšel iz sobe.

Ko se je Marta nekoliko opomogla od živčnega napada, je vstala iz postelje in poiskala Leno v njeni sobi. Lena jo je sprejela s solzami v očeh. Misel, da ji je ona s svojimi besedami zasekala tako hudo rano, ji ni dala miru. Marta pa jo je objemala z ljubečimi pogledi in njen glas je bil mehak in kakor glas bolnikov, ki se njih duša že sprehaja na drugem bregu življenja. V Marti je nekaj umrlo.

„Lena, bodi mirna. Ne misli name. Zate gre, zate mi je hudo. O tem ne govoriva, kar se je zgodilo danes popoldne . . . Tudi ta udarec bom voljno nosila. Bog že ve, zakaj moram toliko trpeti . . .“ Iz poslednjih besed se je razodelo vse zatajeno trpljenje te žene, ki se je že vse življenje vdano sklanjala samo pod bremeni sovražne usode in ki je zagrešila zgolj to, da si je pač zaželela po človeku, vrednem njene čiste zaupljivosti. A zdaj je bilo preveč muk celó zanjo. V tej uri sta se sestri, ki sta se zadnje čase v duhu že razhajali, spet našli.

„Lena, nisem kriva in nisem! Moj Bog, ali ne bi vsaka žena videla v svojem možu prijatelja, ki mu lahko vse verjame in vse potoži. Jaz ne razumem več sveta. Kakor v sanjah sem hodila med ljudmi in sem si domišljala, da hodim po božjih vrtovih. Kako ostudno je vse skupaj. O, ti moj Bog, daj, da bo vsaj mojemu otroku kedaj laže . . .“

„Marta! Marta!“ je zaihtela Lena, „upaj, močna bodi, s teboj bom. On mora od hiše! On te je varal. In ti me nisi hotela poslušati! Vsa si bila zaslepljena. Saj bo šel od hiše. Ločila se boš. Vse bo še dobro . . .“

„Ne, Lena, ne bo več dobro. Ne gre zame, gre za mojega otroka, če bo živel, in zate. Kaj bo z vama? — Ah, Lena, ne morem več skrivati. O kako me peče to moje dejanje. Da bi bilo za vse dobro in prav, samo na druge sem mislila, na dom, ne nase, Bog mi je priča. Zdaj pa vidim, da se potapljam v strašno brezno in z menoj vred še nerojeno dete in ti . . . Ah, Lena, plašna me gledaš in še slutiš ne. — On ne bo šel odtod, zakaj Petrinovina je — njegova! Vso sem prepisala nanj . . .“

Ob tem razodetju je Lena planila kvišku kakor iz groznih sanj. Beseda ji je onemela na jeziku. S pogledi je iskala oporišča in se zagledala

v goloba v lini sosednje hiše. Sfrfotal je, dvakrat zaokrožil nad dvoriščem in se spustil na tla z zgodnjimi jesenskimi listi. In ob tem plavajočem pogledu je začutila vso domačnost tega prelepega doma. Vsa tiha preteklost, ki je bila kakor sprehajanje po pravljičnih vrtovih, je zadihala poslednjič pred zatonom.

Petrinovina je njegova! Plevnarjeva! To je konec vsega, to je smrt sveta.

*

Agata je z vso dušo nosila skrb za svoji nekdanji varovanki, saj sta Marta in Lena zrasli bolj ob njej ko ob materi, ki jima je tako zgodaj umrla. Ali Agata ni mogla verjeti v konec sveta. Ona je imela svojo modrost: „dokler bom trosila piščetom zrnja, dokler bom zganjala skupaj te hudobne kokoši, dokler bo hlapec Ivan vpil nad konji in jih božal, dokler bodo dekile molzle v hlevu, pospravljale po hiši, čistile dvorišče, vse dotlej ne bo konca sveta, to je Petrinovine. Zakaj en dom je na zemlji, drug je v srcu. Tistega v srcu pa ne izruje nihče, ker rase venomer iz dela, iz tistega drobnega vsakdanjega dela, ki ob njem pozabljaš na vse zemeljske bridkosti in težave, zavedajoč se, da je delo edina posest, ki ti jo iztrga iz rok samo smrt.“

Tako je modrovala Agata po svoji pameti in ne meneč se za vse še tako vidne izpremembe v družini, ki jo je spremljala s svojo zvestobo, je še bolj vneto, kakor da je v njej zakipela druga mladost, vstajala ob rani uri in se izživljala v stoterih neznanih opravilih, vzdržujoč tako red iz preteklosti, ki jo je vezala s sedanostjo.

„In nekoč bo Mártnin otrok moj gospodar. O da bi bil!“ se je že veselila, kakor da bo dočakala sto let, „pestovala ga bom in ljubila, ko da je moj,“ je sanjala ta žena, ki je v mladih letih zaman hrepenela po materinstvu, „in potem bo šel v šole in bo zrastel in bo stopil v vrsto prednikov. Plevnar je tujec, ta otrok pa bo naš. Kri Marte Petrinove se bo pretakala po njegovih žilah. Naš bo, moj bo...“

Vsa srečna se je ozrla okrog sebe in je videla, da je svet svetel in božje lep. Od sadovnjaka je prihajalo petje dveh deklic, ki sta obirali jablano. Na travi se je v ročnem vozičku čedalje bolj večal kup jabolk. S ceste je zavil na dvorišče voz debel iz gozda. Voznik Ivan je požvižgaval brezskrbno kakor človek, ki je svoje delo v redu opravil in ki se veseli počitka. In tako so se od vsepovsod vračali z dela zdravi in močni ljudje, ki so se zavedali, da so svoj dan izpolnili. In ob njih se je Agata v srcu pomlajala in želela sebi in vsemu svetu samo dobro.

*

Medtem pa je Marta poslušala čudne pogovore. Že dopoldne so jo obiskali trije gospodje iz mesta od denarnega zavoda. Želeli so si ogledati hišo in bližnje kose posestva. Mnogo so govorili, pretehtavali predmet za predmetom, ocenjevali gospodarska poslopja, hvalili in grajali. Treba bi bilo marsikaj popraviti, prostore pa prenoviti in izrabiti bolj smotrno. Potem so se spet vrnili v hišo, se odpočili po izdatnem kosilu in se oživljali v kramljanju. Vse to se je zdelo Marti kaj zagonetno. Neka neizrazna zadrega je trla njo in goste, ki so bili prišli pol uradno, pol prijateljsko. Marta ni niti razumela, kaj hočejo. Bila pa je tudi v posebnem razpoloženju. Že vse dni se je čutila zagrnjeno v nekako kopreno, skozi katero je dojemala ves svet le pritajeno, kakor da stopa po debelih preprogah in ne sliši svojih korakov. Svet se ji je odmaknil kakor bolniku, ki se raduje sleherne podobe, ki pa nima več želje, da bi se je polastil. In tako je še ni preveč vznemirjal obisk teh ljudi. Bolj jo je mučila nestrpnost zaradi povratka Lene. Morda pride ž njo tudi Jerina. Ta dva ji utegneta povedati vse, kar mora zvedeti o svojem možu, ki jo je zapustil brez sledu. Prav je storil, če se je za dolgo dobo umaknil. Zanj je bil mrtev. Ona si je želela samo še miru in nekdanjega življenja, ko je hodila še po tistih potih med tihimi ljudmi, ki se poslavljajo od sveta. Ali je zdaj vendar Bog uslišal njene goreče molitve in se je usmilil? Med njo in Leno bo spet oživila preteklost, lepša ko nekoč, saj jo bosta znali ceniti kakor božji dar po tako temnih preizkušnjah in razočaranjih. O Marta bi še rada živela, ali ne tako, kakor živijo zdravi, zemeljski ljudje, marveč v neki lahni omotici, med nebom in zemljo, v vonju kadila, ob šumenju molitev pred podobami svetih mučencev. Tako nekako sanja Marta med prigovarjanjem onih treh obiskovalcev. Kaj ji prav za prav prigovarjajo? Love se in igrajo z besedami, drug drugega pogledujejo, kakor da se je boje. Iz njihovih brezzveznih stavkov (ali pa sama ne razume prav — o, saj je tako trudna —) se ji dozdeva, da rase neka zgodba, pa tako čudaška, kakor bi jo mrežil bolnik v vročici: njen mož se je zgasil pri vodstvu zavoda kot lastnik Petrinovine. (Lastnik Petrinovine? Čemu še dvomiti o tem! Ali so jo zato prišli nadlegovati? se je Marta vznejevoljila.)

„... Vaš gospod soprog, kakor gotovo veste, je moral svoje sedanje posestvo prepustiti nam v last. S tem je uredil svoje obveznosti do nas, ker bi drugače prišel pred sodišče (o tem vam je, gospa, seveda tudi že znano). Mi smo vse leto molčali iz obzirnosti do njega in do vas (upam, da cenite — to blagohotno obzirnost), zato je naš današnji obisk zgolj čin vljudnosti in želje, da bi se z vami, gospa, mirno pogovorili glede prevzema celotnega posestva, pri čemer se nam morda vendarle posreči,

najti tudi za vas še kak izhod iz tega, gotovo obžalovanja vrednega položaja. Vsekako bomo skušali urediti, da boste ostali še tu proti nizki najemnini, dokler se vam ne nudi možnost nove eksistence — o dandanes niso izključene celo sijajne možnosti! — Verjemite, da ni za nas lahka naloga, sporočiti vam tako bridko resnico, ali tolaži nas zavest, da vas nismo presenetili in da so v času krize, ki vlada dandanes po vsemu svetu, take nesreče celó zelo pogoste. Slednjič pa — čas celi rane. Kaj pa so vse morali pretrpeti emigranti! Skratka . . .“

Predložili so ji sveženj listin: potrdil, menic, izvlečkov iz Plevnarjeve bilance, dolžnih pisem, obveznic. Marta je ogledovala papirje z neko nenavadno pozornostjo. Bolj kakor številke zneskov in letnic, bolj kakor vijuge podpisov pa jo je zanimala čudaška misel, ki se ji je vsiljevala ves ta čas: kaj, če je vse skupaj bedasta burka, ki se bo končala z radostnim presenečenjem, da jo je uprizoril njen mož; in ona se bo zbudila kakor iz grozних sanj in v sobo bo stopil Plevnar ves prerojen in jo nagradil za vse te muke z vestjo, da se bo odslej pričela na Petrinovini nova doba tihega sožitja, dela in molitve. A čim bolj se je oklepala te misli, pričakujoč, kdaj se že zvedrijo čedalje resnejši obrazi teh treh gospodov, tem bolj se je rezalo vanjo spoznanje, da utegne biti vse to vendarle resnica. Porajale so se ji najbolj nezmislne želje: da bi se čas kar ustavil in bi vsi štirje tako sedeli in kramljali venomer dalje, naposled bi pa nekak čudež prekinil to čudno stanje. Bila je podobna beguncu v sanjah, ki se ne more premakniti naprej. Spomnila se je Lene, ki bi se že vendar morala vrniti iz mesta. Morda bo pa ona kakorkoli prinesla rešitev. Ali pa se bo nenadoma pojavil Jerina. Vsak ropot s ceste jo je navdal z upanjem: Plevnar se je pripeljal.

Počasi pa so jo začele zapuščati moči, kakor človeka, ki se potaplja. Na dnu srca je čutila, da je vse, kar se godi okrog nje, neizpodbitna resnica in da je zanjo vse izgubljeno.

Te štiri ure samopremagovanja so jo čisto izčrpale. Imela je občutek, da ji zmanjkuje zraka. Bila je že tako slaba, da jo je zdaj že samo bližina teh ljudi dušila.

Naglo se jim je oprostila za nekaj trenutkov.

Brž ko je stopila v svojo sobo, se je sesedla na posteljo, kakor leže upehan plavač na breg.

Vsi ti zadnji meseci — brezupno plavanje brez razgleda na kopnino. Zajela jo je omotica. Soba se je zavrtela. Predmeti so izgubljali oblike in tonili v nenaden mrak. Za njenim hrbtom so bučali slapovi. Zaklicala je na pomoč, čeprav je vedela, da ni žive duše v tej motnjavi nočnih

viharjev in poplave. Nenadoma se ji je zazdelo, da je zdaj njena edina skrb, da si reši golo življenje, kajti dom ji je že zdavnaj pogorel. Ali ne gori že tudi ona? Komaj je še dihala — od vseh strani so jo objemali črni slopi dima. Tedaj je vnovič poskušala zaklicati: Lena!, v slutnji, da bi jo mogla samo ona še rešiti. Ali ni Lena pri njej? Pa tako bleda je, koprenasta, kakor breztelesna . . . Lene že ni več. Ognjeni zublji sikajo od vseh strani. Marta hoče vstati in ubežati. Že se dvigne, tedaj pa ji noga klecne kakor ohromela — — —

Marta leži v mehki globeli pod nočnim nebom. Iz telesa ji rase bitje, ki jo zre s čudovito milim pogledom. „Moj otrok, on, on, ki me bo rešil vsega zla!“ vzklika presrečna. Telo se ji vije v divjih krčih, pa to ni telo, duša je, ki jo spreletava nebeška radost. „Moj sin, moj sin . . .“ Že ji proži roko . . . pa saj to ni nikak otrok . . . to tudi človek ni. Sam Jezus stoji pred njo . . . Jezus Tolažnik . . . in jo gleda tako milo . . . Kar moč lije vanjo, in lahka, kakor bi imela peroti, vstane . . . nevidna sila jo nese preko čudežne pokrajine: rajski vrtovi vsepovsod . . . Pred njo pa Jezus Tolažnik, venomer obrnjen k njej. Na obeh straneh pa stoje v dveh neskončnih vrstah svetniki, pojoč nebeške hvalnice. Bežno se ozira vanje. O čudo: sami znanci! To so bolnice in bolniki, ki jih je nekoč obiskovala; brezdomci, berači, brezposelni, ki jih je sprejemala v svoj dom; in še večje čudo: med njimi je zagledala svoje prednike: Ano, Jurija, Andreja, Marijo, Rezo . . . davno umrle ljudi, ki jih je v življenju komaj poznala le kot otrok ali pa le po imenu. Zdaj jih vidi žive pred seboj, poveljčane kakor bo poveljčana tudi ona. In naposled se ji razodene nekaj najvišjega: saj to je — Petrinovina! zakriči vsa iz sebe. Petrinovina — nebeški raj, domovanje vseh preganjanih in nesrečnih, kraj odrešenja tistih, ki so vdano in brez odpora nosili vse težave in krivice na zemlji.

In presunjena po tem silnem spoznanju se je Marta vrgla na kolena. Val nepopisne svetlobe jo je zagrnil, da se ni več zavedela sebe. Bila je samo še odsvit vesoljne svetlosti. In slednjič je prenehala biti . . .

Agata je prva našla svojo gospodinjo brez zavesti na tleh. Kakor brezumna je begala po sobah, iskala ljudi in vpila na pomoč. Hlapec se je odpeljal po zdravnika . . .

*

Uro pozneje so stali ob truplu Marte Petrinove trije uradniki iz mesta, Lena in Jerina, ki sta se pravkar pripeljala z avtom, in zdravnik, ki je lahko samo ugotovil, da je „smrt nastopila kot posledica možganske kapi“.

IN SVET SE VRTI DALJE

Leto pozneje se je mimo nekdanjega doma Petrinovih vila romarska procesija na Cvetno goro. Po večini stari možaki in sključene ženske. Med zadnjimi sta stopicali Agata in njena sorodnica kočarica, pri kateri je zdaj nekdanja verna varuhinja Petrinovine pazila na kričave otroke in peščico kokoši.

„Vidiš?“ je spremljevalka menila Agati in se ozrla na prostor, kjer je stala nekoč starinska gosposka hiša Petrinovih. Agata je samo vzdihnila. Ni se hotela ozreti. Zdaj je stalo tam pusto dvonadstropno industrijsko poslopje. Družba „Les“ je imela tu svoja skladišča, pisarne in obratovalnice, odkoder je razpošiljala les po vsej državi. Nekdanji mlin je bil izpremenjen v veliko žago, odkoder se je ves dan razlegalo ječanje debel in ropot težko obloženih voz. Drvarji in tesarji, delavci in strojniki so prihajali in odhajali, po cesti so drdrali tovorni avtomobili, ves dan je trepetal nad tem krajem mrzlični nemir.

„Vidiš!“ je kočarica vnovič dregnila Agato. „Ah, saj pravim,“ je starka zastokala in začela spet obnavljati preteklost, „hudo je bilo. Še kamen bi se zjokal. Kaj čuda, da je Petrinova umrla. Tak dom, zdaj pa ... Kaj hočemo. Božja volja. Zdaj imajo vsaj ubogi ljudje kaj za služka. S silo so me morali odgnati od te hiše. O sam Bog ve, kaj sem prestala, ko so pred mojimi očmi podirali stene in prezidavali. Dobro, da gospodična Lena ni tega doživela. Ah, to dekle je tudi kaj prestalo! ‚Proces ... proces ...‘ je vpila vsa žlahta po smrti uboge gospe. Tožiti so hoteli družbo in po vseh krajih so lovili tistega ničvrednega Plevnarja. Kaj boš s procesom opravil! Podpisi držijo, pa amen. Tu z jokanjem nič ne opraviš. Občudovala sem gospodično Leno. Bolj ponosna ko kedaj prej je hodila med ljudmi. Neko noč so jo videli jokajočo sredi dvorišča. Potem je odpotovala iz tega kraja, nekam daleč na Nemško. ‚Nikdar več semkaj!‘ mi je dejala nekaj dni pred odhodom in mi stisnila v roko denarja, da nič koliko. Zdaj ji gre menda dobro. V neki bolnišnici je za višjo strežnico. V posebnih šolah se je izučila ...“

In Agata je še in še govorila venomer isto, ali sorodnica je že ni več poslušala, ampak je s svojim hripavim glasom spremljala žuborečo molitev, ki je šla preko pokrajine kakor šumenje čebel ...

Nočni brzi vlak je prispel s precejšnjo zamudo. V navalu potnikov in čakalcev je Jerina komaj našel Leno, ki je po dveletnem bivanju na tujem spet stopila na domača tla. Zdaj za stalno. V upravi nekega tukajšnjega sanatorija jo je čakala lepa služba.

Sprejela sta se kakor človeka, ki sta se že davno zvezala in spoznala po skupnem trpljenju, in med katerima ne diha več dražljive skrivnosti. Bila sta stvarna. Bila sta si potrebna po tisti nujnosti, ki združita dva osamljena sredi nepriljudne pustinje.

V postajni kavarni sta si pozno v noč pripovedovala vse tiste drobne dogodbe s poti, ki so po dolgi odsotnosti edina snov pogovora. Tedaj je Jerina nenadoma prekinil svojo prijateljico: „Glej, kako sva se v teh letih že izenačila z vsemi ljudmi. Drug drugega zrcalimo . . . Ti si ena izmed teh civiliziranih gospodičen, ki se zanimajo za radio, žensko emancipacijo, najnovejše izsledke v medicini in za modo, seveda, kako bi drugače prebolela preteklost? . . . Lena, mislim, kar nas je tu, delamo samo za to, da bi preboleli preteklost. Jalov rod smo . . .“

Lena mu je sicer odgovarjala pol za šalo pol za res, ko pa je zagledala neki poseben svit v njegovih očeh, po katerem se je tedajci tako razlikoval od vseh civilizirancev, ki se je k njim tako rad prišteval tudi on, ga je vprašala vznemirjena: „Ne razumem te, Jurij. Kaj ti je, da si se tako užalostil?“

„Na preteklost mislim. Ne na tvojo, ne na svojo, na preteklost nas vseh, na čase, ko so ljudje shranjevali svojo modrost še v pravljičah, ne pa v matematičnih formulah. Na čase mislim, ko so ljudje bili tako tenkočutni, da so razumeli vest krvi, zdaj poslušajo samo še okorni razum, zdaj je vse sivo, enolično, hromo. Na čase mislim, ko sva zabredla v zimsko noč in se sklonila nad breznom, nad omotično čašo črne rože . . . Črna roža! Ime za ognjeno žrelo kaosa, ki se iz njega venomer poraja življenje; ime za divji vihar ustvarjanja, za valovanje krvi, ki odplavlja vse stare mejnike, za božansko brezredje, iz katerega se gnete nova oblika sveta. Ah, tako sem truden od te večno iste sedanjosti in prazne pojmovnosti! . . .“

In kakor da je sam s seboj, je čaral iz sebe čedalje bolj čudne podobe. Lena jih je dojemala kakor omotično godbo.

„Nisem sam, Lena! Čutim, kako gre preko zemlje koprnjenje človeštva po pravem življenju. Novo barbarstvo bo spet pomladilo človeštvo. Novo barbarstvo bo šele oživilo odnose med ljudmi. Ti odnosi bodo erotični! Samo erotični človek lahko ustvarja, izumlja in odkriva skrivnosti vesoljstva. Če posamezniki ali družba prenehajo erotično doživljati človeka in naturo in nagonsko živeti, se izločijo iz živega sveta. Obdani s pregrado in omrežji zakonikov in pravilnikov usihajo in samo posnemajo nekoč valujoče gibe življenja. Vsi se bomo zadušili v ropotarnici tisočernih dogem. Samo v golih telesnih funkcijah se še razodeva tisti svetlovidni nagon, ki bi moral voditi tudi naše duševno življenje . . .“

Ah, komu govorim? Tebi? Sebi? Kaj sem jaz? Neznaten človek med milijoni enakih. Ali vsaj zavedam se bolezni, ki preti, da nas bo vse izsušila . . . Lena! Lena! Tudi tvoj dom je umrl zaradi te bolezni!“

Tedaj pa ga je Lena zavrnila, kakor da je prav prežala na ta stavek. „Vsega te razumem. Vem, zakaj se tako razvnešaš. V tebi samem je črv smrti, o kateri mi govoriš. Tudi ti si bil nehoti rušilec mojega doma. Ti morda bolj nevaren kakor vsi Plevnarji. Prišel si k nam kot nosilec življenja, po kakršnem koprníš, prinesel pa si samo misli, ki so bile plod tvojih želja, ne pa dejanj. Zato si vplival razdorno, zato si zastrupil Marto, ki je do tvojega prihoda živela tako enotno. Naj se je zdela še tako neživljenska, v svojem krogu je bila cela in vem, da ga ne bi nikdar prestopila. O meni je morda slutila, da se ji bom izneverila. In prav ob naju se ji je domneva potrdila. Vso si jo zmedel. A le na pol si obudil v njej sile, ki so ji bile v zlo. Stopila je v sožitje z možem kot usmiljena sestra . . . Moj Bog! In vse to sem morala gledati in se zavedati, da drvimo vsi skupaj v prepad. In ti? Ali si bil ti takrat nagonski, da se izrazim po tvoje, ko sem ti prožila roko, ko se ti je naš dom ponujal? Takrat nisi zagrabil življenja . . . In kesneje si se še čudil moji hladnosti. O ti si me hudo razočaral . . .“ Rahlo se je nasmehnila, kakor da hoče ublažiti ostrino svojih besed: „Ti, ti modrijan! No, saj sva kljub temu prijatelja . . .“

Šele zdaj se je zdrznil iz bolestne zamišljenosti. Ozrl se je vanjo in pustil, da se je njegov žejni pogled odpočival na njenem obrazu.

„In zaradi moje službe si mi tudi že očital, da sem emancipiranka! Ah, ti modrijan. Pa je vse tako preprosto. Od česa pa naj živim? Saj sem se morala pobrigati za nekak zasilen dom . . .“

In tedaj se mu je zazdela tako domača, tako nekdanja! V tej odlični tujki ni več videl zagonetne svetovljanke, ki ga je prvi hip ob izstopu iz vlaka neprijetno presenetila. Pred njim je bila samo Lena, tista, ki jo je klical vse svoje življenje.

„O, ti si črna roža, ti si tista, ki . . .“

Ona pa ga je prijela za roko in kratko zavrnila:

„Dekle sem, ženska; to je vsa moja skrivnost.“

Šla sta v mesto. V gosti megli so gorele žarnice kakor velike rumene rože. Črne sence so vstajale in izginjale komaj slišno. Trda tišina je oklepala ves svet. Obrisi hiš, dreves in kandelabrov so se zlivali v to vse goltajočo temo. In tudi onadva sta se potapljala v meglo . . . čedalje bolj motno sta se še razločevali dve črni postavi, naposled sta se strnili v eno samo senčnato telo, ki je utonilo v noč.

SODOBNI PROBLEMI

POGLEDI NA NAŠE KULTURNO ŽIVLJENJE

Med najvažnejše slovenske sodobne kulturne probleme spada brez dvoma naše časnikarstvo. Kulturna višina vsakega naroda se namreč ne izraža samo v njegovih umetniških tvorbah, temveč tudi v njegovem časnikarstvu. Dobro razvito in pomembno časnikarstvo je važno merilo za presojanje kulturne višine in politične zrelosti naroda. V njem se odražajo vsi idejni, estetični in politični problemi njegove neposredne sedanjosti, ono je važno zrcalo narodovega življenja in njegove kulturne višine. Poseben pomen daje časnikom dejstvo, da so skoraj edina vsakdanja duševna hrana ljudskih množic in zato eno najodličnejših in najuspešnejših izobraževalnih in politično vplivnih sredstev. Povsem razumljiva je zato tale trditev monakovskega univerzitetnega profesorja dr. Karla d'Esterja: „Moderni časnik je najsilnejše vplivno sredstvo na mišljenje v političnem, socialnem, umetnostnem in gospodarskem oziru, ki ga je kdaj doživel svet.“ Podobno je ocenil pomen časnikarstva tudi Kant, ki je rekel: „Sicer pa ne poznam nobene bolj poučne zgodovine, kakor je tista, ki jo berem dan za dnem v časnikih. Tu lahko vidim, kako vse nastaja, se pripravlja in razvija.“

Slovensko časnikarstvo se je po svetovni vojni silno razvilo. Iz nekdanjih skromnih, po vsebini, obsegu in opremljenosti provincionalnih lističev, so nastali v kratkem času pravi, tehnično dobro opremljeni, obsežni dnevnik. Toda tehniška izpopolnitev slovenskega dnevnega tiska, žal, ni v pravem razmerju s kakovostjo vsebine.

V splošnem je v današnjih slovenskih časnikih vse preveč senzacionalnih vesti in poročil o raznih, za naš razvoj in napredek brezpomembnih dogodkih. Mnogo preveč je tudi neutemeljene hvale ob obletnicah in dejanjih posameznikov in društev. Pogrešamo pa strpnosti in objektivnosti v presojanju tujega nazora in nasprotnikovega dela. Kulturna, politična in gospodarska borba, ki je razvnela današnjega človeka, je po večini osebna, namestu da bi bila stvarna, in zato je večkrat bolj škodljiva kakor koristna. (S tem pa seveda nikakor ničem zagovarjati brezkrvnega in za razvoj tako škodljivega slogaštva, kajti razvoj je možen le v borbi in nekompromisni, toda stvarni kritiki.) Zlasti pogrešamo v našem časnikarstvu idejno utemeljenih izvernih razmišljanj o raznih sodobnih problemih, ki naj bi bralcem skušala vsestransko pojasniti vzroke sedanjega stanja. Za taka vprašanja bi morali časniki pritegniti k sodelovanju razne strokovnjake znanstvenike in pisatelje in organizirati posebne časnikarske ankete, katerih bi se moralo udeležiti čim večje število ljudi izven uredništva. Koliko smo nazadovali prav v tem, priča zlasti feljton, pri katerem so sodelovali nekdanji Jurčič, Levstik, Tavčar, Kersnik, Mahnič, Cankar itd.; torej duhovi, katerih delo je v marsičem oblikovalo tedanji čas in tedanjega človeka, kar nam dokazuje slovenska kulturna in literarna zgodovina. *Danes pa se more oglasiti v časniku slovenski pisatelj le ob posebnih „svečanik“ prilikah.*

Nekdaj so bili časniki pač glasila idejno določenih skupin, danes pa postajajo vedno bolj trgovska podjetja, zato se pa morajo prilagoditi okusu in zahtevam občinstva.

Potrebna bo temeljita reforma sedanje prakse, če bo hotelo slovensko časnikarstvo vršiti svoje delo v korist našega sodobnega kulturnega, političnega, gospodarskega in socialnega življenja.

*

Tudi v časopisju smo Slovenci po svetovni vojni krepko napredovali. Dobili smo lepo število novih revij, stare revije pa so se po opremi, obsegu ter vsebini temeljito preuredile. Po njihovem namenu in smeri jih moremo razdeliti v tri vrste: znanstvene in poljudno znanstvene, leposlovne in družinske.

Za naš pregled so važne predvsem leposlovne. Ugotoviti moramo najprej, da čisto leposlovnih revij nimamo več. Sodobni pisatelj in urednik revije sta namreč spoznala, da ni umetniško ustvarjanje nekaj avtonomnega, temveč da je v tesni zvezi z vsem življenjem. Zato je današnja revija morala na široko odpreti vrata razmišljanju o raznih političnih, socialnih in gospodarskih vprašanjih našega časa. To pa je leposlovno revijo v marsičem izpremenilo. Dokler se je bavila revija samo z leposlovjem oziroma umetniškimi pojavi sploh, je mogla družiti v svojem krogu pisatelje najrazličnejšega svetovnega nazora, saj je bilo glavno merilo kvaliteta umetniškega dela. Prav tako je mogla tedanja revija družiti tudi naročnike raznega svetovnega nazora in političnega prepričanja. Danes, ko se revija ne omejuje več samo na leposlovje, pa se mora nujno idejno določno in jasno opredeliti in usmeriti, zato more družiti v svojih predelih le ljudi istega ali vsaj sorodnega nazora, prav tako pa more biti namenjena le neki določeni, idejno sorodni skupini bralcev.

Ta idejna diferenciacija v leposlovnih revijah je bila nujno potrebna, toda težavna za urednike revij. Vsak urednik bi namreč hotel združiti v svoji reviji najpomembnejše duhove svoje dobe, kar pa je zaradi različnega prepričanja in hotenja, ki se izraža v njihovem delu, marsikdaj nemogoče. Zato so nekateri posegli po kompromisih ali pa so se ognili problemom, ki bi mogla povzročiti prelom med sotrudniki ali sotrudniki in urednikom.

Danes se mora vsakdo, tembolj pa še kulturni delavec, določno opredeliti. Borba sodobnega človeka za socialno, gospodarsko, politično pa tudi kulturno preureditev sveta je tako pereča in tako huda, da je nemogoče stati ob strani oziroma biti nevtralen. Zato se bo moral vsak kulturni tvorec, pa naj bo pisatelj, esejist, kritik ali karkoli že, odločiti za eno ali za drugo smer; prav tako pa se bo moral seveda odločiti tudi urednik revije. *Doba kompromisov je prešla, treba je jasne in borbene idejne usmerjenosti.*

Važna naloga revije je seznanjanje s kulturnim delom in raznimi duhovnimi tokovi drugih narodov, ki morejo vplivati pospešujoče na naš razvoj. Sem spadajo predvsem razni literarni pregledi, ki pa ne smejo biti samo biografski ali kronološki, in dobro izbrani prevodi najznačilnejših tujih stvaritev.

Velika napaka naših revij je, da niso znale vedno pravočasno pritegniti k sodelovanju mladine, ki je bila obsojena na molk ali pa si je morala z največjo težavo priboriti lastno glasilo. Medtem pa so se v starih revijah na škodo razvoja razmahnile na široko razne namišljene avtoritete, ki so se izgubljale v estetiziranju in formalizmu. Posledica tega je bila, da je začelo pri občinstvu usihati zanimanje za našo revijalno književnost.

Najbolj pa smo pri naših revijah pogrešali urednikov, ki bi vzgajali mladi literarni naraščaj, kakor sta ga včasih Stritar in Levec. Kajti revija brez naraščaja mora nujno okosteneti. Prav tako pa tudi potrebujejo mladi pisatelji vodstva in pouka starejših, literarno izobraženih vodnikov, ki jim kažejo napake, jih uče, predvsem pa pravilno usmerjajo. Mlad človek piše sicer vedno iz neke notranje nujnosti, toda le redko se zaveda, v čem je njegova prava moč in kako naj se usmeri. Zato tava zdaj sem, zdaj tja, ne da bi mogel ustvariti kaj pravega. Saj vemo, da se je celó tako izrazit epik, kakor je bil Aškerc, odločil za epiko šele po nasvetih svojega urednika Levca.

Mnogo preveč je bilo v naših revijah do zadnjih let estetiziranja in to zlasti v kritiki, ki je pretežno poudarjala formalno ali jezikovno plat dela, skoraj popolnoma pa zanemarjala idejno, ki je tudi v leposlovju velike važnosti. Kaj pomaga vsa formalna dovršenost, če pa so to le papirnate rožice brez duha — ideje?!

*

Podobne napake moremo ugotoviti tudi v današnjem slovenskem leposlovju, ki se je sicer po številu knjig in pisateljev precej razmahnilo, kvalitativno pa nasprotno po večini nazadovalo. Najhujše je to, da večina ustvarja brez prave zveze s sedanjim življenjem.

Dan za dnev sicer govorimo o važnosti raznih socialnih in nacionalnih problemov, o fašizmu, demokraciji, socializmu, o pomanjkanju idejnosti in etičnosti, toda vse to so po večini le prazne besede brez prave vsebine. O njih pač govorimo in pišemo, ker je to danes moderno. Moderno pa še ni sodobno in pravi sodobni pisatelj bi moral vse te probleme študirati in se šele na osnovi resničnih dognanj lotiti pisanja. Zavedati bi se moral, da živimo v dobi prelomov in prevratov, v dobi, ki je razvrednotila skoraj sleherno vrednoto. Zato ne sme današnji pisatelj iskati le novega izraza in oblike, temveč mora ustvarjati tudi nove življenjske vrednote. To pa je mogoče le v borbenosti, ki jo v slovenskem sodobnem leposlovju po večini pogrešamo.

Pisatelji bi se morali zavedati, da ni važno samo kako, temveč tudi kaj in kam; važna ni samo oblika, temveč tudi snov in usmerjenost. Odreči bi se morali nesocialnemu individualizmu (ki ga pa ne smemo zamenjavati z individualnostjo), ki vidi središče vsega dogajanja v samem sebi, ter črpati iz kolektiva (naroda, družbene plasti) za kolektiv, ali kakor je to označil Ilja Erenburg na kongresu sovjetskih pisateljev: ustvaritev umetnine je individualna, bolj točno rečno, intimna zadeva, toda pisatelj mora biti povezan s kolektivom.

Danes prevladujeta v slovenski književnosti dve vrsti pisateljev: prvim je glavna fabula ter estetična in formalna dovršenost spisa, odklanjajo pa vsako le malo jasnejšo idejno usmerjenost, češ da je to neumetniško; drugi pa so izraziti tendenčniki, ki ne priznavajo sploh nikakih estetičnih in formalnih pogojev leposlovnega ustvarjanja. Oboji so na napačni poti. Prvi pozabljajo, da ima vsako človeško delo nekakšen namen, ki temelji na ideji, izvirajoči pri pisatelju iz njegove osebne orientacije in njegovega svetovnega nazora ter da sodelujejo pri vsaki umetnini tudi razum, čuvstvo in volja. Drugi pa pozabljajo, da je važen del vsake umetnine oblika.

Pisatelji ne bi smeli pozabiti, da ni bistveno, da so napisali knjigo, temveč, da njihova knjiga hote ali nehoté oblikuje in usmerja bralca in s tem življenje

sploh. Zato je delo pisatelja tako odgovorno, kajti resnični pisatelj ne kaže življenja samo takšnega, kakršno je, temveč kaže tudi nova pota, odpira nove perspektive.

Važnost vseh teh problemov je pokazal letošnji kongres sovjetskih pisateljev, kjer so v temeljitih poročilih ter debatah skušali najti odgovor na vsa važna vprašanja sedanjosti ter umetniškega ustvarjanja sploh. Kaj pa so v tem storile naše pisateljske organizacije? Nič! Zato se ne čudimo, da sedanje slovensko leposlovje po veliki večini nima pravega stika z življenjem in da se za delo slovenskega pisatelja občinstvo tako malo zanima in bere rajši prevode.

*

Prevodi so gotovo potrebni, saj seznanjajo bralce z duhovnimi stvaritvami tujih narodov, ki morejo oploditi tudi našo duševnost. Toda prevajanje mora biti smotno, in to zlasti pri nas Slovencih, ki si ne moremo privoščiti niti malo tolikšnega števila prevodov kakor drugi veliki narodi. Zato bi morali biti pri izbiri del zelo strogi in bi smeli prevajati le takšna, ki predstavljajo višek umetniškega oziroma duhovnega ustvarjanja tujih narodov v preteklosti in sedanjosti. V tem pa nas naša prevodna književnost, ki se je razvila zlasti po letu 1929., ne more zadovoljiti, dasi je vzbudila pri občinstvu veliko zanimanje za knjigo. Prevajanje je postalo pač premnogokrat predmet trgovske spekulacije in se je zaradi denarnega uspeha prikrojilo okusu občinstva. In tako dobivamo danes v sijajni opremi marsikrat prevode del, ki so komaj vredni, da jih človek prebere. Medtem pa še vedno ne moremo do del največjih duhov človeštva.

Prevajanje vsebuje tudi veliko nevarnost za domačo književno produkcijo. Založnik zaradi uspeha pri občinstvu že nehote daje prednost prevodom in bralci začenjajo vedno bolj izgubljati zmisel za domačo književnost, na katero gledajo nekako omalovažujoče.

Kot primer navajam, da je neko slovensko založništvo v zadnjih letih izdalo med 81 knjigami 51 prevodov, torej skoraj dve tretjini. S pretežnim branjem prevodov pa izgublja slovenski bralec stik z našim življenjem, človekom in domačimi problemi, ki mu jih more prikazati samo slovenski pisatelj. Tako so današnjemu povprečnemu slovenskemu bralcu bližji pa tudi bolj znani najneznatnejši problemi evropskega zapada ali celo Kine kakor slovenski. Poleg tega pa vpliva na bralca še eksotičnost tuje snovi, da se mu zdi vse domače banalno, dolgočasno, nevažno in malenkostno. V prevajanju bo vsekakor potrebna temeljita izpremembra, če hočemo, da bo vplivalo pospešujoče na naše leposlovje in oplojevalno na našo duševnost.

*

Ti bežni pogledi na najvažnejše pojave v slovenskem kulturnem življenju sedanjosti so nam pokazali dvoje: potrebo po temeljni preorientaciji vsega našega kulturnega dela, katerega moramo duhovno poglobiti ter prilagoditi potrebam sedanjega življenja, in drugič potrebo, da nadomesti pri kulturnem delu starejšo generacijo sodobna mladina, ki še ni obremenjena z napakami preteklosti in okužena po nezdravih razmerah v sedanjosti. *Vinko Košak.*

KAM SEGA NEMŠKI RASIZEM

Nemci očitno nimajo prav dosti skrbi s svojim gospodarstvom, saj se z dosti večjo vnemo ukvarjajo s problemi, ki so dandanes drugim narodom deveta skrb. Da bi „očistili“ svoj narod, obešajo na veliki zvon vprašanje rasizma in pri tem zaidejo časih v take nezmislne paradokse, da mora človeka posiliti smeh, če bere knjige o tem vprašanju, ki jih je čedalje več. In v boj za čistost rase so vpletli tudi pomembne znanstvenike, ki so prisegli na Hitlerjev režim.

Eden takih mož je znani profesor Ludwig Schemann. Pred leti je napisal temeljito razpravo o Gobineauju in njegovi doktrini o neenakosti človeških ras. S tem je napravil nedvomno veliko uslugo Francozom, ki takega kritičnega dela o svojem veleumu še niso imeli, pa tudi Nemcem, ki so Gobineaujeve nauke prenesli nase, da so postali eden izmed temeljev Hitlerjeve Nemčije. Nedavno pa je izdal drobno knjižico „Deutsche Klassiker über die Rassenfrage“, ki je najzgovornejši dokaz, kam privede za lase v politiko privlečena znanost.

To delo naj bi bilo nekakšen dokaz, da so vsi veliki Nemci prisegali na pangermanstvo in sovražili tujce, zlasti Žide. Takega dokaza potrebuje današnja Nemčija in profesor Schemann ga je moral priskrbeti. Hitler pravi, da mora tudi „znanost plačati svoj delež prerogeni Nemčiji“. In — Schemann ga je plačal.

In kakšne ljudi je proglasil za rasiste! Kant je po njegovem „Erzvater“ rasistične doktrine, ker prvi loči v svojih spisih, kjer govori o rasi, narod (Nation, gens) od drhali (Pöbel, vulgus). Herder naj bi bil nemški Gobineau. Fichte je slabo začel, toda nesreče, ki so zadele Prusijo, so ga izpametovale. V svojih „Pogovorih o nemškem narodu“ je že popoln rasist. Tudi Luther je tipičen zastopnik rase, ki je nagnal celoten nemški narod v boj proti Rimu in njegovi nadvladi v Evropi. Žal je ostal sredi poti in ustanovil samo „nemško krščanstvo“ brez prave veličine. Tudi Schopenhauer je napravil podobno napako. Trdil je, da je bela rasa edina ustvarila civilizacijo, vredno svojega imena. Bolj kakor kdo drug je širil ideje rase in evgenike. Schemann gleda v njem predhodnika rasne higijene, ki je že predvideval skopljenje manjvrednih ljudi. Manjkalo mu je le poguma in logike v njegovem protižidovskem boju. Zelo je obsojal židovsko sveto pismo, tisto pomilovanja vredno sliko, ki jo je napravilo iz stvarstva, in pomanjkanje vere v neumrljivost duše „v tej žalostni knjigi“. In vendar je, joj, zagovarjal mešane zakone med Nemci in Židi. Tega mu Schemann ne more odpustiti.

Zelo pa je Schemann zadovoljen z Goethejem, zlasti v njegovih znanstvenih spisih. Seveda najde slabe strani tudi pri njem. Najbolj ga bode njegovo oboževanje antike, posebno grške. Toda v tej zmoti Goethe ni blodil do smrti. Po Schemannovem zatrdilu se je Goethe v zadnjih letih odrekel helenizmu in postal stoodstoten Nemec. Le škoda, da Schemann te trditve ni dokazal z Goethejevimi citati.

Tudi Schiller je po Schemannu tipičen rasist. Njegov „Viljem Tell“ je rasistična drama. Seveda tudi Schiller ni bil zmeraj tak. Časih je zapadel v krivoverstvo. Na primer takrat, ko menda misli, da sta Cezar in Tacit prinesla Germanom višjo civilizacijo.

Ogenj in žveplo bruha Schemann na Lessinga, ki je zagrešil „Natana Modrega“. Kako je mogel storiti nekaj takega? Schemann da takoj otipljiv dokaz. V njegovih žilah je tekla *slovanska* kri. Nič čudnega, da so zato njegovi pojmi tako uborni in njegove doktrine tako absurde. Rasa je bila v njegovih očeh „mrtva reč“. „Vzgoja človeškega rodu“ pa je morda najslabše, kar je napisal. V njej je še dosti povprečnejši zgodovinar kakor Bossuet. Oba sta štela med narode bodočnosti žide in kristjane. To pa po Schemannovih principih ne more biti res.

Nietzsche je imel tudi svoje svetle trenutke. Njegovo poveličevanje „svetlo-lasega plemena“ priča, da je podzavestno čutil pomembnost rase. Sicer je zagovarjal Gobineauja, toda kaj pomaga, ko sam ni bil pravi Nemec. Kakor v Lessingovih žilah, tako se je pretakal tudi v njegovih „nečisti val slovanske krvi.“ Nietzsche je bolj Poljak kakor Nemec. In — ali more priti iz Varšave sploh kaj dobrega? Kako je potem mogoče, da štejejo Nietzscheja, ki je bil slab Nemec in povprečen rasist, med velike filozofe in presnavljalce človeškega rodu?

Vsakdo ve, da je imel kancelar Bismarck med svojimi predniki več Slovanov kakor Lessing in Nietzsche skupaj. Zato ga Schemann noče preveč hvaliti. Obžaluje samo, da železni kancelar ni utegnil brati Gobineaujevih teorij, ker bi postal potem nedvomno drugačen. Schemann najbrž ni bral trditve nekega drugega zgodovinarja, ki pravi, da je bil Bismarck zato velik Nemec, ker je bil Slovan, da je bil Disraeli zato velik Anglež, ker je bil Žid, da sta bila Bonaparte in Gambetta zato velika Francoza, ker sta bila Italijana. Sploh Schemann ni bral ničesar, kar mu ni šlo v račun.

In Schemann najbrž še ni nikoli studiral, v kakšnih krajih so se rodili veliki možje. Če bi bil to storil, bi bil najbrž uvidel, da je bilo med njimi velik odstotek takih, ki so bili rojeni v krajih, kjer se več narodov zliva, ali pa, da so imeli med svojimi predniki precejšnje število tujerodcev. Najbrž bi tudi odkril, da so dali prav Židje, ki jih po vzoru svojega velikega voditelja tako sovraži, relativno dosti več velemož na vseh področjih umskega udejstvovanja kakor na primer — Nemci.

Čeprav so Židje najbolj mešana rasa na svetu.

B. R.

KNJIŽEVNA POROČILA

LJUDSKA POVEST. — IVAN MOLEK: VELIKO MRAVLJIŠČE. Povest iz življenja in trpljenja slovenskih delavcev v Ameriki. Izdala Cankarjeva družba v Ljubljani. 1934.

Slovenci smo razkropljeni po vsem svetu. Skoraj ena tretjina nas je izven Jugoslavije. V Italiji, Avstriji, na Madjarskem, v Franciji, Nemčiji, Belgiji, Holandski in celo v daljni Ameriki, Avstraliji in Afriki — povsod je raztresen naš rod. V Italiji, Avstriji in Madjarski živi skupno, na svoji zemlji, drugje pa je razkropljen po širnih ozemljih, po rudnikih, farmah, tovarnah, brez prave skupnosti, daleč od rodne zemlje, obsojen, da ustvarja za tujce, obsojen na smrt že v drugem rodu.

Najbolj so Slovenci v tujini organizirani v Severni Ameriki, v U. S. A., kjer so si postavili svoje narodne domove, ustvarili lastne kulturne, politične, pod-

porne organizacije in lasten tisk. Toda odkar je zadela Zedinjene države kriza in odkar je nov dotok praktično skoraj nemogoč, je zapisan naš rod smrti tudi tam.

Otroci izseljencev se po večini poameričanijo že v prvi generaciji in iz Marij postajajo Mary, iz Jakšičev Jacksoni. Slovenski listi le še životarijo, nekateri pa so se celo morali deloma poameričaniti, da sploh še morejo izhajati, kakor n. pr. „Mladinski list“. Ne bo dolgo, ko bodo slovenske organizacije z vsem svojim s trudom pridobljenim premoženjem prešle v tuje roke.

In vendar so med ameriškimi Slovenci še možje, ki ne klonejo pred neizbežnim potopom in ki še celo ustvarjajo slovensko kulturo sredi tega tragičnega umiranja. Delo teh mož zasluži vso našo pažnjo in našo podporo. Toda domovina se spomni slovenskih Amerikancev le takrat, kadar potrebuje njih dolarje. Ali ni sramota, da nimamo do danes še niti ene obširnejše študije o slovenskem kulturnem delu v Ameriki?! Leto za letom izhajajo v Ameriki razni slovenski koledarji, časopisi, časniki, knjige, toda tisk v domovini jih večinoma niti ne omenja, kaj šele, da bi jim posvetil nekaj vrstic. Največkrat pa jim še očitamo, da ne ljubijo domovine, da nimajo nobene odpornosti, da je njihovo delo malovredno in tuje našemu duhu.

Ali res ne bomo vsaj ob dvanaesti uri spoznali, kaj je naša dolžnost?

*

Med najodličnejšimi slovenskimi kulturnimi delavci v Ameriki je urednik, časnikar in pisatelj Ivan Molek, ki je izdal v zadnjih dveh letih pri Cankarjevi družbi dve povesti iz življenja ameriških Slovencev: „Dva svetova“ in „Veliko mravljišče“. Letos bi morala iziti tretja, ki pa je iz neznanega vzroka izostala.

„Veliko mravljišče“ je prav za prav avtobiografska povest, toda pisatelj se ne omejujejo samo na lastno osebo (ki jo je imenoval v povesti Tone Plesec), temveč je skušal prikazati čim širši krog ameriških Slovencev, njihovih borb in težav v ameriškem duhovnem središču Slovencev, v Chicagu. V tem je tudi največja vrednost njegove knjige, saj spoznamo iz nje vse važnejše duhovne in politične struje med ameriškimi Slovenci od predvojnih let do let po svetovni vojni.

Molek je po svetovnem nazoru socialist, in to tudi v svojem leposlovnem delu, ni pa strankar in je vedno kolikor mogoče objektiven. Zato priznava tudi nasprotniku zasluge, ki jih v resnici ima, in ne prizanaša s kritiko tudi svojim strankarskim tovarišem, da, niti sebi ne. Spoznal je in priznal moško, kakor le redkokdo med nami, da „Boj, v katerem bojevniki spoznava svoje napake ter se uči iz njih, ne sme biti in ne bo zaman!“ (Konec povesti.) To daje knjigi še posebno vrednost — vedno je resničen.

Kot leposlovnemu delu bi mogli Molkovi povesti marsikaj ugovarjati glede kompozicije, stila in jezika, vendar so vse te napake v primeri s spoznanjem razmer med ameriškimi Slovenci, ki nam ga dá njegova knjiga, malenkostne. Zato bi jo moral poznati vsak Slovenec, ki se zanima za slovenske probleme, zlasti pa za razmere med našimi izseljenci.

H knjigi se še povrnemo s podrobnejšim poročilom, ko bo izšel še zadnji del.

Vinko Košak.

HERMANN WENDEL: JUGENDERINNERUNGEN EINES METZERS. Strasbourg. Librairie de la Mésange. 1934.

V avtobiografskih delih, pa naj bodo to življenjske izpovedi ali mladostni spomini, se piščeva podoba jasneje in ostreje zariše kakor v kateremkoli drugem delu, čeprav pod izposojenim plaščem opisuje lastno pisateljevo življenje. Takim spominom ne dajejo svojskega čara le vnani dogodki. Dosti bolj jih še odlikujeta način pripovedovanja in pogum pri izbiri snovi za izpoved. Zato so mladostni spomini dobrega znanca in preizkušenega prijatelja, kakor je nam Slovencem Hermann Wendel, za nas še posebno zanimivi.

Ta knjiga, ki razkriva Wendlovo življenje do njegovega dvajsetega leta, nam kaže njegovo pokolenje, starše in okolje, v katerem je rasel. Opisi kraja in dobe, sveži in podani v bleščečem se slogu, z lahkotnim obvladanjem jezika, plastično pričarajo pred duhovne oči patriarhalno življenje v starodavnem vojaškem Metzu. Kako živi so opisi iz življenja puhlega pruskega meščanstva in nič manj plitke, a zato tem oholejše militaristične kaste, kakor je cvetelo pred koncem minilega veka! Zato se tem svetleje odraža od tega filistrskega ozadja Wendlova bohemska prešernost in umetniško nagnjenje pa njegova mladostna svobodoljubnost in prirojen odpor proti podaniškemu klečeplazenju. Zgodaj se mu razvije tenki čut za objektivnost in resnico, ki divje preganja sleherno hinavščino in nepoštenost, bodisi v umetnosti bodisi drugod. Nič ne prizanaša ne sebi ne drugim, kakor tudi nič ne olepšava in ne prikriva. Razumljivejši nam postane zlasti Wendlov pogum in duh odpornosti, ko preberemo to knjigo. Ne čudimo se več, da se je sredi velike vojne v Wilhelmovi Nemčiji upal docela osamljen zahtevati pravičnost za južne Slované, takrat, ko je ležala Srbija še na tleh. Tem prvim spisom, posvečenim naši zemlji, je sledila vrsta tople napisanih knjig, na stotine tehničnih člankov, na tisoče blagohotnih poročil o jugoslovanskih vprašanih, o nas in naših — tudi slovenskih rečeh. Wendlove zasluge za Jugoslavijo med Nemci so skoro neprecenljive.

Wendlovi mladostni spomini so čudovito topla in iskrena himna Metzu in lorénski zemlji, tako iz temeljev francoski, po duhu in izročilu. Metz je v tem sinu vzhodno-pruskega priseljenca našel gorečega pevca, pohlevna lepota Pays-Messin pa slikarja s prebogato paletto. Lorena, kjer se dotikata dve kulturi in se križata dva velika naroda, in Metz, žlahtni plod te dežele, ki leži kakor Iridino jabolko med njima, sta mladeža Nemca že zgodaj pridobila francoskemu duhu. Sam pravi: „Da sem takó, vzljubivši francosko bistvo, ne da bi zatajil nemško, zarana položil v sebi temelje dobremu Evropecu, se moram zahvaliti samo Metzu; v nobenem nemškem mestu se mi obzorje ne bi bilo tako razširilo.“

In to je prav za prav čar te knjige, danes, ko smo bolj oddaljeni od ideala bratstva med narodi kakor kedaj prej. Danes se nam vsa ta absolutistična doba Nemčije okoli 1900 z vsem avtokratskim nazadnjaštvom in junkersko nasilnostjo zdi skoro idila, če jo primerjamo s sedanostjo. V Strasbourgu je izšla ta knjiga mladostnih spominov in v opravičilo in posvetilo ji je Wendel postavil na čelo Mussetov stih: „Ce livre est toute ma jeunesse.“ Napisal ga je kot politični pregnanec v inozemstvu blizu Pariza, kjer se je — po lastnem zatrdilu — že kot mladenič počutil manj tujega kakor v Berlinu. Le naravno je, da mora človek, ki je, kakor Wendel, delal vse življenje za pomirjenje med narodi, za evropski sporazum, ki je živel za družabno pravičnost in služil

kot prepričan demokrat človečanskim idealom, pa tega ni skrival, da mora tak človek danes iskati zavetja izven domovine. Drugačna usoda v naših nasilnih časih, ko se Evropi majejo temelji in grozeče preži pošast vojne, za moža Wendlovega kova ni mogoča.

K. Dobida.

LIKOVNA UMETNOST

RAZSTAVA MARIBORSKE „BRAZDE“. Novembra je razstavilo v Jakopičevem paviljonu v okviru mariborskega umetniškega kluba „Brazde“ šest slikarjev. Trije so iz Maribora, po eden pa iz Ptuja, od Sv. Lenarta v Slovenskih goricah in iz Prage. Ljubljanskemu občinstvu so razstavljalci znani z raznih prireditve, vendar so nastopili to pot prvič skupno. Notranjih vezi med posamezniki sicer ni, in je klub očitno zbral le vse oziroma vsaj večino oblikujočih umetnikov, kar jih živi v Mariboru in njegovi širši okolici. Po pojmovanju, izražanju, pa tudi po vrednosti so si med seboj močno različni.

Precejšnjo zbirko pokrajinskih motivov, po večini vedute iz Zgornje Savinjske doline, pa tudi iz drugih krajev Slovenije je pokazal *Anton Gvajc*, eden najstarejših živečih slovenskih slikarjev. Prvih naših umetniških gibanj okoli leta 1900. se je Gvajc že živahno udeleževal. Danes je kot sedemdesetletnik razstavil plodove umirjenega, oblikovno dognanega realizma brez težnje po razvoju. Da mu bomo pravični, moramo gledati njegova dela s stališča dobe, ko je dozoreval. So to prikupni izrezi iz prirode, podani na ustaljen, neoseben način. Njegove oljne slike so lirsko mirne in nekam blede presojne. Paleta mu obsega le ozko lestvico svetlih, zlasti sivomodrih in zelenkastih tonov, kar daje podobam sicer enoten, a hkratu monotono brezkrven izraz. Več čuvstvenosti je v manjših kompozicijah, medtem ko velika platna s praznimi ploskvami učinkujejo manj zanimivo.

Na videz impresionistično je delo *Alberta Sirk*a. V kompoziciji in barvni obdelavi je viden močan temperament, ki postaja ponekod skoro samemu sebi namen. Dasi je njegov baročni zamah silovit in so žareče barvne ploskve do skrajnosti razgibane, je končni učinek mnogih Sirkovih kompozicij le bolj dekorativnega značaja. Ta južnjaška mogočnost je le redko prepričevalna, tako da so prizori gledalcu bolj kakor odsev površine brez živega jedra. Njegove figure pogrešajo telesnosti in so razpostavljene v prostoru brez globine. Boljše so pokrajine, kjer je več občutja in prisrčnosti. Je pa v Sirku zdrav prirodni slikarski talent, ki si še išče poti do pravega izraza. S temeljitejšim studijem narave in z umirjenostjo bo postalo njegovo ustvarjanje realnejše in še bolj življenjsko.

Medtem ko slika Sirk skoro izključno morje in živahne obmorske prizore, je *Karel Jirak* slikar solčnih vinskih gor. Iz Haloz je zbral venec pokrajinskih motivov in figuralnih kompozicij. Očitna je težnja po naturalističnem oblikovanju kmetskega življenja, ki pa ostane bolj pri sentimentalno prikupni vnianjosti, da pogrešaš resničnost, življenjsko in umetnostno. Tak je prizor „Po trgatvi v Halozah“ pa „Ljubezen“ in „Haložanka“. Zdi se, da slikarju naturalizem ni nujen izraz. Figure so idealizirane in v bistvu le dekoracija, vstavljena v pokrajino. Tako ostane celota brez neposrednosti in tiste prvinske moči, katero zahteva snov, pa tudi čuvstveno nedoživljena. Kmetški ljudje v sliki trgatve so kakor klišeji brez individualne označitve. Telesne oblike niso niti

naturalistično verne niti utemeljeno stilizirane. „Haložanka“ je v anatomiji nejasna, zlasti roke so brez prepričevalne funkcije, v barvnem nastrojenju pa sladkobna. Od oljnih pokrajin je boljši „Most čez Krko“, sijajen motiv kolaristu, ki pa ni do kraja izčrpan, niti enotno rešen. Izmed portretov je mala deška glava gotovo najboljša, ker je najdosledneje zgrajena in v barvi najbolj zaključena. Poučno je primerjanje Jirakovih „Rib“ s precej podobnimi Becićevimi. Medtem ko so to res resnične ribe, so Jirakove samo kakor njih naslikana zunanja podoba. V pastelih je pogosto sladek, čeprav kažejo več barvnega smisla.

Najrazličnejše tehnike je pokazal *Ivan Kos*. Če razstavljena dela primerjamo s starejšimi, kar smo jih doslej videli, razočarajo. Njegovi zgodnji oljni portreti (kakor na primer „Dekle z oranžo“) so obetali, da se slikar razvije v krepkega portretista. Kako je s tem, ta razstava ni pokazala, ker razen akvarelnih in risarskih studij Kos ni razstavil portretov. Njegova olja so po hoteno iskani snovi skoro groteskna („Starka moli“), kompozicijsko okorna in trda („Opoldne“), barvno pa močno preprosta, skoro suhoparna, tako da zbuja vtisk barvne grafike. Ponekod opazimo na isti sliki mešanje dekorativnih in naturalističnih prvin, kar povečuje dojem nemirnosti. Boljše so male pokrajine, med katerimi kažeta „Krajina s cesto“ in veduta „Iz okolice Konjic“ svežino. Lino-rezi in risbe so še v stadiju nedognanih studij, da na javno razstavo skoro ne sodijo.

Izrazit priroden slikarski dar ima *Francè Košir*. Njegov razvoj, kakor se nam kaže z dosedanjih razstav, gre počasi, pa dosledno in ga zanesljivo uravnava neutrudno pridno delo. Koširjev močno plastični način slikanja bo s poglobljenim barvnim izražanjem pridobil izdelanost in skladnost. Njegove pokrajine, zlasti prizori z vodo, so bile izprva res toplo občutene in krepke, kakor so njegova tihožitja in izraziti portreti. V oljnih pejzažih iz zadnjega časa se ta uravnovešenost pričinja krhati. Pojavljajo se nasprotstva, ki povzročajo nemirnost. Slika „Drava pri Ptuj“ kaže v prednjih partijah tolikšne kvalitete, da sliči skoro delom dobrega beneškega baročnega pokrajinarja. Pretežki most pa preseka podobo in v zvezi s slabotnim nebom pokvari močno posrečeni vtisk daljne globine obzorja. Koširju je treba omogočiti, da se spolni v inozemstvu, sicer ga utegne ožina razmer zavreti v razvoj. — Kakor ni v njegovih oljih nič poze in nič pretvarjanja, tako pošteno in solidno so slikani njegovi akvareli. Tudi tod mu je živa voda najpriljubljenejši motiv. „Hiše ob vodi“ in nežnega nastrojenja polni „Mrak na Savi“ sta akvarela, kakor jih pri nas malo vidimo.

Najkrepkejši, pa tudi najizvirnejši med razstavljalci je *Anton Trstenjak*, preleški rojak, ki živi izmenoma v Pragi in v Parizu. Čeprav je v inozemstvu večkrat in z uspehom razstavljaj, ga v Ljubljani že od leta 1926. nismo več videli. Trstenjak je kolorist nežnega in izglajenega okusa — vidi se mu, da je dolgo živel v Parizu. Njemu je tiha ubranost barvnih tonov resnična glasbena harmonija, kateri žrtvuje obliko. Zato so njegova tihožitja prav za prav le čiste barvne simfonije, kjer je predmet manj važen. Mnogo, morda celo preveč so ga privlačevali blesteči zgledi pariških kolorističnih čudotvorcev, vendar mu niso pokvarili očesa. Trstenjak navzlic opaznim vzorom črpa iz sebe in se za modne smeri ne ogreva. Podajati hoče na objektivno resničen način — a vendar po svoje — naravo kar najlepše. To lepoto pa išče kjerkoli, čeprav najrajši

v izpreminjajočih se barvnih odtenkih vode. Zato je tolikokrat slikal motive ob Seini in morje v Bretagni in po Dalmaciji. — Rastavil je vrsto guašev in akvarelov, olj, žal, ne. Med prvimi so zanimiva v barvah diskretna tihožitja, veduta z Montmartra in dvoje pisanih motivov iz Prlekije. Bolj značilni zanj in še bolj sveži so akvareli. Slike od Seine ga kažejo kot rahločutnega kolorista s samoraslo osebno noto. Po svežini gre prvo mesto barviti „Podkarpatski vasi“. — Brali smo, da namerava Trstenjak prihodnjo pomlad prirediti v Ljubljani kolektivno razstavo. Bilo bi to res potrebno, da omogoči pregled svojega dela, ki mu mora odkazati tisto mesto v našem slikarstvu, katero mu po zmožnosti in uspehih pritiče.

*

Če odštejemo Koširja in Trstenjaka, ki dajeta razstavi krepak poudarek, se zdi, da nam „Brazda“ zaenkrat nudi le precej blede in morda tudi nepopolno sliko slovenskega umetniškega ustvarjanja ob Dravi. Morda je ta vtisk povečala delno tudi ureditev razstave, ki bi ob strožji juryji dosegla močnejši uspeh. Sicer pa ni čudno, če Maribor z zaledjem ne bi bil mogel v kratkem času, odkar živi lastno zavestno življenje naša oblikujoča umetnost, pokazati večjih uspehov. Brez starega izročila in dolge tradicije se ne dajo kar čez noč ustvariti pogoji za postanek in razvoj oblikovne umetnosti, ki bi segala preko zgolj krajevnih pomembnosti, zlasti če so tla za upodabljačo umetnost tako malo ugodna, kakor so povsod na Slovenskem, pa tudi v Mariboru. Zaenkrat moramo biti hvaležni mariborskim umetnikom, da vztrajajo v delu in se preko načelnih razlik, ki jih ločijo, združujejo in skušajo mladi slovenski likovni umetnosti pridobiti v obdravski metropoli možnost nemotenega udejstvovanja in uveljavljanja.

K. Dobida.

GLOSE

IZ LITERARNEGA ŽIVLJENJA V LJUBLJANI LETA 1840. Ko je Janez Čop, brat učenjaka Matije, potoval z Dunaja v Trst, da vstopi pri odvetniku Pavaniju za koncipienta, se je v začetku decembra 1840. mudil nekaj časa tudi v Ljubljani. O teh svojih doživljajih je dne 20. decembra obširno poročal prijatelju Jerneju Zupancu na Dunaj. Nas zanimajo ona mesta v pismu, ki so v zvezi s Prešernom in Kastelcem.

„Sonderbar kam mir in Laibach vor, daß von den beiden Stadtbrücken keine für Wagen fahrbar ist, ja die Spitalsbrücke nur als Steg fortbesteht, und man für die neu zu errichtende nicht einmal einen approbierten Plan habe. Auch die Zoisische Brücke ist schon sehr schadhaft; dann werden sie wahrscheinlich auf Kähnen die Kommunikation unterhalten. Die Hütteln auf der Spitalsbrücke hat man abgetragen und sie sehr hübsch in der Elephantengasse in eine Reihe gemauert. Sie stehen schon fertig aber offen da und bieten zu gewissen Dingen eine herrliche Gelegenheit. Die Gasse will man Bazargasse taufen. Prešern sagte: „Mi imamo tudi Bezár, se vsako noč prav lepo noter «bezajo» ...“

Mit Prešern und Kastelic flankierten wir in den Wirtshäusern. Kastelic ist ganz von seinen Baulichkeiten absorbiert. Hat damit sehr vielen Verdruß auch von Seite des Magistrates und hat nicht nur kein Geld, um es mir zu leihen, sondern ist selbst in fortwährenden Verlegenheiten, wie er mir sagte, und was

ich auch glaube. Er hat eine Menge ausstehender Posten, unter andern auch etwas bei Prešern, und kein Mensch will ihm zahlen. Als er den Prešern förderte, sagte er mir, lachte ihn dieser aus und sagte ihm: 'Schau, jetzt wirst du doch kennen lernen, wie unangenehm es ist, wenn man sich in Geldverlegenheiten befindet.' Kastelic will nächstens das 5te Heft der Čbelica mit neuen Lettern uti 'Varh' edieren, jedoch möchte er gern noch einiges von Prešern und tribuliert ihn auch mehreres durchzusehen, um zu emendieren. Er sagte es ihm auch in meiner Gegenwart, doch Prešern antwortete: 'Ich habe keine Zeit. Wann willst du, daß ich arbeite: In der Frühe schlafe ich, bis ich in die Kanzlei gehe, um 1 gehe ich zum Essen, dann ins Wirtshaus bis 4 Uhr, dann wieder in die Kanzlei und von 6 bis 10 Uhr bin ich wieder im Wirtshaus.' Von Prešern wird im 5. Bande erscheinen der Sonetni Venec, einige Sonette, dann Romanca od Godca, die sehr originell ist, und die ich in Manuscript besitze. Auch einige Theologen sollen, wie mir Kastelic sagte, wacker ackern 'ledino naše poesije'. Einer von ihnen, 'Žakel' war mit Kastelic auf dem Berilo pesmih. Kastelic sagte mir, mit wie viel Schwierigkeiten er zu kämpfen hatte, um gesangkundige Leute aufzutreiben, und sie dann durch Zureden und Zutrinken zum Singen zu bringen; denn dem Bauernvolke war diese ganze Erscheinung verdächtig, man hielt sie für Abgeordnete vom Laibacher Gubernium, um im Lande zu spionieren. Es ist ihm ein paar Mal geschehen, daß er, wie er nach vielen Bemühen die Leute zum Singen brachte, ein sich weise dünkender 'mož' in die Stube trat und zu den Leuten sagte: 'Kaj se tukaj pačite, potlej vas bodo pa po cuht-hauzih vōzili.' Einmal war er sogar in Lebensgefahr, denn, wie er später erfuhr, hatte sich eine Rotte von Männern und Burschen gebildet mit dem Entschlusse: 'Kaj se bodo tukaj slinili, dajmo jih!' Sie lauerten ihnen auf, aber zufällig nahmen sie einen andern Weg. —

Po premetitvi kramarskih hišic s Špitalskega mostú v Slonovo ulico (sedanjo Prešernovo) se preimenovanje Slonove ulice v Bazarsko ni izvršilo. Prešerna pa je mikala orientalska tujka, da jo je podomačil s svojo „etimologijo“: bazár — bezár, kakor je napravil s kazino („žensko, moško tam mladino z materami vrèd kazé“), s koloseumom („trl bo v njem se um s kolesam“) in kakor mu je bilo priljubljeno igračkanje z osebnimi imeni: Kopitar, Slomšek, Kreml, Holzapfel — Lesničnik, Levičnik, Rebič — Repič, Grün — Zelenec in končno še s svojim imenom.

Pod vplivom Smoletovih knjižnih izdanj tega leta v gajici je nameraval tudi Kastelic v kratkem (nächstens) izdati 5. snopič Kranjske čbelice v novem črkopisu. Po Čopovem poročilu naj bi ta snopič izmed Prešernovih prispevkov objavil Sonetni venec, nekaj sonetov in „romanco od godca“, t. j. Žensko zvestobo. Kastelčevo rokopisno gradivo, ki ga hrani ljubljanska državna knjižnica (Ms. 471, št. 13, 14; Ms. 472; Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine št. 10—12, 14—23), nam dovoljuje sklep, da je Kastelic za ta zvezek Kranjske čbelice poleg Sonetnega venca in Ženske zvestobe namenil vsaj te-le Prešernove sonete: Blo Mojzesu je nekda j naročeno, Oči so le per nji, Je od veselja časa tēklo lēto (prim. Kidrič, LZ 1925, 33—34; ta sonet uporablja znak ē in je pisan s Kastelčevo roko na enakem sivem papirju, kakor so Ženska zvestoba, Črni kos, Lesica, Kam in Oserčenje). Iz Illyrisches Blatt si je Kastelic v gajici prepisal Licovove strelce s Prešernovimi popravki, Kam in Oserčenje;

Prešeren mu je popravil dve narodni: Črni kos in Lesica (Grafenauer, KZ, št. 10, 11, in Carniola 1910, 17—20). A Kastelic tokrat z nameravano izdajo Kranjske čbelice ni uspel.

Sledovi njegovega novega nabiranja gradiva zanj segajo v leto 1845. in v začetek 1846., o čemer nam pričajo Kastelčevi prepisi iz Prešernovega rokopisa Poezij: Nezakonska mati, Zdravilo ljubezni, Neiztrohnjeno srcé, Zapuščena. Prešernova izdaja Poezij je prehitela izdajo petega zvezka Kranjske čbelice in s tem so postali do tedaj zbrani Prešernovi prispevki po večini neaktualni. K starejšim pripravam za peti zvezek Kranjske čbelice spadata morda dva Prešernova soneta v bohoričici neznane roke iz Kastelčeve ostaline v Narodnem muzeju: Mihu Kastelcu in Izdajavcu Volkmerjevih fabul in pesem.

Zadnji snopič Kranjske čbelice je iz zbirke Kastelčevega sonabiratelja narodnih pesmi, Antona Žaklja (Rodoljuba Ledinskega), objavil Nuno Uršico, Mlado Zôro in Mlado Brédo.

V Zupančevi ostalini, v kateri so ohranjena pisma Janeza Čopa, je tudi parte zanj, ki ga je v imenu odsotnih sorodnikov izdal njegov prijatelj Ljubljčan dr. Ivan Steiner. V njem čitamo, da je „Johann Zhóp, Doktor der Rechte,“ po dolgotrajni bolezni umrl (najbrž v splošni bolnišnici) dne 25. junija 1847., ob 10ih zvečer, 34 let star, in bil 28. junija pokopan na pokopališču v Währingu. S tem sta ugotovljena njegov doktorat prava in datum smrti (dopolni: Kidrič, SBL I, 95—96). Šr.

OBZORNIK

„Šaldû v z á p i s n í k.“ Največji sodobni češki kritik F. X. Šalda (o njem glej esej Rajmunda Habřine, LZ 1933) je tudi šesti letnik svojega „zapisnika“, kateremu ni samo urednik, marveč hkratu edin sotrudnik, izpolnil z vrsto tehničnih razprav in beležk, ki dajejo temu svojevrstnemu obzorniku trajno vrednost. Nič se ne čudimo, da so v znani anketi brnskih „Lidovih Novin“ med češkoslovaškimi intelektualci in umetniki o najzanimivejši knjigi leta 1934. uvedli nekateri tudi letnik „Šaldûvega zápisníka“. Šalda ne opravlja samo slovstvene selekcije, ne piše zgolj o literarnih pojavih, marveč prav tako tudi komentira druge časovne dogodke, zlasti na področju političnega in socialnega življenja. Pri tem je značilno, s kakšnim inteligentnim umevanjem zasleduje pojave na politični levici tja do radikalnih struj, vendar pa vzlic očitnim simpatijam do novih socialnih form nikdar ne zataji kritičnega duha; vedno ohrani „in dubiis libertas“, kar je znak v resnici svobodne

osebnosti, kakor jih je v današnjem svetu le malo.

Med razpravami pravkar zaključenega letnika bi omenil predvsem obsežnejši spis „Nekoliko misli na tema pesnik in politika“. Šalda označuje politično poezijo na daljši vrsti primerov od Dantea in Ronsarda preko Cheniera in Hugoa do novjših domačih pojavov in do Stefana Georgea. Prihaja k sklepu, da so najboljšo politično poezijo dali ljudje, ki so bili nekako brez prave volje potegnjeni v politiko, outsiderji, ali ljudje, ki so se s poezijo branili pred politikom, da ne bi v nji utojnili. S poezijo so se osvobojevali iz strankarstva, postali pa so samim sebi stranka, „parte per sè stesso“. Političen strup hoče biti izločen, a izloči se lahko samo s poezijo. Politična poezija bodi katarza tudi za pesnika, ž njo naj očisti to, kar je v njem časovnega, preveč časovnega in si utrdi stremljenje, da bi služil duhu in njegovim vladam nad materialnimi in minljivimi rečmi. Drugič: dober političen pesnik mora

svojo politično idejo tako *živeti*, da se mu vsa in brez ostanka izpremeni v človeško usodo. Ta ideja mu bodi obenem najosebnejša in najsplošnejša zadeva; s svojim strastnim osebnim bojem naj tudi vodi do cela človeški, najnačelnejši boj. Politična poezija mora biti poezija popolnega *clerca*. To dvojje je najpopolneje združil Dante. Na primeru Bérengera in drugih kaže Šalda, zakaj za politično poezijo ne zadošča, da je pesnik pošten človek in dober državljani; veliki politični poeziji je treba predvsem nečesa, kar imenuje Šalda „tipično zgodovinsko situacijo, veliko pravdo človeškega duha, ki jo moraš vtelesiti v svojem pesniškem delu, še več, postaviti svoje delo v nje službo, kakor je Dante postavil svoje delo v službo popolne, očiščene cesarske oblasti in popolne očiščene papeške oblasti, zasledujoč en sam smoter: rešitev kristjanove duše“. „Dobra politična pesem je kakor blisk: mora udariti in užgati, sicer je samo starčevsko hrkav grom neškodljive oktobrske nevihte.“

V članku „*Literarni aktivizem*“ se Šalda bavi s podobnimi problemi, samo v drugi in aktualnejši obliki. Takoj v uvodu zavzema stališče v trajnem sporu glede tendence v literaturi in umetnosti: „Danes razločujem med tendenco in intenco. Intenca je vnana namera, nalepljena od zunaj na pesniško podobo, vsiljena ji po tuji logiki. Tendenca je samo izraz za tisti organski prvek volje, brez katerega ni mogoče pesniškega privida ne sporočiti ne včleniti.“ Tendenci je vsa umetnost, tudi l'art pour l'art. „Pravo pesniško delo pa ne prigovarja — to je zadeva advokatov ali sofistov — marveč te sili k sebi, sili te s seboj s svojim vzorom. Zaslužni in prilični si čitatelja, izpreminja ga in oblikuje po svoji podobi in svojem videzu. A to je, kajpak, mnogo učinkovitejše kakor prigovarjanje.“ „Karakteristika vsakega pravega pesniškega dela je objektivnost. Tako je že zaradi tega, ker pesniško delo nastaja ob zrenju resničnosti. To zrenje pa mora biti pravo in iskreno — samo to in nič drugega ne pomeni objektivnost. Ob-

jektivnost je najprej v nečem negativnem: predati se nameri, da nekih reči ne vidiš, da jih zanikuješ, preziraš in jih zavedno zmaličiš. Objektivnost ni indiferentnost, a tudi ni nepristranost; nasprotno, je volja do resnice, kar najodločnejša volja do popolne iskrenosti. Hotenje, spoznati resnico, vso resnico! Postaviti se ves za spoznano resnico! Objektivnost je v metodi: je metoda iskrenosti. Prisiliti k molku svoj jaz z vsemi njegovimi predsodki in pristrastjem, vreči iz njega vse udobje in vso samovšečnost. Vzgajati ga s trdo disciplino tako, da postane voljan in zmožen, izvajati iz objekta zakon spoznanja ter ga sprejeti.“

Ob koncu citirane razprave se Šalda dotika odnosov češkega pisatelja nasproti javnemu življenju. „Mislim, da pisatelj postaja politični činitelj prav s tem, da ne izraža take resničnosti, kakršna se kaže, marveč želje, sanje in hrepenenja svoje in svojih najboljših vrstnikov za *zboljšanje resničnosti*. V tem je bila tudi moč češke preporodne književnosti. Pisateljeva politična vloga bodi, da nasproti enostranskemu politikovanju poudarja zahteve človeštva in notranje kulturnosti, nasproti političnim profesionalcem in nositeljem političnega strankarstva univerzalnost človeškega duha; nasproti strankam naj brani domovino in nasproti rodoljubom človeštvo. Nasproti historičnim in empiričnim mejam naj varuje področje duhovnosti in nje svobodne zakone.“ — O odnosu pisatelja nasproti državi pravi Šalda: „Naj je ne precenjuje, a tudi ne podcenjuje. Država je takisto abstractum; gre za to, kakšno vsebino ima in concreto. Tudi država mora stremeti, da realizira neko idejo, če hoče imeti razlog za svoj obstoj. Nisem za glorifikacijo države za vsako ceno. Nimam rad državotvorne umetnosti, ker se prej ali slej nujno izrodi v farizejstvo, dekorativnost, v službeno ali časnikarsko frazo. Umetnost, ki jo zaukazuje država, vseeno kako: v proletarski diktaturi ali v fašizmu, je ogrožena že pri samih koreninah, ki streme po resnici in najvišji notranji iskrenosti. Meni je država orodje, kakor

vsako drugo, zelo nepopolno orodje, vendar pa za sedaj nepogrešljivo in nenadomestljivo. V lastnem in tujem interesu moram skrbeti, da bi bilo kar najboljše... Ali še odpornejša od oboževanja držav v diktaturah mi je anarhija, ta kronična hiba, ta neozdravljivi negativizem, izpremenjen v habitualno stanje kverulantstva ali v abulijo človeške duše." Šalda se potemtakem izreka za pozitivno delo za državo in izrečno odklanja razpoložensko zabavljatvo kakor tudi „salonsko ali kavarniško — revolucionarstvo“.

Izmed ostalih člankov navajam samo polemiko s filozofom Em. Rédlom: „*Podržavljena ali poživiljena veda?*“, pregled novih čeških liričnih zbirk: „*Pogled na našo najnovejšo lirično proizvodnjo*“, članek o Célinu in njegovem romanu „*Voyage au bout de la nuit*“, misli o današnji dramatski in gledališki krizi, glose k nekaterim novim češkim romanom, kritično poročilo o novi antologiji mladih slovaških pesnikov, zelo interesantno razpravo o nekaterih nerešenih problemih osebnosti in dela Jana Nerude itd. Poleg številnih beležk je izšlo v tem letniku več Šaldovih pesmi. Tudi z dovtipnimi epigrami odplačuje pesnik F. X. Šalda dolg svojemu času in okolju.

„Šaldův zápisník“ je prinesel v šestem letniku skoraj 400 strani iz Šaldovega mojstrskega peresa. Najosebnejša češka revija je nesporno ena najzanimivejših in najpomembnejših, saj osebnost Šaldovega formata odtehta večje število povprečnih sodelavcev. Pri sedmem letniku „Zápisníka“ se je založništvo izpremenilo: za služnemu, a finančno šibkejšemu smichovskemu založniku Girgalu se je pridružilo eno največjih čeških založništev „Melantrich“, ki je pravkar pričelo izdajati tudi Zbrane spise F. X. Šalde. B. B.

Knjiga v Rusiji. „*Neue deutsche Blätter*“ prinašajo nekaj zanimivih pregledov o razvoju književne produkcije v Rusiji, ki pričajo, da so Rusi dandanes daleč pred mnogimi drugimi kulturnimi narodi.

Med letom 1911. in 1915. so imele vse leposlovne knjige, ki so izšle v Rusiji, skupno naklado 37 milijonov izvodov. Med letom 1924. in 1927. je to število naraslo že na 173 milijonov izvodov, od 1929. do 1933. pa celo na 244 milijonov.

Nedvomno je ta skoraj neverjeten porast v zvezi z uveljavljanjem narodnih manjšin v Rusiji. Tudi najmanjši narodi v Rusiji imajo dandanes že knjige v svojem jeziku. In teh jezikov je sto trideset. Pred rusko revolucijo, v letu 1913., ki je bilo leto največjega založniškega razmaha, je izšlo v Rusiji komaj pol milijona knjig v tujih jezikih in še to so bila po večini dela nabožne vsebine. Zdaj izide povprečno osem milijonov neruskih knjig na leto. Njih število pa vsako leto še narašča in tudi vsebina teh knjig je seveda docela drugačna kakor v omenjenem predvojnem letu. Najboljše inozemske in ruske klasike, najboljša dela modernih pisateljev čitajo narodne manjšine lahko v svojem jeziku.

Ko se je vršil letos avgusta kongres sovjetskih pisateljev, so imeli v Moskvi tudi razstavo knjig, ki so izšle po revoluciji v Rusiji. Vseh različnih leposlovnih del iz te dobe je bilo okoli osem tisoč. Zanimive so bile statistike, kolikšne naklade so dosegli posamezni pisatelji.

Dela Gorkega so izšla v 297 milijona izvodov. Vsi drugi pisatelji so daleč za njim. Šolohov je dosegel 211 milijona, Novikov-Priboj 2 milijona, Panferov 13 milijona, Gladkov 12 milijona. Med ruskimi klasiki se je prodalo največ Puškinovih del. Dosegla so naklado 4 milijonov.

Rusija je izdala po vojni tudi celotna dela klasikov. Največ odziva so imeli: Puškin, Tolstoj, Čehov, Turgenjev in Dostojevskij. Med inozemskimi klasiki so brali ljudje zlasti Goetheja, Heineja, Shakespearea, Byrona, Swifta, Dickens, Anatola Francea in Maupassanta.

Izmed ostalih domačih avtorjev so se po svojih nakladah posebno uveljavili Serafimovič, Fadejev, Pavlenko, Jasenski, Furmanov, Aleksej Tolstoj, Libedinski, Demjan Bedni in Bezimenski. B. R.